

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR
Földrajz- és Földtudományi Intézet
Földrajztudományi Központ
Regionális Tudományi Tanszék

Bulgária kisebbségeinek helyzete az ezredfordulón

Témavezető:
Bottlik Zsolt Ph.D.
Egyetemi adjunktus

Készítette:
Kőszegi Margit
Földrajz tanár kiegészítő szak

2008

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. Kutatási előzmények.....	4
3. Célkitűzés	7
4. Adatbázis, módszerek.....	8
5. Bulgária etnikai térszerkezetének alakulása a kezdetektől a rendszerváltásig	10
5.1. A földrajzi környezet	10
5.2. Az etnikai térszerkezet fejlődése és a mai államterület kialakulása	11
5.2.1. A bolgár nép etnogenezise	11
5.2.2. Az Oszmán Birodalom 500 éve	13
5.2.3. Az újkori bolgár állam létrejötte.....	14
5.3. Az etnikai összetétel változása a modernkori Bulgáriában (1878-1992)	15
5.3.1. A török kisebbség Bulgáriában.....	17
5.3.2. A roma kisebbség Bulgáriában	19
5.3.3. Egykor jelentős lélekszámú etnikumok Bulgáriában.....	20
5.3.4. Egyéb etnikumok Bulgáriában.....	21
5.3.5. A népesség demográfiai helyzetének alakulása a XX. században.....	23
6. Bulgária etnikai térszerkezetének alakulása az átmenet éveiben	25
6.1. Bulgária etnikai térszerkezete 1992-ben.....	25
6.1.1. A bolgár etnikum	26
6.1.2. A török kisebbség	27
6.1.3. A roma kisebbség.....	29
6.1.4. Bulgária egyéb népessége	30
6.2. Bulgária etnikai térszerkezetének változásai 1992 és 2001 között.....	31
6.2.1. A bolgár etnikum számának változása.....	34
6.2.2. A török kisebbség számának változása.....	36
6.2.3. A roma kisebbség számának változása.....	38
6.2.4. Bulgária egyéb népességének változása	40
6.2.5. Az etnikai térszerkezet változásának tendenciái.....	42
6.3. Bulgária etnikai térszerkezete 2001-ben.....	48
6.3.1. A bolgár etnikum	49
6.3.2. A török kisebbség	50

6.3.3. A roma kisebbség.....	52
6.3.4. Bulgária egyéb népessége.....	53
6.3.5. Az obstinák tipizálásának lehetősége etnikai összetétel alapján	57
7. Összegzés és a kutatás lehetséges jövőbeli irányai	59
8. Forrás- és irodalomjegyzék	63
9. Ábrajegyzék.....	70
10. Táblázatok jegyzéke	71
11. Melléklet.....	72

1. Bevezetés

Délkelet-Európa etnikai és vallási sokszínűsége földrajzi helyzetének és sajátos társadalomfejlődésének együttes következménye. Európa magterületétől viszonylag távol az államok létrejötte megkéssve és vontatottan haladt - határaik képlékenységet fokozta a Kelet felé való nyitottság, mely lehetőséget adott az onnan érkező, sokszor erőszakos kulturális, gazdasági, politikai hatásoknak. Különösen igaz ez a Balkán-félsziget keleti felén, a Fekete-tenger partján fekvő bolgár államra, mely VII. századi megalakulása óta kisebb-nagyobb megszakításokkal idegen befolyás alatt állt.

A bizánci hódítások ellen még több-kevesebb sikerrel védekező fiatal államalakulat számára az 500 éves török uralom máig ható társadalmi-demográfiai változásokat hozott. A XIX. század végén a nacionalizmus jegyében újjászülető balkáni államok máig megoldatlan határvitái és a nyomukban fellépő etnikai konfliktusok a modernkori bolgár államot sem hagyták érintetlenül. A XX. század háborúiban területvesztéseket szenvedő ország - alig fél évszázados függetlenség után - a szovjet érdekszféra részévé vált. Szovjet mintára megtörtént a gazdaság és társadalom erőltetett átalakítása, melynek következtében a fennálló uralmi rendszer több mint 40 évre elodázta a kisebbségek helyzetének megoldását. A lappangó feszültségek a rendszerváltáskor Bulgáriában is felszínre kerültek, melynek leglátványosabb megnyilvánulása a mintegy 350 ezer fős török nemzetiségű lakosság emigrációja volt Törökországba 1989 nyarán.

A múlt század eseményei gyökeresen átalakították és formálják ma is a Balkán és benne Bulgária etnikai térszerkezetét, melynek eredménye a térségben jelentkező gazdasági és politikai instabilitás. Az ezredforduló után Bulgária a NATO és az Európai Unió tagjaként csatlakozik a demokratikus berendezkedésű európai államok sorába - a történelmi múlt örökségeként azonban még számos gazdasági és társadalmi problémával kell megküzdenie.

Az oszmán uralom idején zajló szervezett és spontán betelepülések eredményeként az ország területén nagyszámú török lakosság él az ezredfordulón is annak ellenére, hogy a XX. század eseményei több migrációs hullámot indítottak körükben az Oszmán Birodalom utódjaként létrejött török állam felé. Törökország szomszédsága és a múltban gyökerező sérelmek megoldatlansága potenciális konfliktusforrássá teszik a török népesség helyzetét Bulgáriában.

Délkelet-Európa a nyugati és keleti kereszténység találkozásának színtere. A bolgár állam területén földrajzi helyzetéből adódóan az ortodox kereszténység terjedt el és vált államvallássá a IX. században. Az 500 éves oszmán uralom idején betelepülő muzulmán

vallású lakossággal, és a helyi lakosság áttérésével azonban a hagyományos vallási keretek is megváltoztak. A birodalom központjához közel fekvő térségben ugyanis a gazdasági kényszer miatt, valamint az áttérítő tevékenység hatására bolgár anyanyelvű alattvalók tömegesen tértek át a muzulmán hitre. A XIX. században létrejövő ortodox dominanciájú államban azonban visszarendeződés következett be, melynek következtében a muzulmánok hátrányos helyzetbe kerültek. A vallásukat és ezzel sajátos identitásukat a mai napig őrző pomákok ellentmondásos megítélése a többségi társadalomtól való elkülönülésüket és fokozatos marginalizálódásukat eredményezte.

Az Oszmán Birodalom örökségeként számos kis lélekszámú népcsoport (örmény, tatár, zsidó) van jelen az országban, akik közül a határviták miatt máig nem ismeri el a bolgár állam a görögök és főként a macedónok létét. Szintén az oszmán hódítással bekövetkező vándorlások eredménye a roma népesség magas aránya, akik anyanyelvükben és vallásukban egyaránt tarka képet mutatnak. A többségi társadalomba való integrálásuk kiemelt feladat a mindenkori bolgár kormányzat számára.

A Bulgáriában élő kisebbségek tisztázatlan helyzete és a bolgár kormányzat velük szemben tanúsított korábbi elnyomó politikája, valamint a súlyos gazdasági nehézségek hatására bekövetkező kivándorlás a XX. század végén tovább apasztotta az egyébként is drasztikusan fogyó bolgár lakosságot. A születések számának folyamatos csökkenése, és a társadalom előregedése demográfiai katasztrófával fenyegeti az országot.

Az 1991-ben elfogadott és ma is érvényben lévő bolgár alkotmány nem ismeri el kisebbségek létét Bulgáriában, miközben nyilvánvaló különállásuk és az ebből adódó társadalmi-gazdasági problémák egyre nagyobb terhet rónak a társadalomra. Bulgária csatlakozásával nagyszámú muzulmán lakosság került az európai közösségbe. Integrálásuk megköveteli az árnyaltabb megoldási stratégiák kidolgozását, melyek eredményessége az Unió további bővítése szempontjából kulcskérdésnek számít. A problémakör minél szélesebb körű feltárása teszi szükségessé a Bulgáriában élő kisebbségek helyzetének etnikai földrajzi szempontú vizsgálatát.

2. Kutatási előzmények

Köztes-Európában az 1990-es években bekövetkező gazdasági és politikai változások, valamint az ennek nyomán megjelenő társadalmi problémák felszínre hozták és elmélyítették a térség történeti fejlődésében gyökerező kevert etnikai térszerkezet sajátosságait. Az etnikai

jellegű konfliktusok éleződése és a megoldatlanságukból adódó feszültségek a közvéleményen és a politikusokon túl a társadalomtudományok és a földrajz képviselőit is a kérdés mind szélesebb körű vizsgálata felé fordítják. Ezek előzményének tekinthető a térség lakosságának korábbi, az ezredfordulót megelőző több mint egy évszázados kutatása, mely többféle forrásból táplálkozik, és melynek meghatározója a XX. század folyamán általában a mindenkori gazdasági-politikai érdek volt.

Délkelet-Európa és benne Bulgária népessége a modern nemzetállamok létrejötte óta az érdeklődés középpontjában áll. A XIX. század végén Európa vezetői számára az ún. keleti kérdés megoldása jelentette a legégetőbb nemzetközi problémát, mely figyelmüket az Oszmán Birodalom több évszázados fennhatósága alól szabaduló és újonnan megalakuló balkáni államokra terelte. A térség és lakossága mind szélesebb körű megismerésének igénye ösztönözte a tudományos munkák születését (BAEDEKER, K. 1914; LUKACH, H.C. 1913; SCHAFFER, F. 1918), melyeket a Balkánon létrejövő kis államok tudósai az identitástudat erősítésére használtak fel (CVIJIC, J. 1918; ISIRKOFF, A. 1917).

Az Osztrák-Magyar Monarchia számára expanziós célként megjelenő Balkán elősegítette az ilyen irányú kutatások felfutását, melynek eredményeként magyar földrajztudósok (CHOLNOKY J. 1913; HAVASS R. 1913; HUNFALVY J. 1880; STRAUZ A. 1888) számos munkában foglalkoztak a térség feltárásával. A Balkán népeinek bemutatásával foglalkozó korai művek sorában főként útleírások és rövid, tájékoztató jellegű cikkek formájában ismerhetjük meg Bulgária földjét és a rajta élők sorsát, életét (BÁTKY Zs. 1915; BOLENSZKY A. 1870).

A hazai Balkán-kutatás számára több szempontból is a nyugat-balkáni térség vizsgálata került előtérbe. Az Osztrák-Magyar Monarchia idején az országhoz csatolt Bosznia-Hercegovina jelentette a kutatások fő irányát, majd az első világháborút lezáró trianoni béke következményeként a szomszédos országokba került magyar kisebbség helyzete vált a vizsgálatok meghatározójává. A magyar munkák látóterében az említett okok miatt a Balkán keleti szeglete elhalványult. Kuriózumnak számít URAI Dezső (1935) és különösen SZILÁDY Zoltán (1932) terjedelmes útinaplója, melyek Bulgária társadalmának és etnikai viszonyainak árnyaltabb képét adják.

A második világháború után a Szovjetunió érdekszférájaként szerveződő Köztes-Európában az internacionalizmus eszméje nem fért össze az etnikumok vizsgálatával, ezért e kutatási téma háttérbe szorult a társadalomtudományokban és a földrajzban egyaránt. A tudományos vizsgálódások társadalomföldrajz egyéb aspektusai felől történtek: a keleti blokk országaiban született munkák főként a gazdaság helyzetének minél szélesebb körű

bemutatását tűzték ki célul, melynek keretein belül számos munka született Bulgária gazdasági-társadalmi helyzetéről - bolgár szerzők tollából (BESKOV, A. S. 1957; DANO, B. 1985; DINEV L. – MISEV, K. 1981; GANEV, A. 1971; GERSCHENKRON, A. 1984; MELNISKI, L. 1965; POPOV, P. 1960). Az 1980-as évektől statisztikai és szociológiai munkákban már megjelennek a bolgár demográfiai helyzettel foglalkozó vizsgálatok is (ARNAUDOVA, C. 1986; KOLAJDZHIEV, V. 1984).

Jugoszlávia „harmadik utas” politikájából és Albánia elzárkózásából adódóan a szovjet érdekszférán belül előtérbe kerültek a kelet-balkáni államok. Ennek köszönhetően a Balkán általános bemutatása (MENDÖL T. 1948) helyett a Bulgáriáról készült hazai gazdaságföldrajzi témájú írások száma (BUR M. 1961; DUDÁS GY. 1955; KENESSEY Z. 1956, 1964; MÁRKUS F. 1977) nőtt meg, melyekhez demográfiai vizsgálatok is társultak (KÁPOSZTÁS F. – KLINGER A. 1987).

A vasfüggöny túloldaláról szemlélve a gazdasági helyzet alakulása és az emberi szabadságjogok megsértése a fő témája a térségről és benne Bulgáriáról írt szociológiai (BUHLER, N. – ZUKOWSKI, S. 1955; KOSTADINE, P. 1972) és földrajzi műveknek (DELLIN, L.A. 1957; MAY, J.M. 1966; OREN, N. 1973). A rendelkezésre álló információk szűkös volta miatt azonban érdemi kutatásokra nem kerülhetett sor.

A szocialista tábor felbomlásával fellépő új helyzetben lehetőség nyílt a térség problémáinak differenciáltabb vizsgálatára. A piacgazdaságba történő átmenet gazdasági és társadalmi hatásairól számos külföldi (CARTER, F. 1990; GESHEV, G. 1990, 1997; HAMILTON, I. 1999; ILIEVA, M. – MLADENOV, C. 2003; MEURS, M. 1998) és hazai (BURGERNÉ GIMES A. 2001; CSATÁRI B. – SZABÓ G. – TÓTH J. 1997; HORVÁTH GY. 1998; ILLÉS I. 2002; KÓSA A. – MARTINI R. 2001; NOVÁK T. 2000) földrajzi munka született.

Az átmenet éveinek nehézségei felszínre hozták és felerősítették a korábban elleplezett társadalmi problémákat. Európa etnikailag legkevertebb területeként, az 1990-es években zajló fegyveres konfliktusaival a Balkán ismét az érdeklődés homlokterébe került: az éleződő ellentétek háttérben húzódó társadalmi feszültségek vizsgálatát a társadalomtudományok és a földrajz más-más aspektusból teszik. A XIX. és XX. század fordulóján meginduló, majd a második világháború után kialakult világpolitikai viszonyok között háttérbe szoruló etnikai földrajzi kutatások a Köztes-Európában jelentkező társadalmi problémák következményeként reneszánszukat élik az ezredfordulón (KOC SIS K. 1998).

Bulgária etnikai földrajzi jellegű vizsgálata az ország történelmi múltjából és sajátos földrajzi helyzetéből adódóan a '90-es években is háttérbe szorult. A Jugoszlávia felbomlása során jelentkező etnikai konfliktusok azonban a bolgár társadalom életében is jelen vannak,

így az ország 2007-ben történt csatlakozása óta a „balkáni kérdés” az Európai Unió belső problémájává vált (HEGEDŰS D. 2004). A változó világpolitikai helyzetben felértékelődő muzulmán kisebbség jelenléte, valamint az akkor még csatlakozásra váró leendő tagállam társadalmi helyzetének vizsgálata az utóbbi években számos társadalomtudományi munka ihletője volt (ANAGNOSTOU, D. 2005; BRUNNBAUER U. 2001, 2002; CARTER, J. 2002; KANEV K. – MITREV, G. 2003; LILOV V. 2000; NEUBURGER, M. 2000).

Az átmenet éveit élő Köztes-Európa részeként a magyarországi földrajztudományban is megjelent az etnikai jellegű kutatások igénye, melyek a határon túli magyarság helyzetének vizsgálata révén kezdetektől összefonódtak a Balkán-kutatással. Az etnikai földrajz mint diszciplína hazai újjászületésekor elsősorban a határon túli magyar kisebbség (FARKAS GY. 1998; KEMÉNYFI R. 1998; KOCSIS K. 1992; KOCSIS K. – BOTTLIK Zs. – TÁTRAI P. 2006; TÁTRAI P. 2005), valamint a magyarországi kisebbségek (BOTTLIK Zs. 2001; KOCSIS K. – KOVÁCS Z. 1999.) helyzetének térbeli konzekvenciáit taglalja. Az etnikai viszonyok árnyaltabb vizsgálatát teszik lehetővé a statisztikában és a társadalomtudományokban használatos kvantitatív módszerek alkalmazása, mely megjelenik a hazai etnikai földrajzi munkákban is (BOTTLIK Zs. 2001, FARKAS GY. 2000, KEMÉNYFI R. 2004).

A közvélemény megkülönböztetett figyelme mellett immáron két évtizede zajló határmódosítások, a balkáni államok gazdasági fejlődésének korlátot szabó etnikai alapú társadalmi problémák megoldatlansága szükségessé teszi a térségre irányuló tudományos kutatásokat - e kérdések térbelisége pedig az etnikai földrajzi vizsgálatok létjogosultságát igazolja. A fenti rövid összefoglalásból is kitűnik, hogy a még gyermekcipőben járó új tudományágban rejlő lehetőségek kiaknázása lassan indul meg - a nem enyhülő feszültségek azonban időszerűvé teszik e diszciplína egzakt, tudományos értékű reakcióját a Balkán – és benne Bulgária - problémáira (KOCSIS K. 1993, 2007; BOTTLIK Zs. 2004; 2007a, 2007b).

3. Célkitűzés

Bulgária a kommunista rezsim 1989 novemberében bekövetkezett bukásával Köztes-Európa többi államához hasonlóan kilépett a szovjet érdekszféra keretiből. A rendszerváltozás folyamata számos nehézséget hozott az ország lakosságának: a piacgazdaságba történő átmenet, az állami tulajdon fokozatos felszámolása, a gazdasági szerkezetváltás és a többpártrendszerű demokrácia kiépítése alapvető átrendeződéseket okozott a társadalomban, és felszínre hozta a korábban mesterségesen visszaszorított egyenlőtlenségeket.

Az átmenet éveiben zajló átalakulás több szempontból is negatív hatással volt a népesség reprodukivitására. A gazdasági átrendeződés a lakosság nagy mértékű migrációját vonta maga után. A hagyományos keretek gyors felbomlásával az országban jelentős számban élő kisebbségek kevésbé tudnak ellenállni az asszimiláció nyomásának. Az 1990-es években tehát korábban nem tapasztalt intenzitással módosultak azok a tényezők, melyek egy adott terület etnikai térszerkezetét meghatározzák.

Jelen munka célja, hogy bemutassa a változások nyomán átalakuló bolgár társadalom etnikai viszonyait az ezredfordulón. Az árnyaltabb elemzési lehetőségek kihasználásának érdekében a községi szint, azaz a NUTS 4-es beosztásnak megfelelő területegységek adják a vizsgálat területi alapját. Az elemzés időbeli kerete az 1992-es és a 2001-es népszámlálás által kijelölt 10 éves időintervallum.

A censusok adataiból készített táblázatok és megalkotott térképek felhasználásával lehetővé vált az etnikai térszerkezet 1991-es és 2001-es állapotának bemutatása, valamint az etnikai viszonyokban adott idő alatt bekövetkező változások feltárása. Az elemzés kvantitatív módszerek segítségével kísérletet tesz a jelenségek háttérében meghúzódó társadalmi folyamatok és ezek általános területi különbségeinek megfogalmazására.

A dolgozat további célja, hogy a kisebbségek bolgár társadalomban elfoglalt helyzetének bemutatásával, valamint a vizsgált időszak során lezajló változások feltárásával rámutasson a kisebbségek többségi nemzethez való viszonyának alakulására és ezáltal integrálásuk lehetőségeire.

4. Adatbázis, módszerek

Bulgária jelen munkában történő etnikai földrajzi vizsgálatához az 1992-es és a 2001-es népszámlálás adatai szolgáltatják az alapot. A Nemzeti Statisztikai Hivatal (NSI) által közreadott adatsorok az intézet honlapján is elérhetők, azonban csupán a NUTS 3-as megyék (oblasztok) szintjén. A Bulgária területén élő kisebbségek helyzetének pontosabb vizsgálatához szükséges, kisebb közigazgatási egységek szerint rendezett adatok feldolgozását a Statisztikai Hivatal 28 kötetes kiadványa tette lehetővé, melyben Bulgária 28 megyéjének NUTS 4-es szintű közigazgatási beosztása (obstinák, azaz községek) szerint kerültek publikálásra a népszámlálás eredményei.

Az adatsorok értelmezéséhez nyújtott segítséget a Nemzeti Statisztikai Hivatal kétnyelvű (bolgár-angol) kiadványa, melyben szintén helyet kaptak obstinák szintjén közölt

demográfiai adatok. E kiadványsorozat, mely a népszámlálások közötti demográfiai trendekről tudósít, az 1990-es évek végétől minden évben megjelent a censusok által lehatárolt időintervallumokban.

A részletes statisztikai forrásból létrehozott adatbázisban helyet kaptak mindazon adatsorok, melyek segítségével közvetlen és közvetett módon egyaránt következtethetünk a bolgár népesség etnikai és vallási összetételére, az ország kisebbségeinek demográfiai helyzetére, társadalmi struktúrájára, mobilitására, valamint társadalmi-politikai helyzetére.

Az etnikai térfolyamatok dinamikájának feltáráshoz időben eltérő adatsorok összevetése szükséges. Jelen munka a szocialista tábor felbomlása és az európai integráció közötti gazdasági-politikai átmenet éveiben átalakuló bolgár társadalomban élő kisebbségek helyzetét vizsgálja, ezért az 1992-es és 2001-es censusok adatsorai integráltuk az adatbázisba.

Az adatok területiségének vizsgálatához a kartográfiai alapot a JORDAN, Peter (1995) által szerkesztett, Délkelet-Európa etnikai viszonyait bemutató térkép szolgáltatta. További forrásként Bulgária 2005-ben kiadott közigazgatási atlasza állt rendelkezésre. A kis méretarányú térképlapok az egyes megyék (oblasztok) területi felosztását mutatják, feltüntetve az adott területiség minden települését és lakosainak számát.

Az adatok etnikai földrajzi szempontok szerint való összegyűjtése és rendszerezése követően elemzésükre egy térinformatikai rendszerbe történő beillesztés után került sor. Az így létrehozott információs rendszer segítségével lehetővé vált a rendelkezésre álló információk térbeli modellezése. Bővítésével a dolgozatban bemutatott probléma további, részletesebb vizsgálatára is sor kerülhet.

Az elemzés területi alapját Bulgária 1992-es népszámlálás idején létező 255 községe (obstina) képezi. Az ország NUTS 4-es közigazgatási szintje a vizsgálat 10 éves időintervalluma alatt és azt követően is változott. A 2001-es census esetében 262 obstina alkotta az önkormányzatok adminisztratív szintjét - számuk növekedése köszönhető a községek viszonylag nagy méretének (átlagosan 30 település tartozik egy obstinához) és a központi kormányzattal szemben erősödő önkormányzatok öntudatra ébredésének (IVANOV, S. et al. 2002). A folyamatos változások megnehezítik az adatok időbeli összehasonlítását, mely probléma kiküszöbölésének érdekében az 1992-es közigazgatási rendszernek megfelelően elvégeztük az azóta különvált területekre vonatkozó adatok összevonását. Bulgária NUTS 4-es területegységeit a 2001-es census idején az **1. melléklet** mutatja.¹

¹ 1992-ben Burgasz oblaszt Primorszko obstinája Szozopol része volt, Plovdiv oblaszt Kricsim, Perustica és Sztambolijiski obstinája Rodopihoz tartozott, valamint Szófia oblaszt Dolna Banja obstinája Szamokov területét gyarapította.

A rendelkezésre álló statisztikai adatokból összeállított táblázatok és az ezek alapján készített térképek segítségével került sor az etnikai térszerkezet földrajzi elemzésére a két census időpontjában, valamint a térszerkezetben és az etnikumok helyzetében bekövetkező változások, a társadalomban lejátszódó, etnikumok helyzetét befolyásoló térbeli folyamatok felvázolására a piacgazdaságba történő átmenet időszakában.

Az adatok feldolgozása a fent említett elemzés mellett kvantitatív módszerek alkalmazásával valósult meg. A Bulgáriában élő kisebbségek térbeli koncentrációjának modellezésére a Hoover-index szolgált. Az etnikumok térbeli elhelyezkedésében a vizsgált időszak alatt bekövetkező változások felderítése a súlypontelemzés módszere által történt.

A rendelkezésre álló adatok térbeliségét bemutató tematikus térképeken a területegységek etnikai és demográfiai összetételének, valamint ezek változásának ábrázolása diagram módszerrel valósult meg. Az egyes etnikumok térbeli elhelyezkedése, etnikai térszerkezetük és demográfiai helyzetük változásai felületkartogram módszerével kerültek ábrázolásra.

5. Bulgária etnikai térszerkezetének alakulása a kezdetektől a rendszerváltásig

5.1. A földrajzi környezet

A népcsoportok adott területen való letelepedését a társadalmi tényezők mellett jelentős mértékben természetföldrajzi jellegzetességek határozzák meg. Bulgária etnikai sokszínűségének évszázadokon keresztül való fennmaradásához hozzájárult a rendkívül változatos földrajzi környezet, mely különböző tevékenységformákat igényelt és ezáltal eltérő közösségi keretek létrejöttét alapozta meg.

Az ország természeti képében a legdominánsabb elem a területén nyugat-keleti irányban végighúzódnó fiatal gyűrthegysége, a Balkán-hegység (a bolgár nevén Sztara Planina). Elválasztja egymástól az ország két alacsonyabb területét, a Dunát kísérő dombsági jellegű Bolgár-táblát, valamint a termékeny Trák-alföldet (az országhatáron túlnyúló síkság északi, Bulgáriához tartozó része a Marica-folyó alföldje). A hegységtől közvetlenül délre magasodó Antibalkán (Szredna Gora) vonulata kisebb medencéket választ le a délebbi alföldről. A két hegyvonulat nyugat felé eltávolodik egymástól - a közöttük kitáguló hegylábi süllyedékterület a fővárosnak is otthont adó Szófia-medence.

A délnyugati és déli térség döntően hegyvidéki jellegű táj: a Sztruma-folyó völgye az óidei kőzetekből felépülő Szerb-Macedón-, és Trák-rögvidéket választja el egymástól (NEMERKÉNYI A. – NAGY B. 2007). A Balkán-félsziget legmagasabb pontját hordozó Rila-hegység mellett a Pirin és a Rodope 2000 méter fölé magasodó csúcsai, valamint a közöttük húzódó zárt völgyek adják az országrész arculatát. Az ország keleti területei felé a fiatal és idős hegységek egyaránt dombságokká szelídülnek, míg a síkságok tengerszint feletti magassága növekszik. A Fekete-tenger előterét e dombsági jellegű térszín határozza meg.

Bulgária éghajlata a hegyvidéki mellett döntően kontinentális jellegű, melyben mediterrán vonások délnyugaton, a Sztruma völgyében jelentkeznek (SZÉKELY A. 1975).

5.2. Az etnikai térszerkezet fejlődése és a mai államterület kialakulása

A mai Bulgária területén élő népcsoportok jelenléte évszázadok során zajló, történelmi események által meghatározott migrációs folyamatok eredménye. Az egyes etnikumok eredete, térségben való megjelenésének időpontja, államszervező tevékenysége, valamint a kollektív emlékezetükben megjelenő, közösségükre jelentős hatást gyakorló fordulópontok adják identitástudatuk alapját és határozzák meg egymáshoz való viszonyukat.

A történelmi előzmények bemutatása tehát e dolgozatban több szempontból is szükséges. Egyrészt a jelenlegi etnikai térszerkezet vizsgálatához nélkülözhetetlen a több évszázados alakító tényezők feltárása; másrészt a társadalmat feszítő etnikai háttérű problémák megjelenésének gyökerei a történelmi múltban, az együttélés során bekövetkező kölcsönhatásokban keresendők.

5.2.1. A bolgár nép etnogenezise

A Balkán-félsziget földrajzi helyzeténél fogva már az ókortól kezdve civilizációk találkozásának színtere volt. A Földközi- és Fekete-tenger felől a nagy keleti birodalmak gazdasági, kulturális és olykor katonai hatása érvényesült, miközben a „népek országútjának” nevezett sztyeppvidék a Kelet-Európai-síkságról újabb és újabb népcsoportok érkezését jelentette. Az indoeurópai népek őshazájából érkező görögök, trákok és illírek a félsziget első, írásos forrásokban említett őslakosai.

A Duna alsó folyása, valamint a Fekete-tenger és az Égei-tenger között élő trák törzsek életében a görög kultúra hatása korán megmutatkozott, különösen a Fekete-tenger partján alapított hellén kereskedőtelepek (pl. Odeszosz, a mai Várna, Meszembria, a mai

Neszebâr) révén. A római hódítás magasabb szervezetségi fokot jelentett a térség életében: az erősített városok és utak hálózata segítette a gazdaság működését, a települések pedig egyben a romanizálódás színterei is voltak.

A IV. századtól a Római Birodalom már nem tudta megvédeni balkáni területeit a sorozatos támadásoktól, így keletről érkező népcsoportok árasztották el e térséget, óriási pusztulást okozva a lakosság körében. Az elnéptelenedő tájakra a VI. századtól települtek be a Kárpátoktól északra élő szláv törzsek, megalapozva ezzel a Balkán mai etnikai arculatát (NIEDERHAUSER E. 2001). A maradék trák és illír népesség (a mai albánok, vlachok ősei) csak a zárt hegyvidéki területeken tudott ellenállni az asszimilációnak - a félsziget nagy részén beolvadtak a náluk sokkal nagyobb számú jövevény csoportokba.

A Bizánci Birodalom fenyegető szomszédsága hívta életre az első szláv törzsszövetségeket, az igazi államszervező tevékenység azonban az előbolgárok megjelenésével vette kezdetét. A turáni eredetű népcsoport a VII. században tűnt fel a Duna alsó folyása mentén, majd a hatalmas szomszéd ellenében szövetségre lépett a szláv törzsekkel (KOSZEV, D. – HRISZTOV, H. – ANGELOV, D. 1971).

A Frank és Bizánci Birodalom közötti ütközőzónában megerősödő új állam a IX. században a hatalmi vákuumot kihasználva sikeres hódításokat hajtott végre: uralma alá hajtotta a Kárpát-Balkán térség keleti területeit. A hódítások nyomán a bolgár vezetőréteg hamarosan beolvadt a számarányában megnövekedett szláv népességbe és csupán nevét adta a gyarapodó államhoz.

A bolgár nép etnogenezisében a IX. század további jelentős alakító tényezőket hozott. A század végén I. Borisz cár állama erősítése érdekében a bizánci térítők hatására felveszi és államvallássá emeli az ortodox kereszténységet. A bizánci befolyás ellensúlyozása érdekében az uralkodó preszlavi udvarába fogadta Cirill és Metód tanítványait, ezáltal megvalósulhatott az egyházi tanítások görög helyett szláv nyelven történő terjesztése. A bolgár nép országa így a szláv írásbeliség és kultúra központjává vált.

A bolgár állam területén, a keleti és nyugati kereszténység határán sajátos vallási irányzat jelent meg és terjedt rohamosan a balkáni népesség körében. A bogumilizmus ellen mindkét keresztény felekezet kíméletlenül fellépett, azonban az elzárt hegyvidéki területeken (különösen Boszniában) több évszázadon keresztül fennmaradtak közösségeik. E határhelyzetnek köszönhető a vallási előírások szabadabb értelmezési lehetősége, mely később hozzájárult az oszmán uralom idején a térségben bekövetkező gyors vallási konverzióhoz (MAHON, M. 1999).

Az elkövetkező évszázadok folyamatos határmódosulásokkal jártak a Balkánon: az előrenyomuló majd gyengülő Bizánci Birodalom ellenében sorra szerveződtek a szláv államalakulatok, egymás rovására szerzett területeken. Tartós területegyesítést azonban egyikük sem tudott elérni.

5.2.2. Az Oszmán Birodalom 500 éve

A széttagoltság lehetőséget adott egy Kis-Ázsiában felemelkedő új hatalomnak az európai hódításra. A kitűnően szervezett, területszerzésre berendezkedő oszmán állam néhány évtized leforgása alatt egyesítette a Balkánt. A XIX. század végéig egy orientális, muzulmán vallási elvek szerint szerveződő birodalom keretein belül élt együtt a térség keresztény lakossága a hódítókkal, mely időszak a mai napig meghatározza a Balkán etnikai arculatát.

Míg a birodalom határán fekvő tartományok megőrizhettek valamennyit önállóságukból, a hegyvidéki közösségek kivonhatták magukat a központi ellenőrzés alól, addig az egykori Bolgár Birodalom területén a török jelenlét sokkal erősebb volt és a központosítás is jobban érvényesült. A főváros, Isztambul e hatása mellett Kis-Ázsia közelsége egyben nagyobb arányú migrációt is jelentett a tengerszorosok túloldaláról. Az anatóliai, művelésre egyre kevésbé alkalmas területekről szervezett és spontán betelepülés egyaránt történt, főként a trákiai, valamint attól északabbi területekre (JELAVICH, B. 1996). Az európai földekre történő vándorlás – melyben elsősorban török népcsoportok vettek részt -, a XIV. és a XVII. század között folyamatos volt, csak a birodalom hanyatlásával hagyott alább.

Az oszmán közigazgatásban és hadseregben csak muzulmánok tevékenykedhettek, így a nagy kereskedelmi- és hadiutak mentén, a városokban, valamint a tímár-birtokok hasznélvezői között nagy számban jelentek meg az Oszmán Birodalom ázsiai területeiről bevándorolt muszlim hívők. Az érvényesülés lehetősége azonban a helyi lakosságot is az új hit felvételére ösztönözte. A vallási konverzió a városokban és azok vonzáskörzetében volt jelentős. Az egykori keresztény birtokosok körében korábbi pozícióik elérése érdekében történt meg az önkéntes áttérés, míg a szegényebb néprétegek a keresztényeket sújtó adónemek (különösen a gyermekadó) alóli mentesség érdekében váltak meg eredeti hitüktől (HEGYI K., ZIMÁNYI V. 1986).

Az érdekérvényesítés e lehetősége mellett azonban említésre méltó a hittérítők munkája is. A hívek békés toborzásán túl erőszakos térítések is előfordultak (KOC SIS K. 2007). Ezek eredménye a Balkán délkeleti szegletében, a mai Trákiában, Macedóniában és a

Rodope-hegység falvaiban mutatkozott. A bolgár anyanyelvű, muzulmán vallású pomákok a mai napig bizonyítják e térítések sikerességét.

A birodalom ázsiai területeiről érkezők között a főként kereskedelmi tevékenységet folytató örmény közösségek a jelentősebb városokban telepedtek le (a mai Bulgária városai közül elsősorban a kikötőkben, Várnában és Burgaszban, valamint Szófiában, Plovdivban). A nomád életmódot folytató romák az oszmán hódítás okozta migrációs folyamatok eredményeként kerültek nagyobb számban a Balkán-félszigetre, majd vándoroltak tovább Európa más területei felé (NIEDERHAUSER E. 2001).

Az Oszmán Birodalom befogadóként is megjelenik a migrációs folyamatokban. A mai Bulgária területére a muzulmán vallású tatárok betelepülése főként a Krími Kánság XVIII. század eleji orosz megszállása után következett be (ROBINSON F. 1996). Feladatuk az ÉK-i határok védelme volt a birodalom európai részein. Az oszmán állam és ezáltal a bolgár területek nagyvárosai adtak otthont a Spanyolországból és Portugáliából elűzött szefárd zsidóságnak (DE LANGE, N. 1996.). Az etnikai kavalkádot kiegészítik a hegyi pásztorkodással foglalkozó aromunok (ortodox hitű népcsoport, melynek nyelve a románhoz közel álló dialektus), valamint a görögkeleti vallású, török anyanyelvű gagauzok.

Az oszmán állam keresztényekhez való viszonyát a vallási tolerancia jellemezte, elsősorban gazdasági érdekek miatt (MATUZ J. 1990). A vallási közösségek (milletek) széleskörű jogokat kaptak alattvalóik igazgatásához. Az adószedés és a helyi igazságszolgáltatás megmaradt a helyi lakosság kezében, majd a birodalom hanyatlásával egyre több funkciót vehettek át a központi irányítástól (MINKOVA, M. – KOLAROVA R. – DIMITROV D. 2006.). A közösségformáló keretek tehát változatlanul fennmaradhattak az oszmán uralom idején is, megőrizve ezzel a balkáni népek különállását és identitását.

5.2.3. Az újkori bolgár állam létrejötte

A balkáni nemzeti mozgalmakat az Oszmán Birodalom általános válságjelenségei gerjesztették. A függetlenség megszerzésének azonban nélkülözhetetlen előfeltétele volt az európai nagyhatalmak Balkán felé irányuló aktív külpolitikája, mellyel megkísérelték ellenőrzésük alá vonni a spontán nemzetiségi megmozdulásokat.

A nemzeti ébredés viszonylag későn jelentkezik a bolgárok körében, mely elsősorban földrajzi helyzetük következménye. A közigazgatás és a hadsereg a főváros közelségéből adódóan jobban tudta ellenőrizni e térséget, miközben a konstantinápolyi görög pátriárka közvetlenül szervezte az itt élő keresztény alattvalók életét. A hatalmukkal visszaélő görög

püspökök a nemzeti egyház igényét ébresztették a lakosságban. Orosz támogatással 1870-ben került sor az önálló bolgár exarchátus létrehozására, melynek joghatósága alá tartozó terület a majdani Bulgária területi alapját képezte (NIEDERHAUSER E. 2001).

A független bolgár állam végül orosz katonai beavatkozással jött létre. Az 1877-78-as háború katasztrofális vereséggel és megalázó békeszerződéssel ért véget oszmán részről. A megállapodás értelmében létrejött Nagy-Bulgária, melyhez a mai területein kívül Macedónia és Nyugat-Trákia (Égei-tengeri kijáráttal) is hozzá tartozott. Az orosz befolyás túlzott mértékű megnövekedésétől tartó nagyhatalmak azonban a berlini kongresszuson módosításra kényszerítették a szerződő feleket. A kompromisszum eredményeként Makedónia és Trákia ismét visszakerült az oszmán félhez, míg a maradék Bulgáriát két részre osztották (BOTTLIK Zs. 2004).

A berlini béke már keletkezésének pillanatában ideiglenes rendezésnek számított. Ahogyan az előre sejthető volt, a két tartomány néhány év múlva (1885-ben) egyesült és politikai célul tűzte ki Nagy-Bulgária újraéledését. Ez az igény manifesztálódott az első, majd a második balkáni háborúban. Az 1908-tól hivatalosan is a független balkáni államok sorába lépő ország 1912-ben szövetségre lépett társaival a törökök kiszorítása érdekében. A sikeres háború után azonban a Makedónia birtoklásáért indított újabb fegyveres konfliktusban alul maradt szomszédai ellenében. Az első világháború vesztesként további területcsökkenést jelentett számára. A második világháború alatt német segítséggel megvalósította az áhított gyarapodást, azonban a háború után csak a Romániával szembeni határmódosítás maradt érvényben. Ezzel létrejött a jelen munka alapját képező államterület.

5.3. Az etnikai összetétel változása a modernkori Bulgáriában (1878-1992)

A modernkori bolgár államban a XX. század kezdete óta tizenhárom alkalommal tartottak népszámlálást. Az egyes censusok közötti időintervallum, valamint a feltett kérdések és az azokra adható válaszok azonban hektikus képet mutatnak. Mivel az éppen aktuális politikai felfogás függvényében történtek a népszámlálások, ezért eredményeik összehasonlító elemzésekre etnikai és vallási összetétel tekintetében csak kiegészítésekkel alkalmazhatók. Segítségükkel viszont felvázolhatók azok az általános tendenciák, melyekhez a jelen dolgozatban vizsgált időszak folyamatai is szervesen kapcsolódnak.

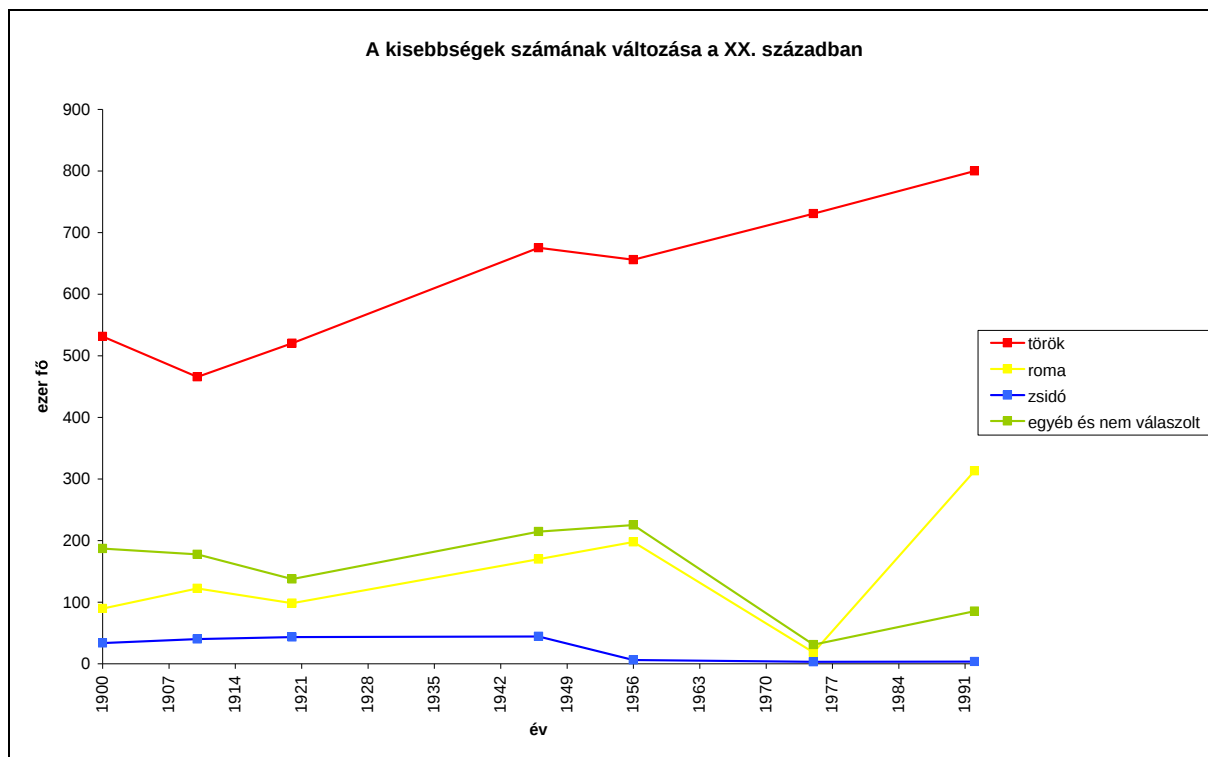
A statisztikák tükrében Bulgáriában az államalkotó nemzet dominanciája jellemző, azonban a területén élő kisebbségek létszáma 10 % feletti, ezért nem tekinthető homogén

nemzetállamnak. BRUNNER, Georg (1995) javasolta a 10 %-os értéket meghaladó nemzeti kisebbségekkel rendelkező országokra a nemzetiségi állam kifejezést, mely államokban a kisebbségek helyzete már jelentős belpolitikai problémává válhat. Ha az állam jellegének meghatározásakor nem csupán a többség és kisebbség arányát tekintjük meghatározónak, hanem a ROMSICS Ignác (1998) által összefoglalt elveknek megfelelően az államalkotó nemzet önmeghatározását és államépítő stratégiáját is figyelembe vesszük, akkor Bulgária esetében a nemzetállam, vagy nemzeti állam szóhasználat helytálló.

A XX. század folyamán a kisebbségek össznépességből való részesedése 10% és 20% közötti. Az etnikai kisebbségek létszámának alakulását Bulgáriában a XX. század folyamán az 1. ábra mutatja. Számarányukat tekintve a török, valamint a roma kisebbség a legjelentősebb, együtt a lakosság 10-15%-át adják. A népszámlálások adatsoraiban nem jelennek meg a becslések alapján harmadik legjelentősebb kisebbségként, a Rodope-hegység területén nagy számban élő bolgár anyanyelvű, muzulmán vallású pomákok. A mindenkori hivatalos bolgár álláspont anyanyelvük miatt nem tekinti különálló népcsoportnak a több évszázada létező, vallása és életmódja miatt a keresztény bolgároktól elkülönülő népet, akik a Rodope völgyeiben meg tudták őrizni hagyományos közösségi kereteiket, azonban a modernkori bolgár államban a többségi társadalom részéről erőteljes asszimilációs nyomásnak vannak kitéve (BRUNNBAUER, U. 2002).

A török idők örökségeként a század első felében nagy számban éltek a nagyvárosokban örmények és zsidók, valamint az ország északkeleti részén tatárok, azonban létszámuk a század végére néhányezer főre csökkent, főként a világháborúk és a politikai változások nyomán bekövetkező migrációk hatására. Az egyéb kategóriába tartozó kisebbségek között a század elején a görögök jelentősebb számban képviseltették magukat, azonban a két ország közötti feszült viszony és a lakosságcsere-egyezmények következtében megcsappant számuk.

A XIX. század végén és a XX. század második felében betelepülő oroszok mellett kisebb létszámmal vannak jelen az országban a szomszédos államok népei (albánok, románok, szerbek); a keleti újlatin nyelvet beszélő aromunok (cincár és vlach elnevezésük is használatos); a Dobrudzsában élő, török nyelvű és ortodox hitű gaguzok, valamint a görög nyelvű, görögkeleti vallású karakacsánok (BOTTLIK ZS. 2004). Macedón kisebbségének létét tagadja az ún. macedón kérdésben képviselt álláspontja miatt Bulgária (e probléma részletesebb bemutatására jelen munka a későbbiekben tér ki).

1. ábra. A kisebbségek számának alakulása Bulgáriában a XX. század folyamán. Forrás: NSI, Bulgaria

5.3.1. A török kisebbség Bulgáriában

Az ország legnagyobb számú kisebbsége a modernkori bolgár állam létrejötte óta a török - részesedésük az összlakosságon belül 14%-ról (531 240 fő) az első világháború után, Törökország létrejöttével csökkent 10%-ra (520 339 fő). A XX. század további részében arányuk 9% körüli. Két nagyobb etnikai tömbben élnek: az ország déli részén, Kârdzsali környékén, valamint az ÉK-i területeken, Razgrad közelében. Népességszámuk növekedésében a kisebbségi lét viszontagságainak hatására Törökország felé irányuló, több esetben százezres tömegeket mozgó kivándorlások okoztak negatív kilengéseket.

Az 1878-ban megalakuló bolgár állam lakosságának negyede tartozott a török etnikumhoz (DIMITROV, V. 2000). A hatalmi pozícióból alárendelt szerepbe kényszerülők jelentős része a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeiben az elvándorlást választotta. Az oszmán hivatali rendszer megszűnésével a közigazgatásban tevékenykedők a hadsereggel együtt távoztak a szűkülő török állam keretei közé. Az egykori török birtokosoktól a bolgár parasztság kisajátította a földeket, vagy bolgár tulajdonos került a helyükre. A paraszti sorban élők egy része a növekvő adóterhek vállalása helyett megpróbált megélhetést keresni az oszmán állam oltalma alatt álló területeken. E folyamatok hatására

állandó volt a törökök kiáramlása az országból, mely migrációt a hivatalos politika is támogatta a Bulgária és az alakuló Törökország között közöti egyezményekkel (EMINOV, A. 1999).

Az 1930-as években erősödő bolgár nacionalizmus hatására születtek az első olyan intézkedések, melyek az asszimilációs politika irányába mutattak (MAHON, M. 1999). A török kisebbség és általánosságban az etnikumok megítélése a második világháborút követően, a kommunista rezsim hatalmának kiépítésével változott meg gyökeresen. Az internacionalizmus eszméjével összeegyeztethetetlennek tartották a kisebbségek létét, ezért a kivándorlás erőltetése és az asszimiláció vált az etnikumokkal szembeni legfőbb célkitűzéssé. A mezőgazdaságban zajló erőltetett kollektivizálás a „nacionalista megnyilvánulások és vallási fanatizmus melegágyának” tekintett muzulmán lakosságot sújtotta leginkább. A létalapjuktól való megfosztásuk után sokan közülük a kivándorlás mellett döntöttek (LOZANOVA, G. et al. 2005).

A kitelepülők létszáma 150 ezerre tehető 1949 és 1951 között (TAAFFE, R. N. 1990). Miután Törökország 1951-ben lezárta határait a kényszerrel kitelepülők előtt, a beolvasztás várt Bulgária kisebbségeire (DIMITROV, V. 2000). Az 1968-ban született bolgár-török egyezmény értelmében az új hazát választók közeli rokonai lehetőséget kaptak, hogy kövessék családtagjaikat törökhonba (LÜTEM, Ö. E. 1999). A tíz évig érvényben lévő határozat ideje alatt 120 ezer ember hagyta el Bulgáriát (TAAFFE R. N. 1990).

Az egyházak ellen indított általános támadással az oktatási lehetőségeket is leszűkítették a törökség számára, majd az 1970-es években már nyelvhasználatukban is korlátozták őket. Ennek eredménye mutatkozik meg az 1975-ös népszámlálás során a török anyanyelvűek meglepően alacsony létszámában (a török etnikum száma 730 728 fő, szemben a török anyanyelvűek 399 722 főjével). Az igazán drasztikus intézkedések az 1980-as években következtek be, amit jelez, hogy az 1985-ös népszámlálás során sem etnikai, sem vallási adatok nem kerültek statisztikákba.

A fent említett évtizedben megtiltották a törökök nyelvhasználatát nyilvános helyeken, iskolákat bezárták, könyveiket, sajtójukat betiltották. Az erőszakos asszimiláció tetőpontjaként 1984-ben a török kifejezést is száműzték a hivatalos szóhasználatból, miközben fél év leforgása alatt bolgár név felvételére kényszerítették (akár erőszakkal is) a török lakosságot (EMINOV, A. 1989). Az új személyazonosság esetleges megtagadása egzisztenciális helyzetüket is ellehetetlenítette Bulgáriában.

A török etnikum Bulgárián belüli létének teljes tagadása, anyanyelvük használatának tiltása és személyazonosságuk megváltoztatása olyan mértékű elnyomást jelentett, hogy az

1989-ben Törökország felé megnyíló határokon közel 350 ezer török hagyta el az országot (MAHON, M. 1999). A kivándorlás következtében a bolgár gazdaságot alapjaiban megrendítő munkaerőhiány lépett fel, miközben az emigránsok elhelyezése megoldhatatlan terhet rótt a török államra. A kisebbséggel szembeni erőszakos asszimilációs politikát a kommunista rezsim bukásával azonnal elvetették, melynek hatására a török államban boldogulni nem tudók (a kivándorlók harmada, 120 ezer ember) visszatértek eredeti hazájukba (ZHELYAZKOVA, A. 2001b).

A fentiekben felvázolt okok miatt bekövetkező migrációs hullámok ellenére a török kisebbség a század folyamán tartotta 9%-os részesedését az össznépességből, ami a muzulmán lakosságra jellemző magasabb természetes szaporodás és az államalkotó nemzetre jellemző alacsonyabb reprodukivitás együttes következménye.

5.3.2. A roma kisebbség Bulgáriában

Bulgária roma kisebbségének mennyiségi meghatározására sajátos identitásuk okán a népszámlálások segítségével csak következtetni lehet. Azonosságtudatuk és ezáltal a statisztikákban való megjelenésük a többségi nemzet kisebbségekhez való viszonya, valamint nyelvhasználatuk szerint módosulhat. Identitásuk alapját sajátos életmódjuk adja, ezért hagyományos közösségteremtő tényezők (közös nyelv, közös vallás, közös történelmi tudat) alapján létszámuk nem tetten érhető. Az 1965-ös népszámláláskor magát romának valló 148 874 fő (az összlakosság közel 2%-a) három csoportra osztható: 42,5%-uk ortodox vallású, bolgár anyanyelvű, 34,2%-uk ortodox hitű és valamely roma dialektust tekintti anyanyelvének, míg a fennmaradó 22,8% török anyanyelvű muzulmán (CURTIS G.E., 1992). Főként az ország kevert etnikumú területein, valamin Bulgária nagyvárosaiban élnek.

Jelentős részük tehát török nyelven beszél, ezért ők is szerepet játszanak abban, hogy a török anyanyelvűek száma a XX. század folyamán a fent említett egy kivételtől eltekintve mindig magasabb, mint a magukat töröknek vallóké. Társadalomban való megítélésük, valamint nyelvük és vallásuk miatt egy részük a többségi nemzethez tartozóként tünteti fel magát a népszámlálásokkor (ZHELYAZKOVA, A. 2001a).

Ennek eredményeként hektikusan alakuló népességszámuk nem meglepő, azonban az 1975-ös census kirívóan alacsony létszámot mutat (18 323 fő roma nemzetiségű, a korábbi százezres és csupán 1 193 fő roma anyanyelvű a korábbi tízezres nagyságrendhez képest). Oka a bolgár vezetés cigánysággal szembeni erőszakos asszimilációs politikájában keresendő, melynek hatására többségük bolgár nemzetiségűnek vallotta magát (CAN T. – TODOROV, M. S.

2004). A hivatalos álláspont értelmében 1965-től nem tekintették különálló nemzetiségnek őket, ezért az 1975-ös census alkalmával nem létezett ilyen etnikai kategória (EMINOV, A. 1999).

A XX. század végén, a rendszerváltást követően változó politikai légkörben, valamint a megítélésükben jelentkező nemzetközi és hazai tendenciák hatására öntudatra ébredésük figyelhető meg létszámuk ugrásszerű növekedésével. Az 1965-ös 2%-ról az összlakosságból való részesedésük 1992-ben 3,7%-ra (313 396 fő), majd 2001-ben 4,7%-ra (370 908 fő) növekedett. Emelkedő népességszámuk a körükben megfigyelhető magasabb természetes szaporodási értékekre is visszavezethető. A cigányság tényleges létszáma a különböző becslések alapján 500 ezer és 1 millió fő közötti (VASSILEV R. 2003).

5.3.3. Egykor jelentős lélekszámú etnikumok Bulgáriában

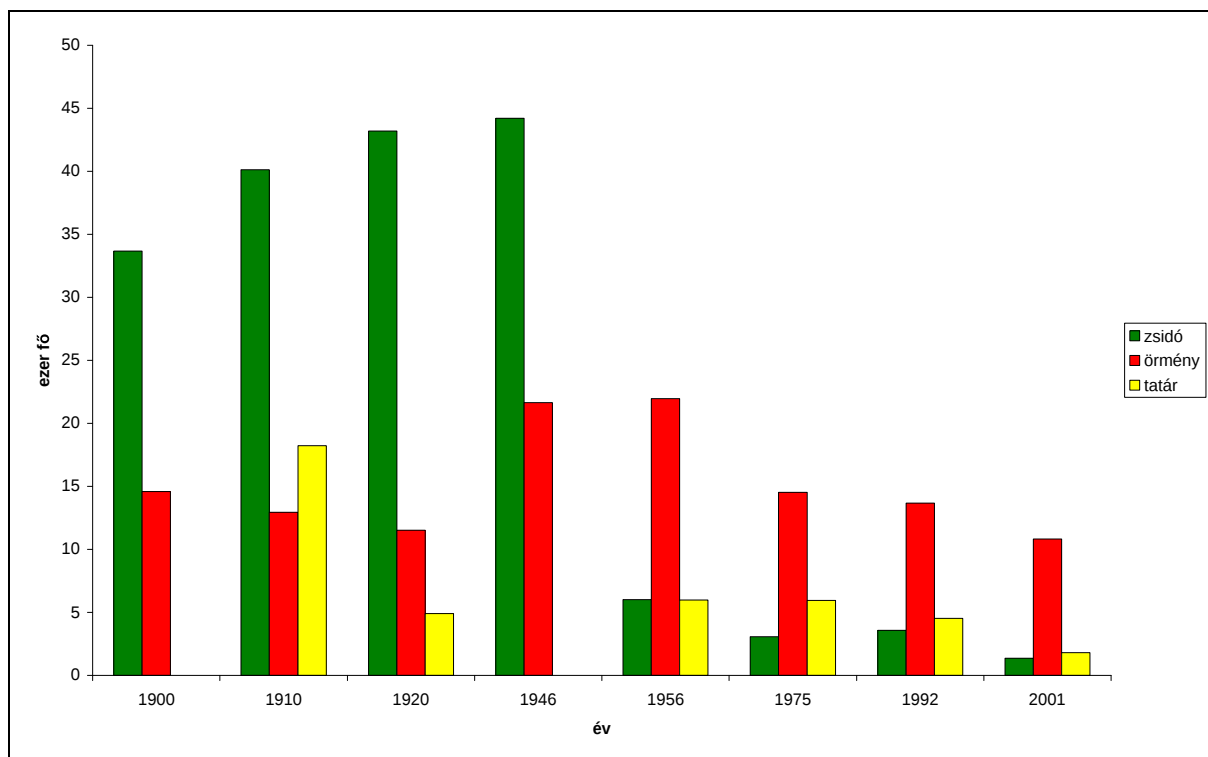
A hagyományosan kereskedelmi tevékenységet folytató zsidó és örmény etnikum az Oszmán Birodalom történelmi előzményekben tárgyalt gazdasági berendezkedésének örökségeként van jelen Bulgáriában (2. ábra). Az oszmán államban betöltött szerepe alapján vélhetően a görög népesség jelenléte is kimutatható lenne, azonban őket az egyéb népesség kategóriába sorolták a népszámlálások során. A görögök létszáma különösen a XX. század első felében csökkent az anyaországba történő migráció eredményeként. A század második felében számuk 8 ezer fő körüli (TROEBST, S. 1990).

A zsidóság létszáma folyamatosan növekedett a század első felében, azonban a második világháborút követően számuk közel a tizedére (44 209-ről 6 027 főre) esett vissza. A változó politikai berendezkedés és gazdasági helyzet hatására többségük a megalakuló Izrael államba történő kivándorlást választotta (TAAFFE, R. N. 1990). Nagyvárosi közösségeik az asszimiláció és a természetes fogyás hatására csökkennek a század második felében.

Az Oszmán Birodalomban kereskedelmi tevékenységet folytató, ezért a nagyvárosokban élő örmény lakosság lélekszáma a Szovjetunió tagköztársaságaként megalakuló Örményország 1936-os létrejöttéig növekedett Bulgáriában (14 581-ről 25 963 főre). Az első világháború után, az erőszakos török nacionalizmus elől jelentős számban menekültek örmények Bulgáriába. E migráció hatására számuk 1920 és 1926 között 15 ezer fővel növekedett (11 509-ről 27 322 főre). A közösségeikben mutatkozó lassú csökkenés természetes fogyásuk és a többségi nemzetbe való beolvadásuk eredménye.

Az ország északkeleti részén oszmán örökségként jelenlévő tatár lakosságot nem mindig különítik el a törököktől, ezért nem jelennek meg az 1900-as és 1946-os census

alkalmával. Többségük az első világháború után létrejövő Törökországot választotta hazájának, ami megmutatkozik az 1910-es és 1920-as népszámlás közötti drasztikus csökkenésükben (18 228 főről 4 905 főre). Az asszimiláció - mely nem csupán a többségi nemzetbe, hanem a török kisebbségbe való beolvadást is jelenti esetükben -, valamint a természetes fogyás miatt létszámuk folyamatosan csökkent a XX. század folyamán.

2. ábra. A kis lélekszámú etnikumok számának változása a XX. század folyamán. Forrás: NSI, Bulgaria

5.3.4. Egyéb etnikumok Bulgáriában

Bulgária egyéb kisebbségei között három jelentősebb, a népszámlálások során külön kategóriaként nem szereplő etnikum szerepel. A bolgár állam megalakulása óta az orosz népesség nagyobb számban jelen van az országban. Az adminisztráció létrehozásában segédkezők XIX. századi betelepülését követően a kommunizmus oroszországi hatalomra jutása után kerültek nagyobb számban oroszok az országba (KOC SIS K. 2007). A második világháború után a szovjet érdekszféra részeként földrajzi helyzetéből adódóan, valamint a Jugoszláviával való szakítás után stratégiai jelentősége miatt is a Balkán felé irányuló orosz migráció célterületévé vált. Számuk a XX. század második felében 10 ezer fő körüli

(TROEBST, S. 1990). A rendszerváltás után jelentős részük visszatért Oroszországba, míg a helyben maradtak létszámát az asszimiláció és a természetes fogyás csökkenti.

A Balkán-félsziget szívében élő macedón nép településterülete a középkor óta vetélkedés színtere. Bulgária az egykori Bolgár Birodalom területi integritására hivatkozva magának követelte e területet az oszmán állam felbomlásakor, míg lakosságát bolgárnak tekintette. A szomszédos Görögország és Szerbia azonban hasonló indokokkal lépett fel a stratégiai fontosságú térségért, így a macedónok sorsa a balkáni háborúknak dőlt el. Településterületüket három részre osztották: Égei-Macedónia a görögöknek, Vardar-Macedónia (a mai macedón állam területe) a szerbeknek és a legkisebb rész, Pirini-Macedónia a bolgároknak jutott (BOTTLIK Zs. 2007a).

A hivatalos bolgár álláspont az önálló macedón állam létjogosultságát folyamatosan megkérdőjelezte a XX. század első felében, tehát nemcsak a területén élő macedónokat, hanem az egykori jugoszláv tagköztársaságban élőket is bolgároknak tekintette. A második világháborút követően, a létrejött bolgár-jugoszláv megállapodás értelmében a vetélkedő ellenfelek végül elismerték az önálló makedón nép létét (ZSEBŐK Cs. 2002). Ezzel megpecsételődött a Pirini-Macedónia területén élő etnikum sorsa: csupán az 1946-os népszámlálás alkalmával jelentek meg külön kategóriaként – a későbbiekben bolgárnak számították őket, kisebbségként való elismerésük a mai napig nem történt meg (EMINOV, A. 1999). A kommunizmus évei alatt jellemző erőszakos asszimilációs politika következtében 250 ezer főt meghaladó létszámuk rohamosan csökkent (DASKALOVSKI, Z. 2002). A Sztruma-folyó völgyében és az ország délnyugati határszélén található kisebbség száma 9 ezer fő körüli volt a XX. század második felében (TROEBST, S. 1990).

A bolgár anyanyelvű, muzulmán vallású pomákok nem jelennek meg a hivatalos statisztikákban annak ellenére, hogy a törökök és romák után Bulgária harmadik legnagyobb lélekszámú kisebbségét képezik. Az oszmán uralom idején, a XIV. és XVII. század között muzulmán hitre tért bolgár anyanyelvű lakosság településterülete ma főként a Rodope-hegység, mely a XX. századi első felében bekövetkező többszöri határmódosítások után Bulgária és Görögország között osztottak meg (BRUNNBAUER, U. 2001). A mezőgazdasági tevékenységet folytató, földműves és pásztortevékenységet ötvöző népesség textilipari alapanyaggal látta el az oszmán belső piacot, azonban a XX. század elején bekövetkező háborúk következtében perifériahelyzetbe került a térség - hagyományos termelési keretei felbomlottak a határrendezések következtében (NEUBURGER, M. 2000).

Össznépességen belüli részesedésükre csupán az etnikai és vallási megoszlás különbségeiből lehet következtetni. A nem török nemzetiségű, muzulmán vallású lakosság

számának alakulását Bulgáriában a XX. század folyamán az 1. táblázat mutatja. Bulgária muzulmán vallású lakossága négy etnikum között oszlik meg. A török és roma kisebbség mellett a tatárok, valamint a pomákok az iszlám hit hívei. A tatárok és a muzulmán vallású romák becsült létszámának levonása után kapott értékek alapján a pomákok részesedése Bulgária össznépességéből 2 % feletti a XX. század folyamán. A hivatalos bolgár álláspont szerint azonban anyanyelvük alapján bolgár nemzetiségűnek számítanak, utoljára az 1934-es népszámláláskor jelentek meg külön nemzetiségi kategóriaként (EMINOV, A. 1999). Az asszimilációs nyomás irányukban a század első felében is erőteljes volt. A kommunizmus évei alatt vallásuk és életmódjuk miatt az erőszakos asszimilációs politika első számú célpontjaivá váltak (ZHELYAZKOVA, A. 2001). A muzulmán lakosságra jellemző magasabb természetes szaporodási ráta azonban biztosítja 2% feletti számarányukat az össznépességben belül.

Év	Összlakosság (fő)	Nem török nemzetiségű muzulmánok (fő)	Arány (%)
1900	3 744 283	112 060	3
1910	4 337 513	136 437	3,14
1920	4 846 971	170 395	3,51
1926	5 478 741	211 744	3,86
1934	6 077 939	230 105	3,78
1946	7 029 349	262 918	3,74
1992	8 487 317	310 243	3,65
2001	7 928 901	220 314	2,77

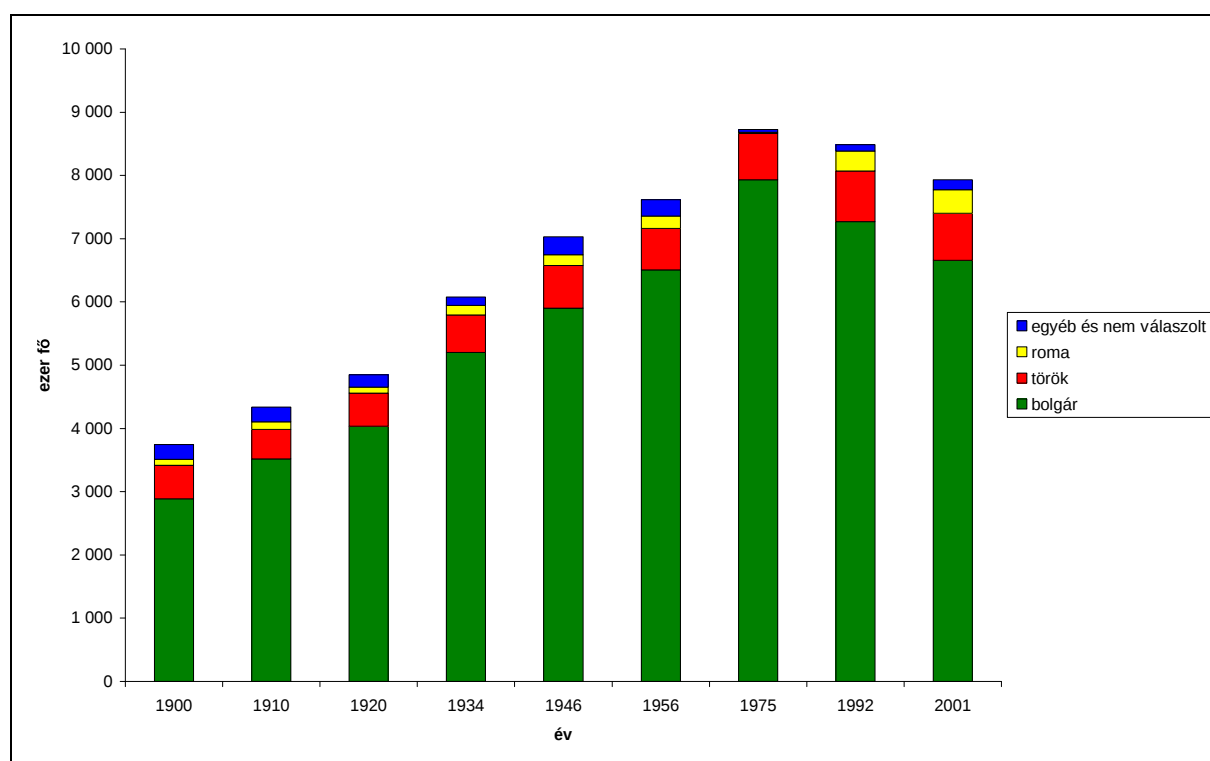
1. táblázat. A nem török nemzetiségű, muzulmán vallású népesség számának alakulása Bulgáriában a XX. században

5.3.5. A népesség demográfiai helyzetének alakulása a XX. században

Bulgária népességszáma az 1980-as évek végéig változó intenzitással növekedett, azonban az ezredfordulón negatív tendenciába csapott át a lélekszám alakulása. A népesség ugrásszerű növekedése a századfordulón meginduló gazdasági modernizáció társadalmi hatásaként aposztrofálható. A század közepéig megfigyelhető gyorsabb ütemű népességnövekedést a török kisebbség által indított migrációs folyamatok fékezik le az első világháborút követően, valamint a harmincas években. A második világháború után már lassuló növekedés figyelhető meg, melyet tovább gyengítettek a török etnikum részéről folytatódó kivándorlási hullámok.

A népesség számának változását tehát erőteljesen befolyásolta a török etnikum emigrációja a XX. század folyamán, viszont a kivándorlási veszteség nem mutatkozik meg arányukban az össznépességen belül. Ennek oka a muzulmán közösségekre jellemző magasabb természetes szaporodási értékekre vezethető vissza.

A kommunizmus időszakában jelentős változások következtek be a társadalom szerkezetében. A század első felére jellemző agrárjelleg helyett megjelennek az iparosodott társadalom demográfiai jellemzői: a születések és halálozások száma jelentősen csökkent (ez utóbbi csak 1975-ig), miközben az átlagéletkor növekedésével az előregedés folyamata kiteljesedett (TAAFFE, R. N. 1990). A halálozások számának 1970-es évektől megfigyelhető növekedésével a természetes szaporodás stagnáló értékei az 1980-as évektől természetes fogyásba fordultak. Bulgária népességszámának alakulását és az etnikumok arányát az össznépességen belül a 3. ábra mutatja.

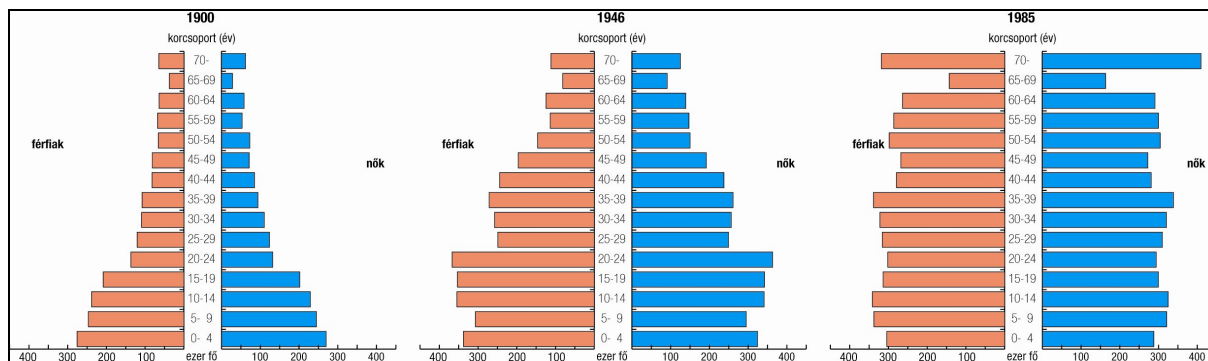

3. ábra. A népességszám és az etnikumok arányának változása Bulgáriában a XX. század folyamán. Forrás: NSI, Bulgaria

A fent említett változások a népesség nemek és kor szerinti összetételében is megmutatkoznak. A XX. század első felében a gyermek és fiatal korcsoportok képviseltették magukat a legnagyobb számban. A 30 évnél fiatalabb korosztályok aránya a századfordulón az össznépességen belül 65 % (2 428 086 fő) volt. Részesedésük a század közepén 55 %-ra (3 883 244 fő) csökkent, majd 1985-re már csak a lakosság 42 %-át (3 751 275 fő) adták. Az

50 év felettiek aránya ezzel ellentétes tendenciát mutat: 1900-ban a népesség 15 %-a (574 479 fő), 1946-ban 18 %-a (1 229 955 fő) tartozott ebbe a korcsoportba. 1985-re részesedésük 31 %-ra (2 777 494 fő) növekedett. Az előregedés mértékének mutatószáma, az öregségi index értéke a XX. század során 0,2-ről 0,8-ra emelkedett.

A korcsoportok arányának változásával átalakult a nemek szerinti összetétel is. A század elején megfigyelhető férfitöbbség az 1946-os népszámláláskor is tetten érhető, ami köszönhető annak, hogy a második világháború Bulgáriában kevés embervesztéssel járt. Az átlagéletkor növekedésével azonban a nemek aránya fokozatosan eltolódott a nők irányába (TAAFFE, R. N. 1990). A bolgár lakosság nemek és kor szerinti megoszlásának változását a 4. ábra mutatja.

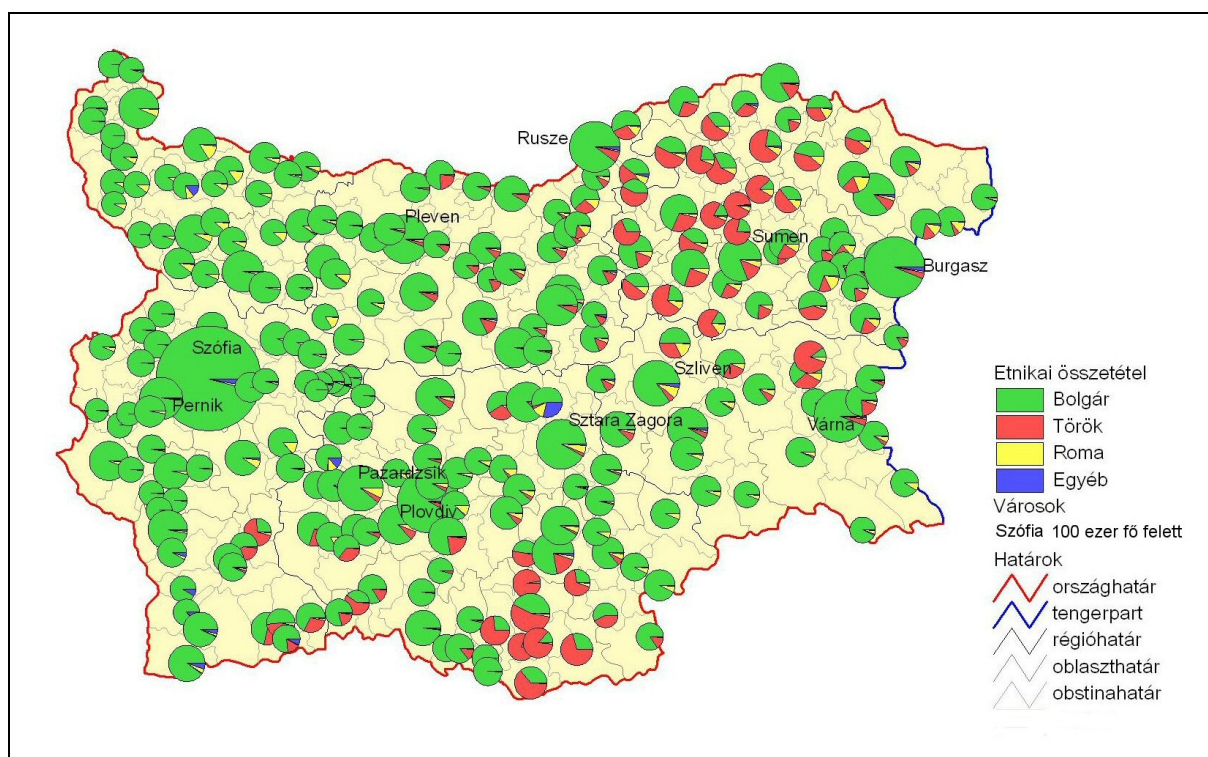

4. ábra. A bolgár lakosság nemek és kor szerinti összetételének változása a XX. század folyamán. Forrás: NSI, Bulgaria

6. Bulgária etnikai térszerkezetének alakulása az átmenet éveiben

6.1. Bulgária etnikai térszerkezete 1992-ben

Az 1989-ben meginduló gazdasági és társadalmi átmenet időszakának első népszámlálása szerint Bulgária összlakossága 1992. december 4-én 8 487 317 fő. A lakosság 85,7 %-a (7 271 185 fő) vallotta magát az anyanemzethez tartozónak. Bulgária legnagyobb lélekszámú etnikai kisebbsége a census adatai alapján a török, melyhez a népesség 9,4 %-a (800 052 fő) tartozott. A lakosság 3,7 %-a (313 396 fő) vallotta magát roma nemzetiségűnek. A néhányezer fős közösségekkel rendelkező zsidók és tatárok mellett az örmények létszáma 10 ezer fő feletti (13 677 fő). E három kis lélekszámú kisebbség a lakosság 0,2 %-át adta. A fennmaradó 1 % (81 031 fő) más kisebbséghez tartozott, vagy nem nyilatkozott nemzetiségéről. Bulgária obstináinak 1992-es etnikai összetételét a 5. ábra mutatja.

5. ábra. Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeinek etnikai összetétele (1992).
Forrás: NSI, Bulgaria

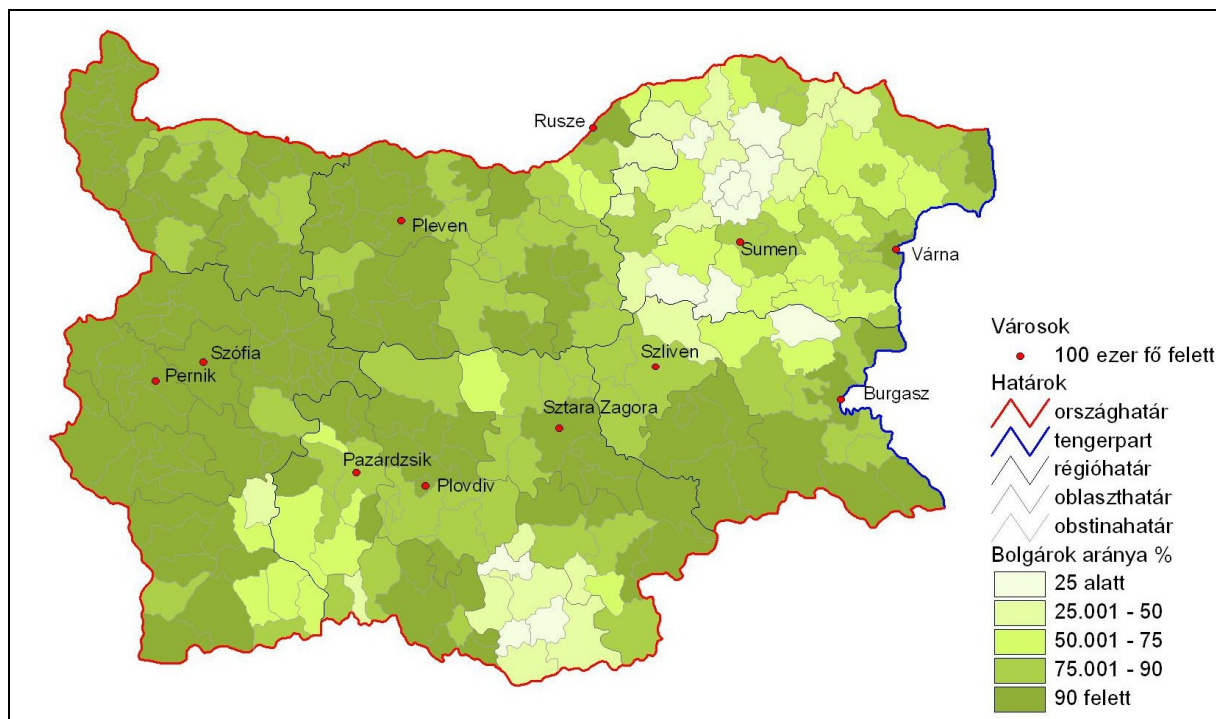
6.1.1. A bolgár etnikum

Az államalkotó nemzet abszolút többséget alkot Bulgária 255 obstinájából 222-ben (6. ábra). A bolgárok aránya 126 obstinában 90 % feletti. A leghomogénebb bolgár etnikumú terület egységek főként az ország nyugati részén találhatók: a Szófia-medencében és a Sztruma-folyó völgyében (Szófia, Pernik és Kjusztendil oblasztok a Délnyugati régióban). Északnyugaton, az állam legnyugatabbi tartományában (Vidin) 90 % feletti a bolgár etnikum aránya, míg a régió másik két tartományában (Montana és Vraca) településterületük keveredik a roma lakosságéval.

A Duna és a Balkán-hegység által határolt területen szintén a nyugati tartományokban (Pleven, Lovecs), valamint az egykori fővárosban, Veliko Târnovóban és környékén érik el a legmagasabb arányt. A Balkán-hegységtől délre a Trák-alföldön főként annak északi, a Marica-folyó és a Szredna Gora közé eső területét lakják (Plovdiv városát és környékét), e településterület folytatásában pedig az ország délkeleti részét (Sztara Zagora és Jambol városok körül). A Fekete-tenger partján a nagy kikötővárosok (Várna, Burgasz) mellett Sabla, Neszebâr és Carevo obstinákban haladja meg arányuk a 90 %-ot.

Az ország déli részén, Szmoljan környékén megjelenő, nagyobb számú török etnikumot tömörítő obstinák közé ékelődő, bolgár többséget mutató terület a Rodope-hegységben élő pomákok fő településterületével azonosítható. Mivel a népszámláláson nem jelennek meg külön etnikumként, ezért főként bolgár nemzetiségűnek vallják magukat.

A bolgárok aránya 16 obstinában, az ország északkeleti, valamint déli részein csökken 30 % alá. Arányuk ezek közül háromban (Venec, Csernoocsene és Ruen) nem éri el a 10%-ot. Számuk 10 obstinában emelkedik 100 ezer fölé. Legnépesebb, 150 ezer fő feletti közösségeiknek a főváros, Szófia (1 146 509 fő), Plovdiv (313 259 fő), Várna (294 322 fő), Burgasz (197 334 fő), Rusze (168 420 fő), Sztara Zagora (161 467 fő) és Pleven (150 141 fő) ad otthont.

6. ábra. A bolgár etnikum aránya Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeiben (1992). Forrás: NSI, Bulgaria.

6.1.2. A török kisebbség

Bulgária legnagyobb számú etnikai kisebbsége az 1992-es census adatai alapján a török (800 052 fő). Az ország 26 obstinájában alkotnak abszolút többséget (7. ábra). Két jelentős, egymástól jól elkülönülő etnikai tömbben élnek. Létszámuk az Északkeleti régióban a legmagasabb, ahol a lakosság 22,6 %-át alkotják (315 337 fő). Néhány part menti és Várnához közeli obstina kivételével részesedésük a régió minden területegységében

meghaladja a 10 %-ot. Arányuk a Shumentől északra fekvő településeken 70 % feletti (Kaolinovo 79 %, Szamuil 75 %, Zavet 71%, Hitrino 77 %). Az északkeleti etnikai tömbön belül legmagasabb részesedésüket Venec obstinában érik el 92 %-kal. A Razgrad környéki településeken, Popovo obstina kivételével mindenütt a népesség több mint 40 %-át adják (Opakában 67 %). Sumentől délre, a Balkán-hegység területén további három obstinában arányuk 60 % feletti (Omurtag 68 %, Vârbica 69 %, Ruen 84 %).

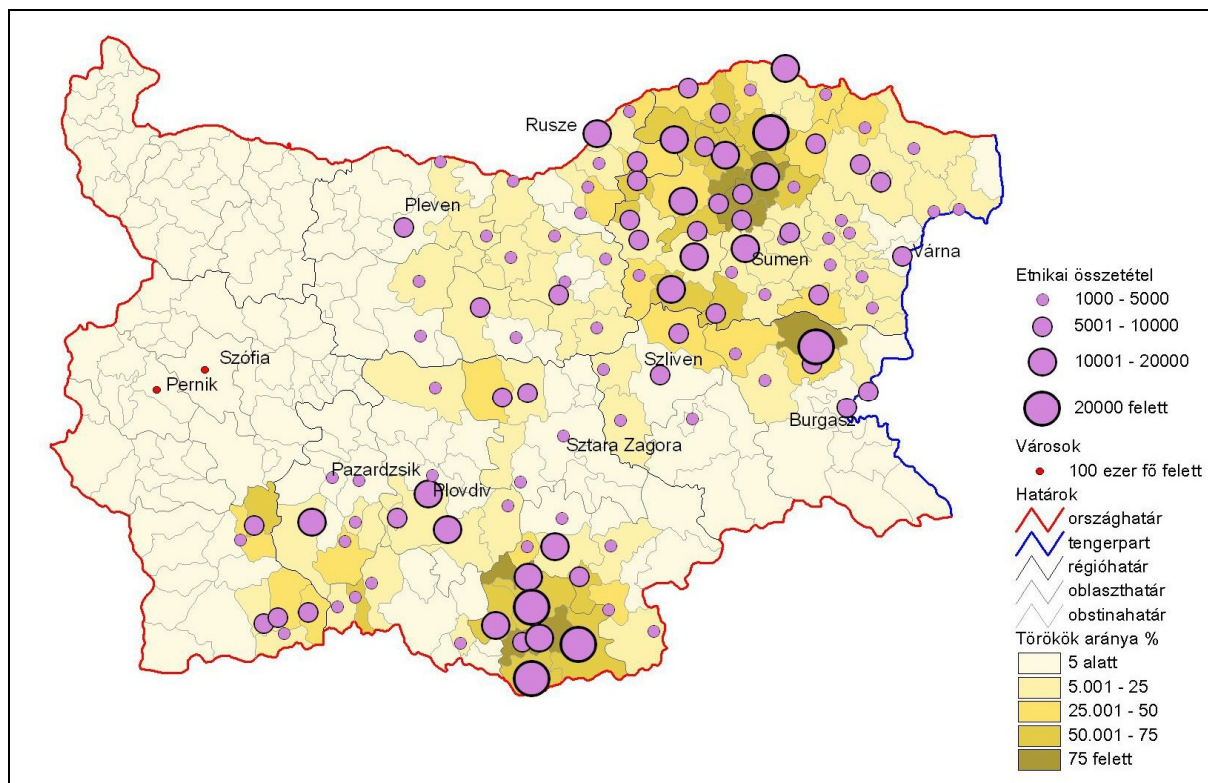
Az előbbieken felvázolt arányok alapján a török népesség északkeleti etnikai tömbjén belül a forgalmasabb utak mentén fekvő településeken, tehát a Târgoviste – Sumen – Várna, valamint a Sumen – Razgrad – Rusze útvonalak közelében alacsonyabb a török népesség részesedése. Hasonlóképpen vágja el a Veliko Târnovo és Rusze közötti térség a Bolgár-tábla középső területein élő török etnikumot a keleti településterülettől, ahol észak-déli irányban, a Nikopol – Pavel Banja tengely mentén jelennek meg kisebb számban (Nikopol 23 %, Pavel Banja 31,7 %).

Az északkeleti területek legnépesebb török közösségei 15 ezer fő felettiek, melyek Ruen (26 221 fő), Dulovo (22 762 fő), Omurtag (18 424 fő), Razgrad (16 990 fő), Iszperih (16 989 fő) és Târgoviste (15 822 fő) obstinákban találhatók.

A déli országrészben településterületük a Rodope-hegységben található. A Keleti-Rodope területén Kradzsali oblaszt minden obstinájában meghaladja arányuk az 50 %-ot; részesedésük Csernoocseneben 97,2 % (12 362 fő). Kârdzsali városban az arányuk csupán 54 %, azonban a környező településeken 70 % feletti a török lakosság (Momcsilgrad 85 %, Dzsebel 80 %, Ardino 72 %) részesedése.

Etnikai tömbjük a hegység nyugati részére is kiterjed, ahol 70 %-os részesedést csupán egyetlen obstinában (Jakoruda) érnek el. Abszolút többséget ezen kívül még Borinoban alkotnak (59 %). Arányuk 30 % feletti Batakban (35 %), Belicában (40,4 %) és Gârménben (44 %). A déli etnikai tömböt kettészeli, Szmoljan környéki bolgár többségű obstinák a Nyugati-Rodope völgyeiben élő, bolgár anyanyelvű, muzulmán vallású pomákok fő településterületét alkotják. A pomákok a hegység nyugatabbi részein a török népességgel kevert etnikai területet alkotnak, ennek köszönhető, hogy a török tömb nyugati részén kisebb a törökök részesedése.

A Bulgáriában élő török etnikum legnépesebb közösségének Kârdzsali ad otthont (41 383 fő). További jelentős, 15 ezer fő feletti török lakosságot tömörítő obstinák Krumovgrad (22 216 fő), Kirkovo (20 788 fő), Momcsilgrad (17 836 fő), Haszkovo (17 756 fő) és Plovdiv (17 041 fő).

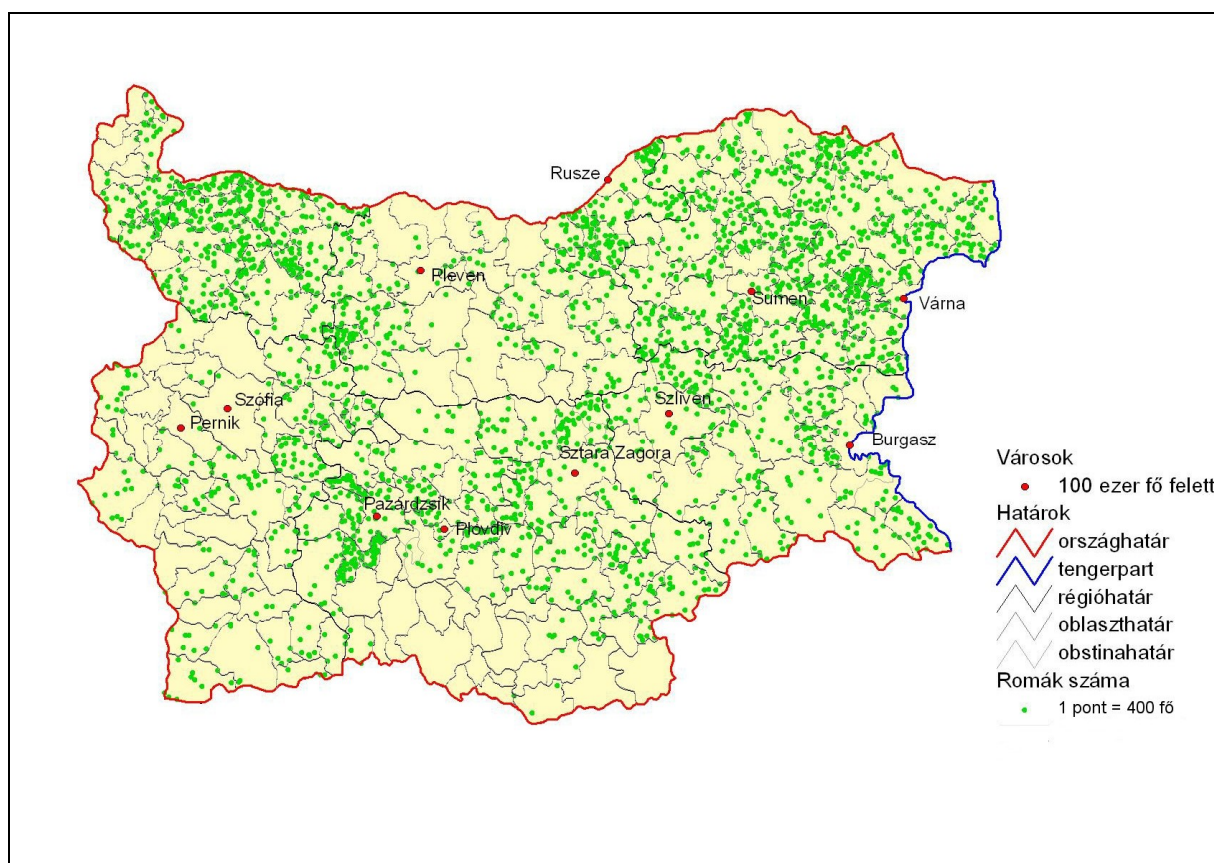

7. ábra. A török kisebbség aránya, valamint a jelentősebb török közösségek Bulgária NUTS 4-es szintű terület egységeiben (1992). Forrás: NSI, Bulgaria

6.1.3. A roma kisebbség

Az 1992-es népszámlálás adatai lapján Bulgária második legjelentősebb etnikai kisebbsége a romáké. Esetükben nem különíthető el markáns etnikai tömb, az ország szinte minden részén megtalálhatók a többségi nemzettel, vagy a törökséggel kevert etnikai területet alkotva (8. ábra). Hagyományos településterületeik az alföldek és a hegységperemi dombságok, ezért nagyobb számban találjuk őket a Nyugati-Balkán és a Duna közötti területen (Montana és Vraca oblasztok, valamint Lovecs nyugati része), a Trák-alföldön (Pazardzsik és Plovdiv városokban és környékén) és a Kazanlâki-medencében (Mâglizs). Az ország északkeleti részén a török kisebbséggel élnek együtt nagyobb számban, főként Rusze környéki településeken, valamint Sumen és Várna tartományokban.

A XX. század második felében jelentős volt migrációjuk a nagyvárosok felé, ennek köszönhetően legnépesebb közösségeik a nagyvárosokban találhatók. Két városban, Szófiában (13 902 fő) és Szlivenben (11 793 fő) haladja meg létszámuk a 10 ezer főt. További jelentős, 5 ezer főt meghaladó közösségeiknek Sztara Zagora (9 287 fő), Pazardzsik (9 260 fő), Lom (6 015 fő), Sumen (5 229 fő), Dobrics (5 088 fő) és Vidin (5 055 fő) ad otthont.

8. ábra. A cigányság területi megjelenése Bulgária NUTS 4-es szintű területegységeiben (1992). Forrás: NSI, Bulgaria

6.1.4. Bulgária egyéb népessége

Az 1992-es népszámlálás adataiban összevonták a kisebb lélekszámú nemzetiségeket a nemzetiségükről nem nyilatkozókkal. A Bulgáriában élő kisebb etnikumok (zsidók, örmények, oroszok, görögök) hagyományos településterületei a nagyobb városok. A nemzetiségi hovatartozás megvallását szintén a nagyvárosokban érzik általában leginkább szükségtelennek, ezért az összevont értékek erősítik egymást. Ennek megfelelően Bulgária legnagyobb településeiben lesznek magasabbak az értékek (Szófia 29 715 fő, Várna 6 620 fő, Burgasz 3 116 fő, Rusze 2 563 fő), azonban a sorrend nem az össznépesség létszámkülönbségeinek megfelelően alakul.

A nemzetiségükről nem nyilatkozók létszáma magasabb azokon a területeken, ahol a cigányság is nagyobb létszámban képviselteti magát. Így kerülhet közvetlenül Szófia mögé Mâglizs 10 361 fővel, valamint ezért lehet magasabb Vidinben is az érték (6 620 fő). Plovdiv esetében a török és a roma kisebbség magasabb aránya indokolhatja a nemzetiségükről nem

nyilatkozók magasabb számát (7 118 fő). Az északnyugati országrészben azonban a makedón kisebbség jelenléte mutatható ki az összevont értékből.

Az egyéb etnikumok és a nemzetiségükről nem nyilatkozók aránya az összlakosságon belül erősíti a fent említett összefüggéseket: 10 % feletti a részesedés olyan obstinákban figyelhető meg, ahol a roma lakosság nagyobb számban jelen van (Mâglizs 41 %, a roma lakosság részesedése 19 %; Medkovec 15 %, a roma lakosság részesedése 9,3 %, valamint Leszicsovo 14 %, ahol a roma lakosság aránya 11 %). A cigányság elzárkózása a válaszdás alól a többségi társadalom által feljük kialakított negatív attitűdök miatt következhet be.

Az ország délnyugati szegletében magasabb még az egyéb nemzetiségűek és nem válaszolók aránya. Az Oszmán Birodalom egykori macedón tartományából Bulgária által megszerzett, ún. „Pirini-Macedónia” területén élő makedón etnikum öntudatát fejezik ki a magasabb arányszámok (BOTTLIK Zs. 2007). Ennek köszönhetően Sztrumjaniban 12,4 %, Kresznában 8,5 %, valamint Petricsben 4,8 % ez az érték.

A válaszdás megtagadása mellett döntők magas száma a kommunizmus évei alatt jellemző erőszakos asszimilációs politika eredményeként lehet jellemző a rendszerváltást követő első népszámláláson.

6.2. Bulgária etnikai térszerkezetének változásai 1992 és 2001 között

A két utolsó census között eltelt időben Bulgária népessége 6,57 %-kal csökkent (8 487 317 főről 7 928 901 főre), melynek okai a fokozódó migrációban és a természetes fogyásban egyaránt fellelhetők. A rendszerváltás után újonnan megnyíló határok az 1990-es évek elhúzódó gazdasági válságának hatására készítették a lakosságot hazájuk elhagyására. Az elvándorlásban, külföldi munkavállalásban elsősorban a fiatalabb, szülőképes korú népesség érintett, melynek következtében a születések száma tovább csökkent Bulgáriában. A képzettségi szint növekedése, a felsőfokú képzésekben való fokozottabb részvétel, valamint a nők versenyszférában való nagyobb arányú megjelenése a szülési idő kitolódását vonta maga után, mely tovább erősítette a természetes fogyás tendenciáját (RANGELOVA, R. 2003).

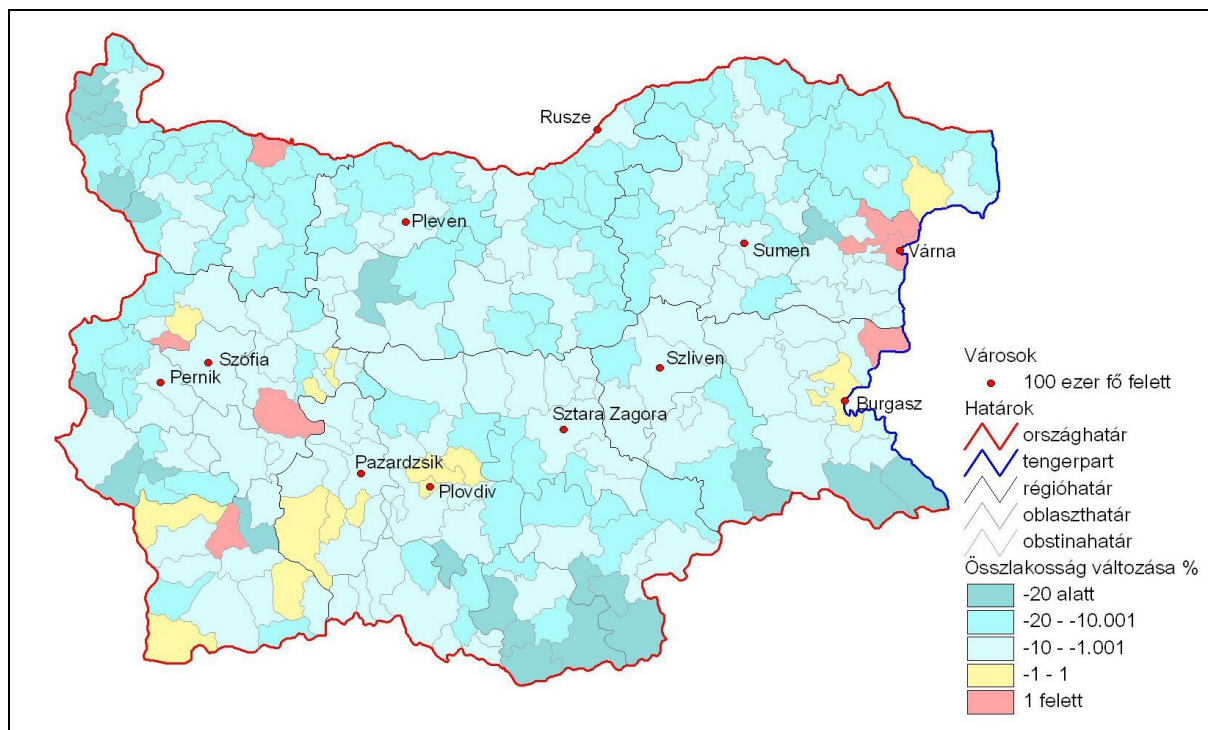
A népességfogyásban mutakozó területi különbségek - a természetes népmozgalmi folyamatok mellett - a kevésbé fejlett rurális térségek felől a városias térszínnek felé történő belső migráció eredményeként jelentkeznek. A népesség legintenzívebb fogyása tehát a peremterületeknek számító határ menti obstinákban, valamint a forgalmi árnyékokban elhelyezkedő településeken jelentkezik. Az utóbbira esetében kevesebb a példa, ami annak köszönhető, hogy a forgalmi árnyékok egyben a muzulmán kisebbség településterületei, ahol

a természetes szaporodás magasabb értékei ellensúlyozzák az elvándorlást. Az össznépesség számának a két census közötti változását a 9. ábra mutatja.

A határ menti területek közül kiemelkedő a fogyás mértéke az ország északnyugati szegletén (Bojnica -31,8 %, Makres -29,6 %, Csiprovci -26,8 %), a nyugati határszélen (Treklyano -31,16 % és Nevesztino -24,2 %), valamint délkeleten, a török határ mentén (Malko Târnovo -28,58 %, Boljarovo -24,36 % és Carevo -22 %). A legalacsonyabb értékek azonban az ország legelmaradottabb térségének számító Kârdzsali tartomány déli részén jelentkeznek, ahol főként a török lakosság nagyarányú elvándorlása figyelhető meg (Madzsarovo -47,1 %, Krumovgrad -36,3% Kirkovo -26,8 %). Az országon belül kiugróan magas, 20% feletti fogyás kettő, forgalmi árnyékba került és ezért valószínűleg főként migráció hatására csökkenő népességszámú obstinában, Vetrinoban (-24,6 %) és Ugarcsinban (-22,27 %) jelentkezett. Az ország délnyugati szegletében Belica (-20,23 %) obstinából a szomszédos Razlogba (2,5 %-os növekedés) történt nagyobb arányú migráció.

Enyhébb a népességcsökkenés a nagyvárosok esetében – ez vélhetően a migrációs folyamatok következménye. Növekedés a legjelentősebb települések közül csupán Várnában (2 %), valamint a gazdasági központként működő Kozlodujban (1,7 %) figyelhető meg. A nagyvárosok körüli obstinákban jelentkező népességnövekedés a dezurbanizációs folyamatokra utalhat. A városi lakosság környező kisebb településekre történő kiáramlása Szófia (Bozsuriste 7,1 %-os növekedés) és Várna (Devnya 7,9%, Akszakovo 6,2 %) környékén a legjelentősebb; rajtuk kívül Plovdiv (Marica 0,6 %) esetében jelentkezik szerényebb mértékben.

A csökkenés mértéke kisebb a Fekete-tenger partján, vagy ahhoz közel eső területeken, mely obstinák a fellendülő idegenforgalom lehetőségeinek köszönhetően a migráció célterületeivé váltak. Hasonló okokra vezethető vissza a szerényebb csökkenés az ország délnyugati szegletében, ahol feltehetően a síturizmus felfutása nyújthat biztosabb megélhetést. Plovdiv és környéke a gazdasági súlya miatt válhat a migráció befogadó területévé. Az északkeleti területek fellendülő nagyvárosai (Sumen, Razgrad, Rusze, Veliko Târnovo) mutatnak még mérsékeltebb fogyási tendenciát. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a nagyvárosokban és környékén, különösen a Szófia és Plovdiv közötti térszíneken a cigányság magasabb aránya és a körükben mutatkozó pozitív természetes szaporodási értékek hozzájárulnak a népesség szerényebb mértékű fogyásához.

9. ábra. Az össznépesség számának változása Bulgáriában (1992-2001). Forrás: NSI, Bulgaria

A két legutóbbi népszámlálás közötti időszak népességsökkenése az etnikai térszerkezetben is változásokat eredményezett. A romák kivételével valamennyi etnikum létszáma csökkent Bulgáriában. Az államalkotó nemzet 8,47 %-os csökkenése mellett a török kisebbség 6,67 %-os visszaesést produkált, míg a kis lélekszámú kisebbségek esetében a létszámváltozás 30 %-ot meghaladó léptékben változott negatív irányban. A kisebbségek lélekszámát a fokozódó asszimiláció, a kivándorlás és a természetes népmozgalmi folyamatok egyaránt apasztják.

A török lakosság esetében a rurális térségekből a nagyvárosok irányába történő vándorlás a korábbi közösségi keretek felbomlását vonja maga után, miközben a nagyvárosokban való érvényesülés lehetőségei identitástudatuk csökkenését és a többségi nemzethez való nyelvi és kulturális közeledést vonhatja maga után. A kis lélekszámú kisebbségek hagyományos nagyvárosi településterülete az asszimilációs folyamatok fokozottabb érvényesülését hordozza, melynek következménye lehet a létszámukban megfigyelhető drasztikus csökkenés. A rendszerváltással ismét megnyíló határok körükben is a súlyos gazdasági nehézségek elől történő kivándorlást eredményezheti.

E tendenciával szemben a roma kisebbség 18,35 %-os növekedést ért el a lakosság etnikai hovatartozásának megvallása alapján. Jelentős növekedésük elsősorban identitástudatuk erősödésével és csupán másodsorban magyarázható a természetes szaporodás

körükben mutatkozó pozitív értékeivel. Az 1980-as években jellemző, kisebbségekkel szembeni elnyomó politika hatására az 1992-es népszámlálás idején jelentős részük még bolgár nemzetiségűnek vallotta magát, vagy bizonytalan volt etnikai hovatartozásában. A hazai és nemzetközi politika változásával és a kisebbségi jogok védelmének előtérbe kerülésével öntudatuk is megnövekedett. A roma lakosság disszimilációja a bolgárok számának csökkenése mellett a török etnikum létszámának negatív alakulását is befolyásolja, ugyanis a török etnikai tömbön belül élő muzulmán vallású cigányság jelentős része az 1992-es census alkalmával még töröknek vallhatta magát.

6.2.1. A bolgár etnikum számának változása

Az államalkotó nemzet létszáma az ország 254 obstinájából 242-ben csökkent, melyből 52-ben a negatív változás meghaladja a 20 %-ot. A legnagyobb mértékű csökkenést mutató obstinák periferiára szorult határ menti, vagy forgalmi árnyékban lévő térségek, ahol természetes fogyást az elvándorlás erősíti. Az ország délkeleti (Boljarovo, Carevo, Malko Târnovo, Topolovgrad) és déli részén (Ivajlovgrad, Krumovgrad, Madzsarovo), a török és görög határ mentén, valamint az északnyugati (Bojnica, Kula, Makres, Belogradcsik), nyugati (Tran, Trekljano, Zemen, Nevestino) határszáron és északkeleten (Krusari, Kajnardzsza, Glaivnica, Slivo Pole) figyelhető meg a vizsgált időintervallumban a legjelentősebb negatív változás.

Mérsékeltebb a bolgár népességszám csökkenése a nagyvárosokban és azok környékén, mely utalhat a belső migráció irányára, valamint a fejlettebb területek erősebb asszimiláló hatására. 5%-nál kevesebb a csökkenés Szófiában (2 %), Burgaszban (1,1 %), Plovdivban (3,4 %), Veliko Târnovóban (4,2 %) és e nagyvárosok környékén. Létszámuk növekedése a vizsgált időintervallumban Várna (Akszakovo 1,5 %, Devnja 1,3 %), Szófia (Bozsuriste 6,7 %) és Pazardzsik (Leszicsovo 5 %) közelében található kisebb obstinákban figyelhető meg, mely a dezurbanizációs folyamatok jelenlétére utal - ami elsősorban a bolgár lakosságot érinti.

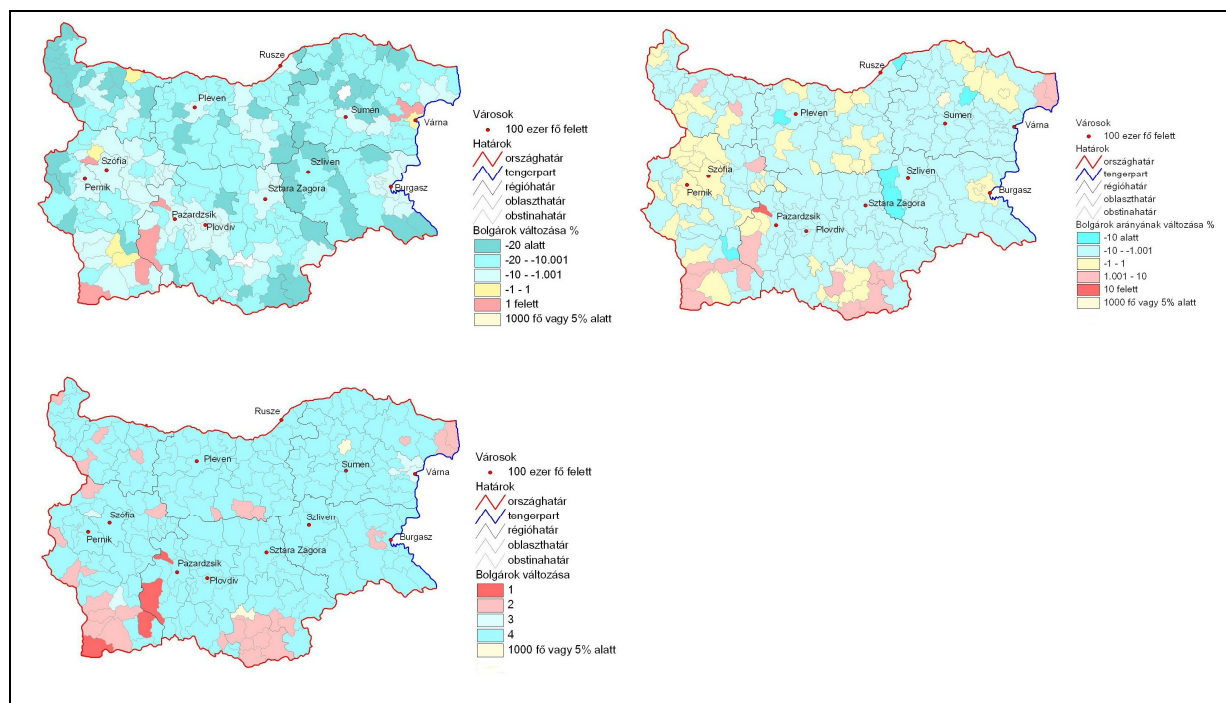
A bolgárok számának mérsékeltebb csökkenése figyelhető meg az ország délkeleti részében. A Pirin és Rila hegységek környékén mutatkozó létszámgátlásuk a bolgár lakosság bevándorlását mutatja az idegenforgalmi szempontból egyre jelentősebbé váló területre. Számuk növekedést mutat a Rodope-hegység két obstinájában (Velingrad 7,8%, Gârmen 8,5 %), a pomák népesség településterületén. A muzulmán lakosság természetes szaporodásában mutatkozó pozitív eltérés az összlakossághoz képest nem igazolja a kiugró

növekedést. E két obstina török lakosságában hasonló arányú változás következett be, de negatív irányban, ezért valószínűsíthető, hogy nemzetiségváltás történt. A bizonytalan identitástudat a pomák lakosságot jelzi ebben a térségben, akik muzulmán vallásuk miatt 1992-ben még töröknek vallották magukat (nem lévén pomák kategória, valamint a szóhasználatban is szokás volt őket törököknek nevezni vallásuk miatt), míg a 2001-es népszámláláskor már anyanyelvük dominált a nemzetiségük megvallásában. A délkeleti Petrics obstinában a makedón etnikum gyengülő identitása okozhatja a növekedést létszámukban.

A bolgár népesség aránya 1992 és 2001 között 1,74 %-kal csökkent az összlakosságon belül. A változás oka főként a roma lakosság növekedő létszámában és erősödő identitástudatában keresendő. Az államalkotó nemzet arányát egy obstinában a cigányság térnyerésén kívül a török etnikum belső vándorlása módosíthatja. A kettő eredőjeként a legjelentősebb aránycsökkenés a Plovdiv közelében található Rodopi (42 %), az északkeleti török etnikai tömbön belül Nikola Kozlevo (10,7 %), a Rusze közelében fekvő Szlivo Pole (11,1 %) valamint a Szliven melletti Tvârdica (15,5 %) és Nova Zagora (12,1 %) obstinákban figyelhető meg.

Arányuk nem változik a nagyvárosok, Szófia, Burgasz környékén, ami természetes fogyás ismeretében a bevándorlásnak köszönhető. A török népesség elvándorlása miatt nem mutatkozik csökkenés északkeleten, Dobricsban és környékén, mely folyamatok hatására arányuk növekszik a Fekete-tenger partján fekvő északkeleti obstinákban. Az ország déli határvidékén, a rendkívül elmaradott Kârdzsali tartományban a részesedésükben történt pozitív változást a török népesség elvándorlása okozta. Bulgária délnyugati szegletében a bolgárok számának bevándorlás hatására történő növekedése, valamint a makedón etnikum identitástudatának csökkenése és fokozatos asszimilációja miatt növekszik meg arányuk.

Bulgária 254 obstinájából 215-ben a bolgár népesség számában és arányában egyaránt csökken. Arányuk csökken, de a számuk növekszik 5 obstinában: főként Várnában és közelében, ahol a többi etnikum bevándorlása is számottevő. Számukat és arányukat csupán 4 obstinában tudták növelni - főként azokban, ahol a pomák és makedón kisebbség nemzetiségváltása megfigyelhető (Petrica, Gârmen, Velingrad). A bolgár etnikum változását a két népszámlálás között eltelt időintervallumban a 10. ábra mutatja.

10. ábra. A bolgár etnikum számának változása Bulgáriában (1992-2001). 1 = létszám és arány is nő; 2 = létszám csökken, arány nő; 3 = létszám nő, arány csökken; 4 = létszám és arány is csökken. Forrás: NSI, Bulgaria

6.2.2. A török kisebbség számának változása

Bulgária legjelentősebb etnikai kisebbségének száma az 1000 főt meghaladó török közösségekkel rendelkező 113 obstina közül 73-ban csökkent az 1992-es és 2001-es censzusok közötti időintervallumban. A csökkenés mértéke déli etnikai tömbjükben volt a legjelentősebb, ahol néhány obstinában a 40 %-ot is meghaladta ez az érték (Dospat 86,2 %, Madan 77,25 %, Madzsarovo 56,83%). A törzsterületüknek számító Kârdzsali tartomány minden obstinájában 10 %-nál nagyobb arányban változott népességszámuk negatív irányban. Az ország legelmaradottabb térségének számító déli, határ menti obstinákból fokozott a török etnikum elvándorlása.

Hasonló okokra vezethető vissza az ország északkeleti részén megfigyelhető népességcsökkenés, ahol a forgalmi árnyékban lévő rurális térségekből húzódik a török kisebbség a jobb megélhetést nyújtó területek irányába. A vándorlás célterületének a településterületük közelében található nagyvárosok tekinthetők, ahol létszámuk nagyobb arányú növekedése mutatkozik. A törzsterületüknek számító, Sumentől északra fekvő településekről elsősorban a Fekete-tenger, valamint a Duna irányába és az ország belső területei felé figyelhető meg elvándorlásuk. A Razgrad környéki népességszám-csökkenésüket befolyásolta a romák identitásának erősödése is, melynek következtében a

magukat korábban töröknek valló muzulmán vallású romák a 2001-es népszámlálás alkalmával már nagyobb mértékben vallották magukat roma nemzetiségűnek.

A turizmus felélénkülésével megjelenő munkalehetőségek a kevésbé képzett falusi lakosság számára is nyújtanak idénymunkát, így a török népesség kelet felé húzódása érzékelhető az etnikai térszerkezetben. Célterületük elsősorban Várna (33,5 %-os növekedés) és környéke (Dolni Csiflik 32 %, Balcsik 13 %). A Balkán-hegység kelet felé lealacsonyodó vonulatai közötti völgyekben (főként Ruenben) élő török népesség elvándorlása a földrajzi adottságoknak megfelelően délkelet, tehát, Burgasz (6,1 %-os növekedés) és környéke (Karnobat 26,1 %), felé történhet.

A térség gazdasági központjaként megjelenő kikötőváros, Rusze (9,9 %) és a környező obstinák (Borovo 30,4 %, Szlivo Pole 10,2 %, Ivanovo 10 %) az elvándorlás másik jelentős célterületének tekinthetők. A Sumen és Pleven közötti nagyobb forgalmú, fejlődő obstinák területén jelentkezik még jelentős növekedés a török etnikum létszámában (Gorna Orjahovica 61,8 %, Pavlikeni 24,2 %, Popovo 23,6 %, Levszki 20,3 %, Polszki Trâmbes 19,3 %, Sztrazsica 15,25 %). A belső területeken, Szliven környékén mutatkozó török népességnövekedés a két etnikai tömb érintkezési zónájában délnyugat és északkelet felől érkező bevándorlók által egyaránt gyarapodhat (Szliven 13 %, Nova Zagora 108%!).

A jelentős török kisebbséget tömörítő déli obstinák népességcsökkenésének okaként meghatározható elvándorlás kimutatható a nagyvárosok, főként, Plovdiv (32 %-os növekedés) és Pazardzsisz (23,18 %) irányába (Pestera 63,15 %), valamint feltehetően a keleti térségek felé. Az elvándorlás a Rodope-hegységből megfigyelhető még kisebb mértékben a Mesztavölgy felé (Gocse Delcsev 11,8 % és Hadzsidimovo 6 %).

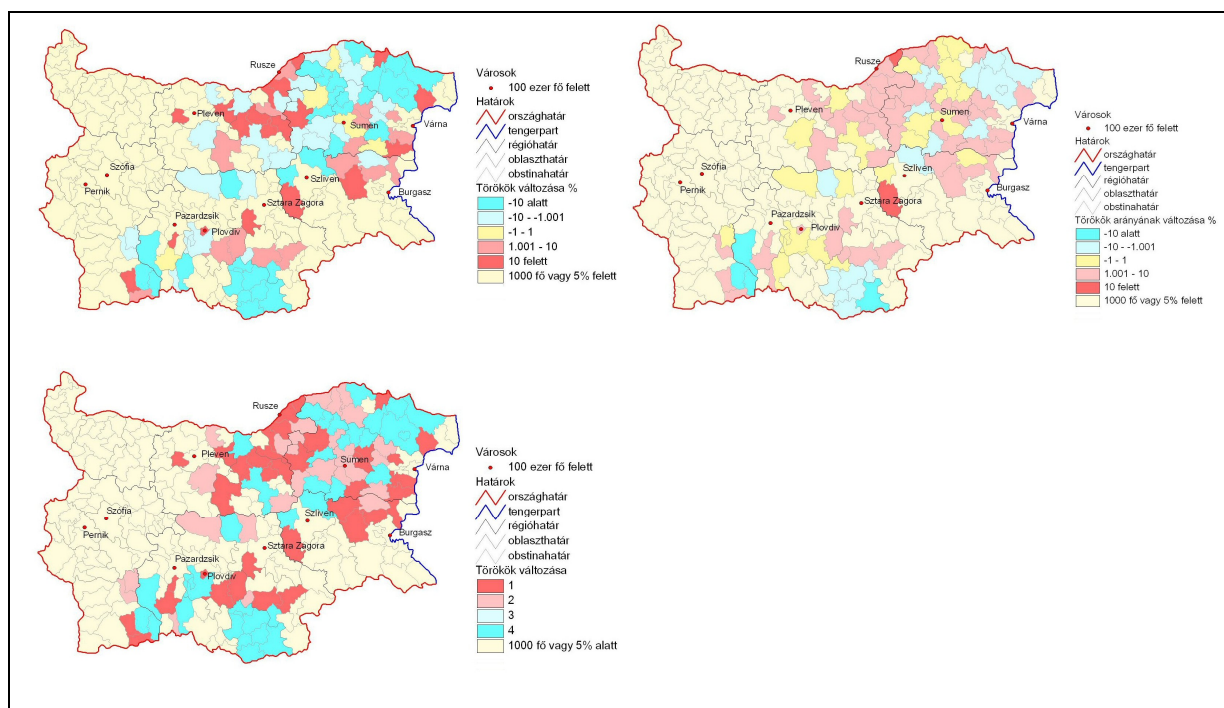
A legnagyobb létszámú kisebbség aránya a két utolsó népszámlálás között eltelt időszakban az összlakosságon belül nem változott, a török etnikum megtartotta 9,4 %-os részesedését. A török népesség arányában a természetes szaporodás magasabb értékei, valamint ezzel szemben a bolgár etnikumnál a népmozgalmi mutatókban jelentkező negatívumok miatt nem jelentkezik csökkenés.

Jelentősebb mértékben csökkent a részesedésük a Rodope-hegység obstináiban (Doszpat -15,5 %, Gârmén -14 %, Velingrad -12 %, Szatovcsa -11,3 %), valamint Kârdzsali tartományban (Krumovgrad -12 %). Negatív arányváltozásuk az északkeleti etnikai tömbben csupán Dobrics környékén figyelhető meg.

Részesedésük a Bolgár-tábla középső részén, a Pleven, Rusze és Sumen közötti térségben növekedett szembetűnően, valamint az ország keleti felén, a Fekete-tenger közelében (a Burgasz és Várna közötti obstinákban). Arányuk 2 obstinában emelkedett több

mint 10 %-kal: a Rusze melletti Szlivo Poleban (11,25 %), valamint a Szliven és Sztara Zagora között található Nova Zagorában (10,1 %).

A török kisebbség számarányában és létszámában is növekedést mutat az 1000 főt meghaladó közösségeikkel rendelkező 113 obstina közül 40-ben, mely főként a migráció és kisebb részt a természetes szaporodás pozitív értékeinek köszönhető. Számuk csökkent, viszont arányuk növekedet 30 obstinában, ami a többi nemzetiség gyorsabb természetes fogyását, valamint ezen obstinákból való esetleges elvándorlását jelzi. Nincs olyan obstina, ahol arányuk csökkenne, számuk viszont nőne, ami a természetes fogyás közösségeiben való megjelenését jelezheti. Az ezer főt meghaladó közösségek közül 43 obstinában arányuk és számuk egyaránt csökken, ami elsősorban elvándorlás következménye. Az asszimiláció kevésbé érvényesül körükben egyelőre, hiszen a csökkenés a legkompaktabb településterületeiken jelentkezik. A török etnikum számának változását a két népszámlálás közötti időszakban a 11. ábra mutatja.

11. ábra. A török etnikum számának változása Bulgáriában (1992-2001). 1 = létszám és arány is nő; 2 = létszám csökken, arány nő; 3 = létszám nő, arány csökken; 4 = létszám és arány is csökken. Forrás: NSI, Bulgaria

6.2.3. A roma kisebbség számának változása

A 2001-es népszámlálás alkalmával a roma kisebbség a korábbi cenzenekhez képest lényegesen nagyobb mértékben vállalta nemzetiségét. Népességszámuk az ország 99

obstinájában haladja meg az 1000 főt, melyek többségében, összesen 67-ben létszámuk növekedést mutat. A körükben mutatkozó pozitív népességszám-változás megfigyelhető az ország északnyugati és délnyugati területein, a főváros környékén, a Trák-alföld nagyvárosainak közelében, a Kazanlâki-medencében, az északkeleti részen Sumen környékén, valamint a Fekete-tenger partján főként Burgasz körül.

Északnyugaton a roma népesség számának növekedése jellemző a Balkán-hegység lealacsonyodó dombsági tájain és a Bolgár-tábla településein (Orjahovo 43,5%, Bjala Szlatina 41,6 %, Berkovica 39,9 %, Cserven Brjag 34 %, Bojcsinovci 26,6 %) - e térség jelentősebb városai közül Vidinben (20,9 %-os növekedés) és Kozlodujban (58,48 %). Jelentős a roma lakosság növekedése a fővárosban (28,6 %-os növekedés) és a körülötte található obstinákban (Ihtiman 51,5 %, Szamokov 36,5 %, Dupnica 80,6 %), valamint az ország délnyugati határán, a Sztruma-folyó völgyében (Kjusztenil 19,3 %, Blagoevgrad 58,71 %, Petrics 41,63 %).

A Trák-alföldön a Pazardzsik (14,4 %), Plovdiv (42,6 %) és Sztara Zagora (18,1 %) körüli obstinákban (Marica 43,7 %, Rakovszki 89,6 % Parvomaj 24,6 %, Dimitrovgrad 28,4 %), valamint a török határ mentén kiemelkedő a cigányság létszámának emelkedése (Szvilengrad 15,6 %, Topolovgrad 19,6 %, Elhovo 42,7 %). A Balkán-hegységtől délre még Szliven (37,1 %) és Jambol (87,9 %) környékén számottevő a növekedés (Sztraldzsa 41,8 %, Tundzsa 16,8 %). A Fekete-tenger partján a Burgasz környéki obstinákban emelkedett jelentősen a cigányság létszáma (Szozopol 43,2 %, Pomorie 55 %, Ajtosz 20,1 %, Ruen 18,2 %). Az északkeleti török etnikai tömbön belül is több obstinában megfigyelhető a roma népességszám drasztikus emelkedése (Loznica 29,7 %, Razgrad 24 %, Vârbica 51,5 %).

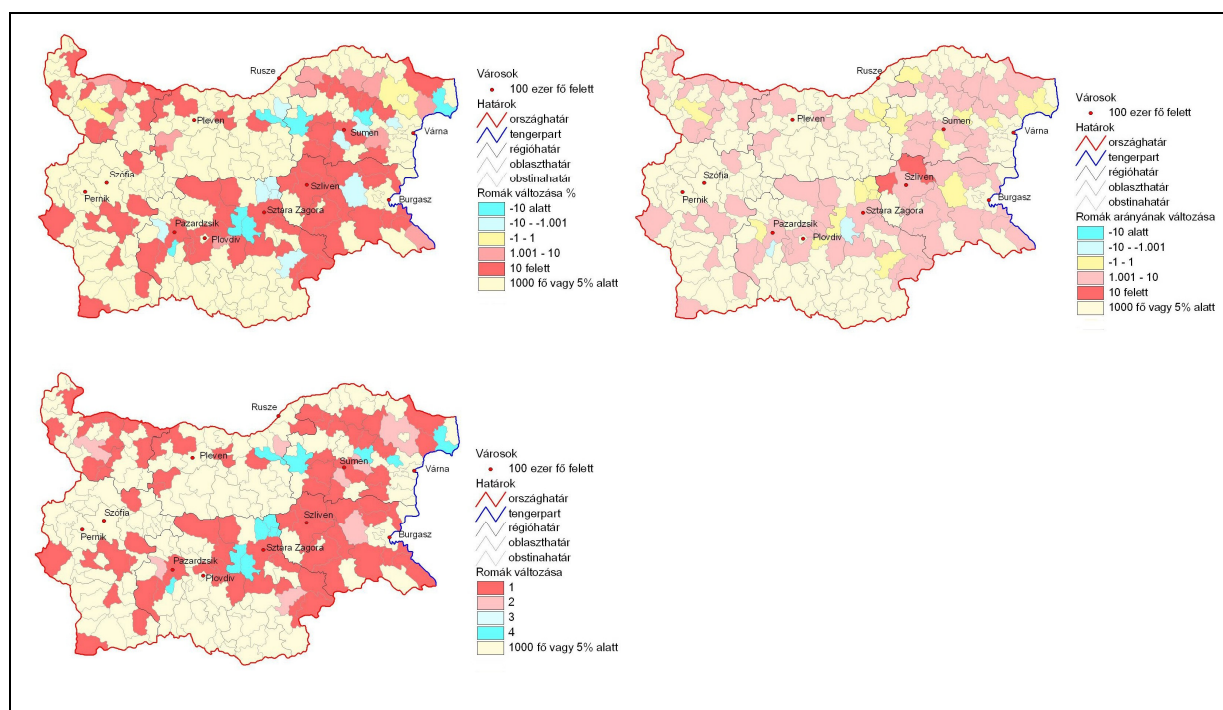
A népességszám növekedésének területi megjelenése alapján megállapítható, hogy hagyományos településterületeiken növekedett meg jelentősen a cigányság népességszáma, ami a közösségeikben jellemző magas természetes szaporodás értékei mellett a roma identitástudat erősödésének következménye. Területei elhelyezkedésükben a koncentráció mértékének növekedése figyelhető meg - a cigány lakosság hagyományos településterületeinek városai felé migrál. Az északkeleti részeken, ahol a török lakossággal kevert településterületen él, a népességszám alakulásában ellentétes tendenciák figyelhetők meg: míg a török népesség aránya Razgrad környékén csökken és nyugat, valamint kelet felé növekszik, addig a roma lakosság Sumen környékére vándorol a településterület keleti és nyugati határáról.

Az ország létszámban második legjelentősebb etnikai kisebbségének arányában az összlakosságon belül közel 1%-os növekedés figyelhető meg. A romák arányának növekedése nagyfokú területi megegyezést mutat a népességszám növekedésével. Kivételt ez alól a

délnyugati térség jelent, ahol a cigányság létszáma mellett az államalkotó nemzet népességszáma is jelentős ütemben növekedett, így aránynövekedés nem figyelhető meg körükben.

A cigányság össznépességből való részesedése Szliven környékén növekszik meg a leginkább a vizsgált időintervallumban: Tvardicában 15,5 %-kal, Kotelban 10,8 %-kal növekedett ez az érték. Arányuk enyhe csökkenése azon obstinák közül, ahol arányuk 5 % feletti az összlakosságból (101 obstina), csupán 15-ben figyelhető meg. Ezen területek nagyobb városok közelében találhatók - a fent említett obstinákból e települések felé történhetett főként a roma népesség vándorlása.

Az ország 99 obstinájából, ahol a roma népesség száma meghaladja az 1000 főt, 67-ben létszámuk és arányuk egyaránt növekedett. Csupán 22-ben figyelhető meg számuk és részesedésük együttes csökkenése. A roma etnikum számának változását a 12. ábra mutatja.

12. ábra. A roma etnikum számának változása Bulgáriában (1992-2001). 1 = létszám és arány is nő; 2 = létszám csökken, arány nő; 3 = létszám nő, arány csökken; 4 = létszám és arány is csökken. Forrás: NSI, Bulgaria

6.2.4. Bulgária egyéb népességének változása

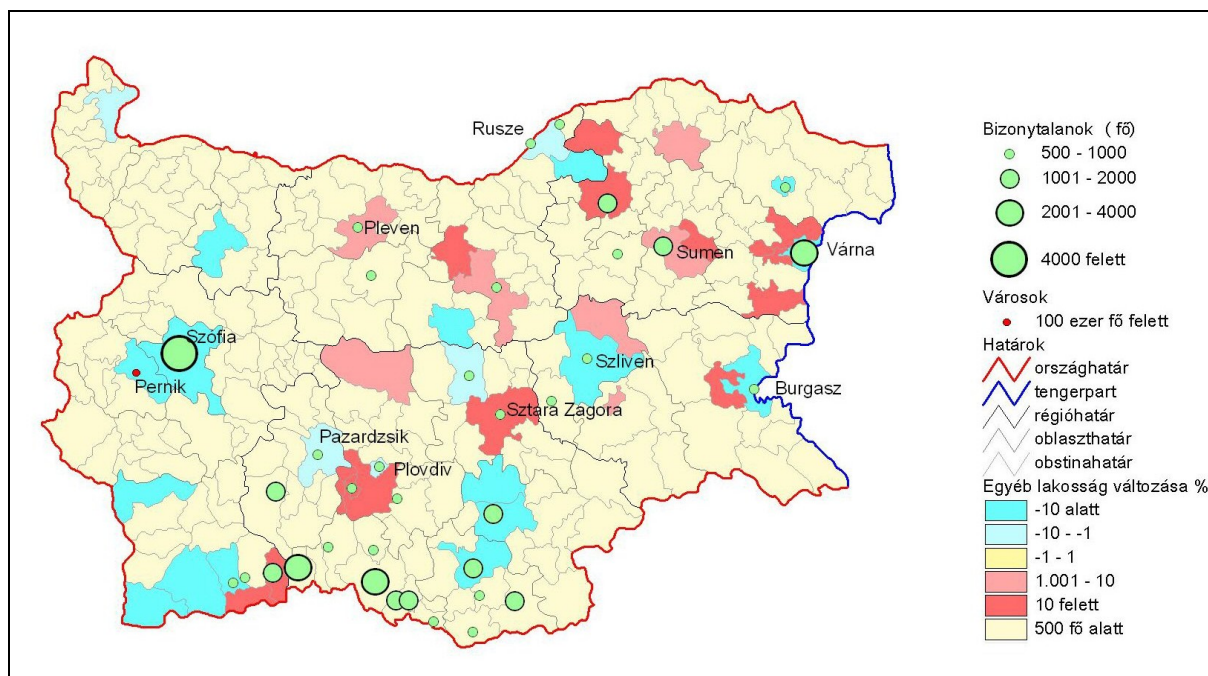
A más etnikumokhoz tartozók számát az 1992-es népszámlálás adatsoraiban összevonták a válaszolni nem kívánókkal, ezért a két időintervallum közötti változás

vizsgálatakor a 2001-es népszámlálás erre vonatkozó adatsorai is összevonásra kerültek. A 2001-es census alkalmával a lakosságnak lehetősége volt arra, hogy ha bizonytalan etnikai hovatartozását illetően, akkor ennek megfelelően megvallhatta, hogy nem tudja erre a kérdésre a választ. A bizonytalanok száma nem került az összevont adatsorba, mert torzítaná pozitív irányba a változás mértékét (13. ábra).

Az országos adatok alapján elmondható, hogy az egyéb nemzetiségűek létszáma drasztikusan csökkent Bulgáriában. Azokban az obstinákban, ahol a nem válaszolók és a kis lélekszámú etnikumok együttes száma eléri az 500 főt (189 területegységben), ennek ellenére főként növekedés figyelhető meg - 75 obstina lakosságából tehát többen döntöttek a válasz megtagadása mellett 2001-ben. Az etnikai hovatartozás megvallása elől főként a legnagyobb lélekszámú városokban tértek ki, ahol a hagyományos közösségi keretek jelentősége csökken, ezáltal a lakosság sem érzi szükségesnek, hogy nemzetiségét vállalja.

A nemzetiségűkről nem nyilatkozók száma azokban az obstinákban növekedett, ahol a török etnikum létszámnövekedése is megfigyelhető, valamint azokon a kevert etnikumú területeken, ahol a török és a roma lakosság száma egyaránt magas. Viszont a roma lakosság növekedését mutató obstinákban, ahol 1992-ben még jelentős volt a nem válaszolók aránya, 2001-re csökkenés figyelhető meg, ami a roma identitástudat megerősödését igazolja.

A nemzetiségi hovatartozásukban bizonytalanok területei elhelyezkedése ettől eltérő képet mutat. A nagy lélekszámú városokban a legmagasabb az arányuk, mely a hagyományos közösségi keretek felbomlásának következménye. Azonban szintén magas a létszámuk a déli határ menti obstinákban, a Rodope-hegység területén. Megjelenésük az ország ezen részén egyezést mutat a pomákok településterületével. A többségi társadalom velük szemben megjelenő elutasító attitűdje fokozza a pomák identitástudat gyengülését: muzulmán vallása miatt a török etnikumhoz, anyanyelve miatt viszont a többségi nemzethez kapcsolódnak, ezért okozhat nehézséget önmeghatározásuk.

13. ábra. A kisebb lélekszámú etnikumok és a nem válaszolók számának változása, valamint a válaszolni nem tudók száma Bulgáriában (1992-2001). Forrás: NSI, Bulgaria.

6.2.5. Az etnikai térszerkezet változásának tendenciái

Ebben a fejezetben sor került az etnikai térszerkezetben bekövetkező módosulások bemutatására. A változások mértékét a vizsgált időintervallum során bekövetkező gazdasági-társadalmi átrendeződések határozták meg. Az átmenet éveiben a mezőgazdaságban dolgozók helyzetének ellehetetlenülése, a veszteséges ipari üzemek bezárásával a munkanélküliek számának drasztikus növekedése, valamint a terciér szektorban megjelenő, külföldi tőke dominanciájával zajló beruházások nyomán fellépő munkaerő-szükséglet a lakosság belső vándormozgalmát indította el. A migrációba az egyes etnikumok eltérő módon kapcsolódtak be gazdaságban betöltött szerepüknek megfelelően. A hagyományos ágazatok válsága különösen érzékenyen érintette a főként mezőgazdasági tevékenységet folytató török és pomák népességet, valamint a szakképzettség híján a leghamarabb és tömeges méretekben munkanélkülivé váló városi roma lakosságot.

Az átmenet éveiben megjelenő új gazdasági kihívások gyors reakciót kívánnak a lakosságtól – a válság, majd az átrendeződés hatására beinduló migráció a korábban konzervált közösségi keretek gyors felbomlását vonta maga után, mely az asszimilációs nyomás növekedését jelenti a kisebbségek számára. E folyamat ellenében hat azonban a kommunizmus elnyomása alól szabaduló kisebbségek erősödő öntudata: az 1980-as évek

drasztikus elbolgárosító politikája az 1992-es népszámlálás alkalmával még jelentős tényezőként határozta meg az etnikai hovatartozásukról nyilatkozók válaszát, míg az ezredfordulón az identitástudat erősödése jelentős módosulást eredményezett az etnikai térszerkezetben.

Az államalkotó nemzet és a kisebbségek térbeli keveredésében a fent említett gazdasági jelenségek hatására az átmenet éveiben jelentős változások következhetek be. A kisebbségek közösségeiben lejátszódó folyamatok dinamikája és térbelisége tetten érhető területi egyenlőtlenségi mutatók segítségével. A változások mértékének és az elkülönülés nagyságának bemutatására alkalmas viszonyszámok közül jelen dolgozat a Hoover-index segítségével tesz kísérletet az etnikai összetételben lezajlott módosulások feltárására.

A Hoover-index alkalmas annak meghatározására, hogy a társadalom egy bizonyos csoportja (jelen esetben népcsoport) milyen mértékben különül el a lakosság többi részétől (NÉMETH N. 2005). Értéke 0 és 100 közötti lehet, melynek alsó határa a teljes keveredést, míg felső határa a teljes szegregációt, tehát az adott népcsoportnak a lakosság többi részétől kompakt etnikai tömbben való elkülönülését jelöli. Az egyes etnikumok elkülönülésének mértékét a 2. táblázat mutatja.

A kapott értékek értelmében, 1992-ben a törökök szegregációja volt a legjelentősebb, ami alátámasztja a tematikus térképeken is szembetűnő két etnikai tömbjük jelenlétét. A disszimiláció mértéke az egyéb lakosság körében a legalacsonyabb, ami köszönhető annak, hogy főként a nagyvárosok lakossága tartozik a kis lélekszámú etnikumok és a válaszolni nem kívánók kategóriájába. A roma lakosság szegregációja szintén alacsony értékeket mutat, ami jelzi településterületük kiterjedtségét – minden régióban jelen vannak, azonban mindig az ország más etnikumaival keveredve.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján számolt Hoover-index értékei az 1992-eshez hasonló képet mutatnak, azonban az eltelt időintervallum alatt a szegregáció mértéke a romák kivételével minden népcsoport esetében csökkent. A gazdasági átalakulás nyomán a fejlesztésekből jobban részesülő térségek felé történő migráció eredményeként nagyobb mértékű az egyes etnikumok keveredése. A romák esetében identitásuk erősödése miatt többen vallják meg nemzetiségüket azokon a településeken, ahol részesedésük egyébként is magasabb az összlakosságból, ami ellensúlyozza az elvándorlás hatásait, ezáltal a szegregáció mértéke alig változik esetükben (sőt, jelentéktelen növekedést is mutat).

Az egyéb népesség esetében mutatkozó jelentősebb csökkenés köszönhető a nagyvárosok erősebb asszimiláló hatásának, melynek következtében sokan kihasználták azt a lehetőséget, miszerint azt a választ is adhatták a népszámláláskor, hogy nem tudják, mely

népcepoorthoz tartoznak. A szegregáció mértékét tovább csökkentheti körükben, hogy 1992-ben még a roma lakosság hagyományos településterületein jelenik meg a válasz megtagadása, viszont 2001-ben már a válaszolni nem tudók jobban megoszlának az egyes etnikumok között.

A választott indexszám alkalmas továbbá arra, hogy két népcepoort keveredésének mértékét megmutassa adott területegységen (jelen esetben Bulgárián) belül. A török népesség elkülönülése az így kapott értékek esetén is megmutatkozik. Az államalkotó nemzet és Bulgária legnagyobb számú kisebbsége között kiemelkedő a szegregáció a mértéke, mely azonban az ezredfordulón csökkenést mutat annak köszönhetően, hogy a törökök főként bolgár többségű nagyvárosok felé vándoroltak az átmenet éveiben. Míg 1992-ben a legnagyobb fokú elkülönülés a török és az egyéb lakosság között figyelhető meg, ez az érték 2001-re jelentősen lecsökkent, ami jelzi, hogy a török etnikum körében is megnőtt a bizonytalanok száma.

A bolgár és az egyéb lakosság keveredése jelentős, ami a bolgár dominanciájú nagyvárosokban jelentkező kis lélekszámú népcepoortok, nem válaszolók, vagy hovatartozásukban bizonytalanok magas számát jelzi. A Rodope-hegységben élő pomák népesség általában bolgárnak vallja magát a népszámlálások alkalmával, azonban körükben kiemelkedő azok száma, akik nem tudták meghatározni, hogy mely etnikumhoz tartoznak (hiszen a népszámlálásokon nincs pomák kategória). A pomák lakosság tehát megoszlík a bolgár és az egyéb kategória között, növeli a keveredés mértékét.

A roma lakosság disszimilációja alacsony a többi lakossághoz viszonyítva, azonban az egyes népcepoortokkal vizsgálva már árnyaltabb kép adható elhelyezkedésükről. Főként az államalkotó nemzettel élnek keverten, ami köszönhető a bolgár dominanciájú nagyvárosok jelentős roma lakosságának. Elkülönülésük jelentéktelen értékben ugyan, de növekedett, köszönhetően azon vidéki településeken, ahol a roma lakosság identitásának erősödése következtében többen vallották magukat romának. Ez utóbbi tendencia azokra az északkeleti térségekre is jellemző, ahol a török dominanciájú települések közelében élnek. A romák jelentős része török anyanyelvű és muzulmán vallású, azonban öntudatuk erősödésével emelkedik számuk a török tömbön belül, ezért a keveredés mértéke is növekszik a török és cigány lakosság között. Mivel nagyobb számban főként nagyvárosokban élnek ezért a szegregáció csökken az egyéb lakosság és a romák között.

Év Népcsoportok	Hoover-index	
	1992	2001
bolgár-nem bolgár	46,82	43,23
török-nem török	63,37	59,95
roma-nem roma	38,14	38,83
egyéb - nem egyéb	32,26	21,43
bolgár-török	64,01	60,92
bolgár-roma	39,82	40
bolgár-egyéb	31	25,02
török-roma	57,14	56,85
török-egyéb	64,14	50,52
roma-egyéb	53,15	45,86

2. táblázat. A Hoover-index értékei különböző etnikai csoportokra számolva (1992-2001).
Forrás: NSI, Bulgaria

A népesség területi megoszlásának egy klasszikus vizsgálati lehetősége a súlypontelemzés (NEMES NAGY J. 2005). E módszer segítségével meghatározható a vizsgált társadalmi jelenség (jelen esetben a népesség) eloszlásának térbeli középpontja. A kiszámított súlypont adott intervallum alatt történő elmozdulásának nagysága és iránya a jelenség területi eloszlásában történő változásokról nyújt információkat (BOTTLIK Zs. 2002).

Jelen munkában az 1992-es és 2001-es népszámlálások etnikai hovatartozásra vonatkozó adatainak felhasználásával történt a Bulgáriában élő népcsoportok, valamint az összlakosság súlypontjának meghatározása. A vizsgálat alapját az egyes obstinákhoz tartozó központok földrajzi koordinátái adták, melyekhez súlyként az adott obstinában élő össznépesség, illetve az egyes népcsoportok létszáma került hozzárendelésre. A súlypontok térben való megjelenését a 14. ábra, változásuk mértékét és irányát a 3. táblázat mutatja.

Az össznépesség súlypontja az ország geometriai súlypontjától csak csekély mértékben tér el nyugati irányba, ami a népesség egyenletes eloszlására utal az országban. Az eltérés a főváros népességkoncentrációjának hatása. Szófia torzító hatását ellensúlyozzák a tengerparti kikötővárosok és az egyéb jelentős népességtömörülések a Balkán-hegység két oldalán. A vizsgált időintervallumban az össznépesség súlypontjának elhanyagolható kelet felé tolódása a Fekete-tenger partján fekvő obstinákba történő bevándorlás eredménye. Az

idegenfoglalom felfutása és a nyomában fellépő munkaerőigény jelentős vonzó tényezőnek bizonyul e térségben.

Az államalkotó nemzet súlypontja az összlakosságétól nyugatra helyezkedett el mindkét népszámlálás időpontjában. Az össznépesség súlypontjához legközelebb találhatók, ami jelzi fölényüket az ország lakosságában. Eloszlásuk kevésbé egyenletes az országban, főként a nyugati területeken vannak túlsúlyban. Enyhe délnyugat felé tolódásukat az ország délnyugati szegletébe történő bevándorlásuk, valamint az egyéb etnikumhoz tartozó lakosság feltételezhető nemzetiségváltása eredményezheti. A főváros közelsége a beruházások mértékében és az idegenforgalom felfutásában is megmutatkozik a műemlékekben és a hegyvidéki sportolási, rekreációs lehetőségekben bővelkedő területen, melynek hatására növekedhet a fővárosból áttelepülők létszáma.

Az ország legjelentősebb kisebbségének súlypontja esik legtávolabb a geometriai középponttól, ami erőteljes térbeli koncentrációjukat jelzi az országon belül. A tömbösödés tehát e mutatószám alapján is a török lakosság körében jellegadó, népességgkoncentrációjuk az ország keleti felében jelentkezik. Súlypontjuk eltolódása északi irányba az elmaradott, déli határ menti Kârdzsali oblasztból való elvándorlásuk következménye, főként a nagyvárosok (Plovdiv, Pazardzsik) irányába. Szegregációjuk csökkenését jelzi, hogy súlypontjuk az össznépesség súlypontjának irányába mozdult el 2001-ben.

Az ország területén elszórtan élő roma népesség nagyobb számban koncentrálódik az ország keleti-északkeleti részén, azonban a nagyvárosok irányába történő migrációjuk következtében súlypontjuk jelentős mértékben változott az össznépesség súlypontjának irányába. Számuk növekedése az ország délebbi obstináiban, elsősorban Plovdiv és Pazardzsik környékén, valamint a fővárosban, pozitív természetes szaporodási értékeik mellett öntudatra ébredésük és belső migrációjuk együttes következménye, mely az etnikai térszerkezet módosulásában is megmutatkozik.

A legjelentősebb változás az egyéb népesség súlypontjában következett be a vizsgált időintervallum alatt, ami a népszámláláskor válaszként elfogadott kategóriák számának növekedésével is összefügg. A legutóbbi census alkalmával az etnikai hovatartozásukat meghatározni nem tudók megvallhatták bizonytalanságukat, melynek eredményeként megnőtt az egyéb kategória létszáma és módosult az egyéb válaszolók etnikai összetétele is. Míg 1992-ben az egyéb népesség súlypontja együtt mozgott a bolgár népességével, 2001-re a súlypont irányában és mértékében is erőteljesebben eltért az összlakosságétól.

Az 1992-es census alkalmával az ország nyugati felén jelentősebb volt a kis lélekszámú kisebbségek és a választ megtagadók aránya. Különösen az ország északkeleti

felén magas az arányuk, ahol a roma lakosság bolgár többségű településeken élt, ami hovatartozásuk óvatosabb megvallására, a válaszdás megtagadására sarkallta őket. Hasonló jelenség figyelhető meg az ország délnyugati szegletében, azonban itt az egyéb népesség magasabb létszámát a makedónok jelenléte is növelte.

A legutolsó népszámlálás időpontjában már a válaszolni nem tudók dominanciája határozza meg az egyéb népesség súlypontját, akiknek aránya a Fekete-tenger partjához közeli obstinákban és a nagy kikötővárosok közelében, valamint az ország déli részén jelentős. Ez utóbbi terület a Rodope-hegységben élő pomákok településterületével azonosítható, akik bizonytalan identitástudatukból kifolyólag így tetten érhetők az egyéb népesség súlypontjának meghatározásában.

A vizsgált időintervallum	1992-2001		
A lakosság	Szélességi koordináták változása	Hosszúsági koordináták változása	A változás iránya
bolgár	0,006	0,011	délnyugat
török	0,055	0,011	észak-északnyugat
roma	0,023	0,128	nyugat-délnyugat
egyéb	0,052	0,339	kelet - délkelet
összes	0,002	0,003	kelet - délkelet

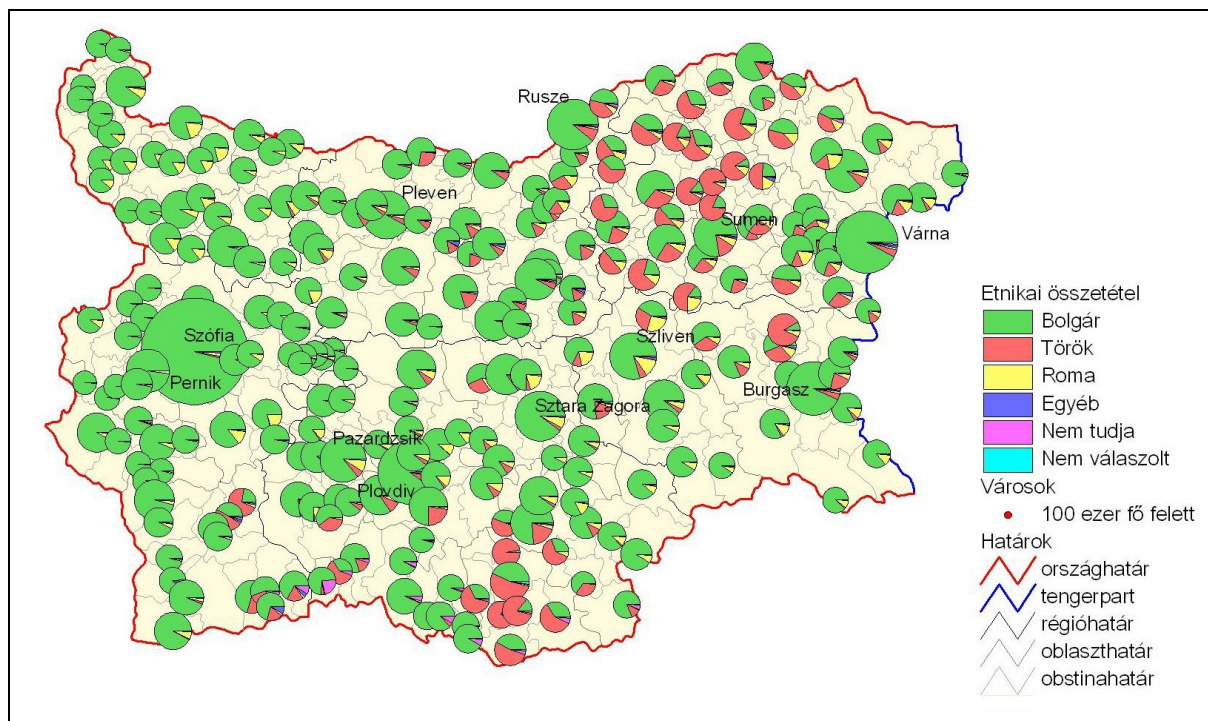
3. táblázat. Az egyes etnikumokhoz tartozó súlypontok helyzetének és iránynak változása Bulgáriában (1992-2001). Forrás: NSI, Bulgaria

14. ábra. A népesség és az etnikumok súlypontjának változása Bulgáriában (1992-2001).
Forrás: NSI, Bulgaria

6.3. Bulgária etnikai térszerkezete 2001-ben

A legutóbbi népszámlálás eredményei szerint Bulgária népességszáma 2001. március 1-jén 7 928 901 fő. Bulgária lakosságának 83,9 %-a (6 655 210 fő) vallotta magát az anyanyelvhez tartozónak. A népesség 9,4 %-a (746 664 fő) az ország legnépesebb etnikai kisebbségét alkotja. A roma etnikum részének az összlakosság 4,6 %-a (370 908 fő) tekintette magát. A zsidó és a tatár lakosság létszáma a 2 ezer főt sem éri el (1 363 és 1 803 fő), míg az örmény etnikum 10 ezer fő felett van jelen a bolgár társadalomban (10 832 fő). E kis lélekszámú, a census során külön etnikai kategóriaként szereplő kisebbségek együttes aránya az össznépességben belül csupán 0,17 %. A lakosság 0,69 %-a (55 206 fő) a fent említetteken kívüli nemzetiségekhez tartozónak vallotta magát, vagy nem nyilatkozott etnikai hovatartozásáról. A népesség 1 %-a nem tudta meghatározni, hogy melyik etnikum tagja. Bulgária etnikai összetételét a 15. ábra mutatja.

15. ábra. Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeinek etnikai összetétele 2001-ben.
Forrás: NSI, Bulgaria

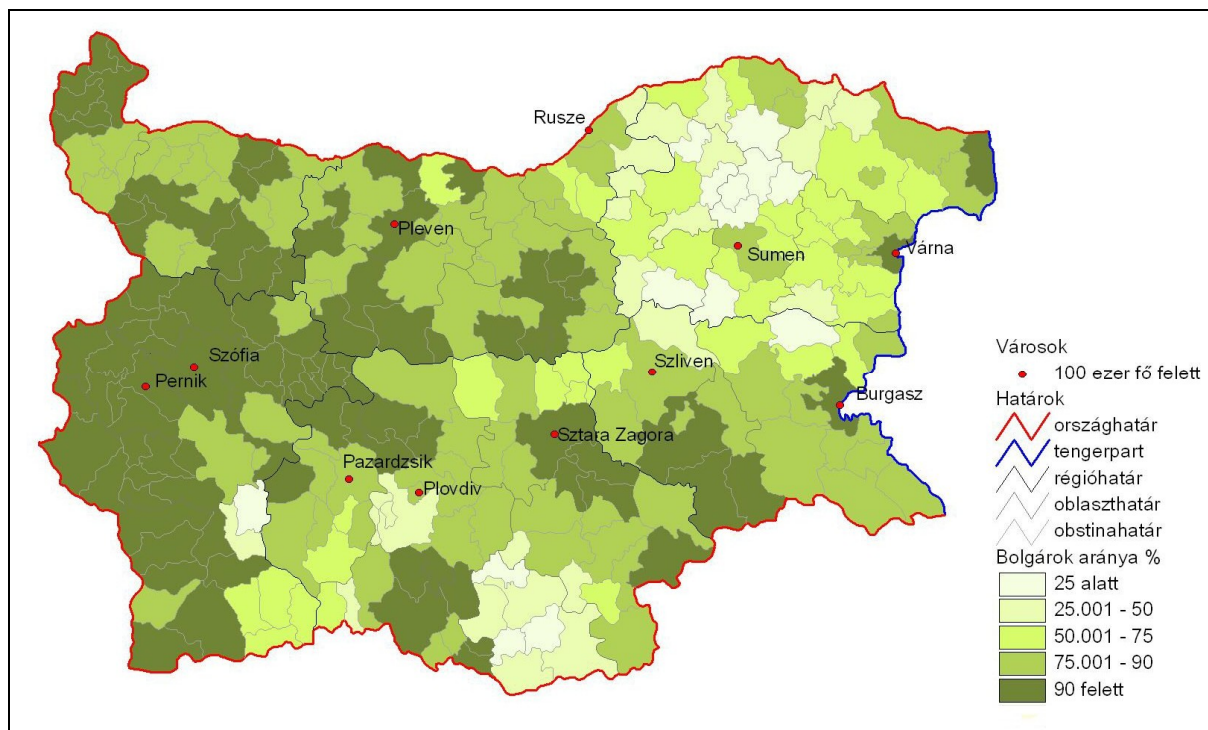
6.3.1. A bolgár etnikum

Az államalkotó nemzet az ország 257 obstinájából 224-ben alkot abszolút többséget (16. ábra). Részesedésük 90 % feletti az ország egyharmadában (96 obstina). A bolgár etnikum e leghomogénebbnek tekinthető településterülete továbbra is főként az ország nyugati részében található: a Szófia-medencében, a Sztruma folyó völgyében, valamint az északnyugati, Vidin környéki területeken. A Balkán-hegység és a Duna közötti térségben a Szófia - Plevén útvonal mentén, valamint Veliko Târnovonál emelkedik arányuk 90 % fölé. A déli országrészen a Szredna Gora déli előterében, valamint Sztara Zagora és Jambol környékén érik el a legmagasabb arányt. A Fekete-tenger mentén a két kikötővárosban, Várnában és Burgaszban, valamint az északi határhoz közel eső Sablában koncentrálódik a bolgár népesség.

A déli országrészben, Szmoljan környékén jelentkező bolgár népességgkoncentráció a pomák lakosság településterülete. Számuk közvetett módon, a vallási összetétel adatsorainak segítségével kimutatható, így a bolgár népesség össznépességből való részesedése valamelyest módosul.

A bolgár népesség aránya 17 obstinában csökken 30 % alá, melyek közül csupán négyben nem érik el a 10%-ot (Venec 1,7%, Csernoocsene 2,6%, Ruen 8,1%, Kaolinovo

9,4%). Legnépesebb, 100 ezer fő feletti közösségeik 10 obstinában találhatók; a legjelentősebbek Szófiában (1 124 240 fő), Plovdivban (302 858 fő), Várnában (296 407 fő), Burgaszban (195 290 fő), Ruszéban (158 309 fő) és Sztara Zagorában (151 444 fő) vannak.

16. ábra. A bolgár népesség aránya Bulgária NUTS 4-es szintű terület egységeiben (2001).
Forrás: NSI, Bulgaria

6.3.2. A török kisebbség

A 2001-es népszámlálás időpontjában Bulgária török népessége 28 obstinában alkotott abszolút többséget (17. ábra). Fő településterületük továbbra is az ország Északkeleti régiója, melynek összlakosságán belül 22,5 % az itt élő török etnikum részesedése. A teljes török népesség 39,6%-a e régió hat tartományának lakója. Részesedésük Sumen tartomány Venec obstinájában 90 % feletti.

A leghomogénebb török etnikai terület az északkeleti tömbön belül Sumentől északra található (Venec 91 %, Kaolinovo 79 %, Dulovo 68 %, Samuil 77 %, Zavet 68 %, Glavinica 62%). Jelentős a részesedésük még néhány, szintén forgalmi árnyékban található obstinában (Ruen 85 %, Omurtag 67 %, Opaka 70 %, Car Kalojan 61 %). Nyugat felé az Észak-Közép régióban, valamint déli irányban a Délkeleti régióban is jellemző a török népesség magasabb aránya az összlakosságán belül. A Bolgár-tábla középső részén 10 % feletti a részesedésük. A

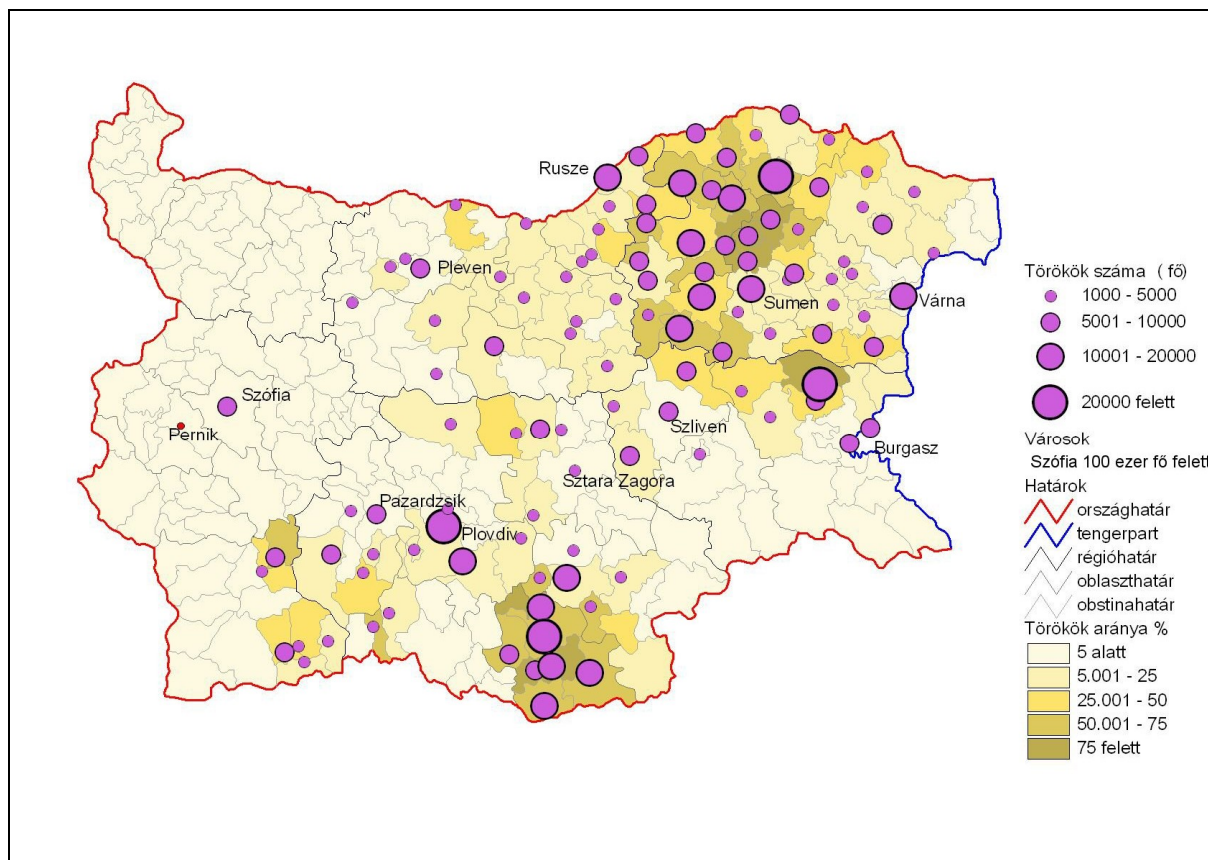
Balkán-hegység lealacsonyodó vonulatai között található kisebb medencékben, völgyekben arányuk ismét magasabb: a Kazanlâki-medencében Pavel Banja obstinában alkotják a népesség 28,1 %-át, míg a keletebbi területeken ez az érték 30 % fölé is emelkedik (Szungulrale 30,1%, Ajtos 31,4%, Ruen 85%!). Az ország északkeleti részének nagyvárosaiban részesedésük Sumen kivételével (13,2%) mindegyikben 10 % alatti (Dobrics 8%, Várna 3,8%, Rusze 8%, Veliko Târnovo 5,4%).

Az északkeleti etnikai tömbön belül legnagyobb, 15 ezer főt meghaladó közösségeik Ruenben (24 585 fő), Dulovoban (20 803 fő), Razgradban (17 138 fő), Omurtagban (16 995 fő), Targovistében (15 227 fő) és Isperihben (15 037 fő) találhatók.

Bulgária területén belül a török lakosság a Dél-Közép régió déli tartományaiban alkot abszolút többséget; településterületük a déli határ mentén hosszanti irányban húzódik, nyugat felé a Délnyugati régióba is átnyúlik. Etnikai tömbjük összefonódik a pomákok településterületével, mely népcsoport aránya a Szmoljan környéki obstinákban meghaladja a török lakosságét. A déli tömbön belül a török etnikum 11 obstinában alkot abszolút többséget.

A fent említett pomák településterület két részre osztja a török etnikum déli tömbjét. A keleti nagyobb rész leghomogénebbnek tekinthető török etnikai területe Kârdzsali oblaszt, ahol a lakosság 61,6%-a töröknek vallotta magát. A Bulgáriában élő török lakosság 13,5%-a él e tartomány területén. A legmagasabb, 90 % feletti arányt Csernoocsenében érik el; 70 % feletti a részesedésük Momcsilgrad (81%) és Dzsebel (76%) obstinákban. A tömb nyugati részén arányuk csupán egy obstinában éri el a 70%-ot (Jakoruda). A Rodope-hegység nyugati részén településterületük keveredik a pomák lakosságával.

A déli tömb és egyben a Bulgáriában élő török kisebbség legnépesebb közössége Kârdzsali obstinában található (36 980 fő). Számuk 15 ezer fő feletti Plovdivban (22 501 fő) és Haskovoban (18 698 fő). További jelentősebb, 10 ezer fő feletti közösségeiknek Aszenovgrad (14 621 fő), Momcsilgrad (14 012 fő), Kirkovo (12 790 fő), Krumovgrad (11 683 fő) és Csernoocsene (10 239 fő) ad otthont.

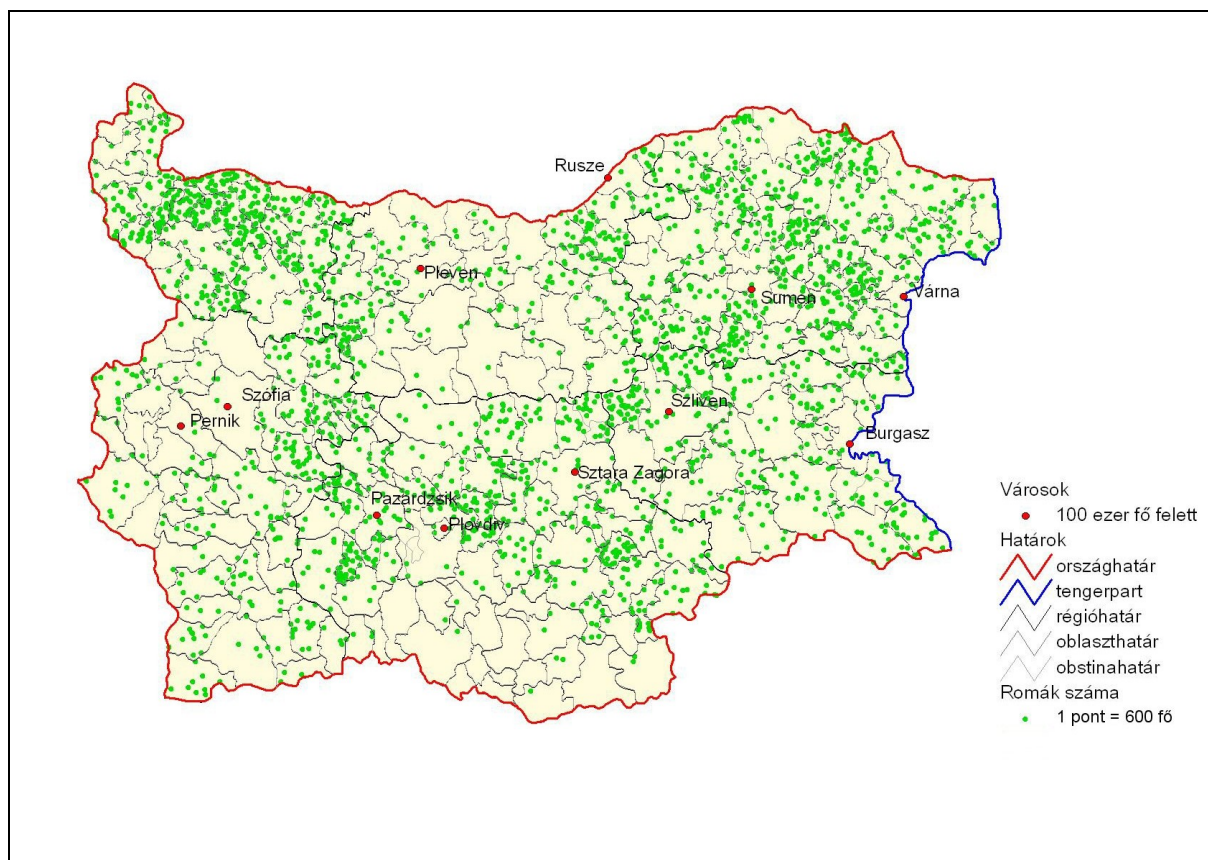
17. ábra: A török etnikum aránya és jelentősebb közösségeik Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeiben (2001). Forrás: NSI, Bulgária

6.3.3. A roma kisebbség

A 2001-es népszámlálás időpontjában 307 908 fő, a lakosság 4,6 % vallotta magát roma nemzetiségűnek. Etnikai öntudatuk növekedésének következtében a nagyvárosok mellett hagyományos településterületeiken is nagyobb arányban részesednek az összlakosságból. A vidéki településeken főként a Balkán-hegység északi előterében (Vidin, Montana, Vraca tartományok), az ország délnyugati részén a Szófia-medencében és a Sztruma völgyében, valamint a Bolgár-tábla keleti térségében magasabb a lélekszámuk; ez utóbbi területen a török etnikummal keverednek. Jelentős a népességgkoncentrációjuk a Balkán-hegység és a Szredna Gora közötti medencékben, valamint a Trák-alföld nyugati részén.

Legnagyobb, 10 ezer fő feletti közösségeik továbbra is a nagyvárosokban, Szófiában (17 885 fő), a délkeleti Szlivenben (16 171 fő), Sztara Zagorában (10 969 fő), valamint a Trák-alföldön fekvő Pazardzsikban (10 598 fő) találhatók. A jelentősebb városokban a város

többi részétől elkülönülő, alacsony infrastrukturális háttérrel rendelkező negyedekben élnek (VASSILEV, R. 2004). A roma etnikum jelenlétét Bulgáriában a 18. ábra mutatja.

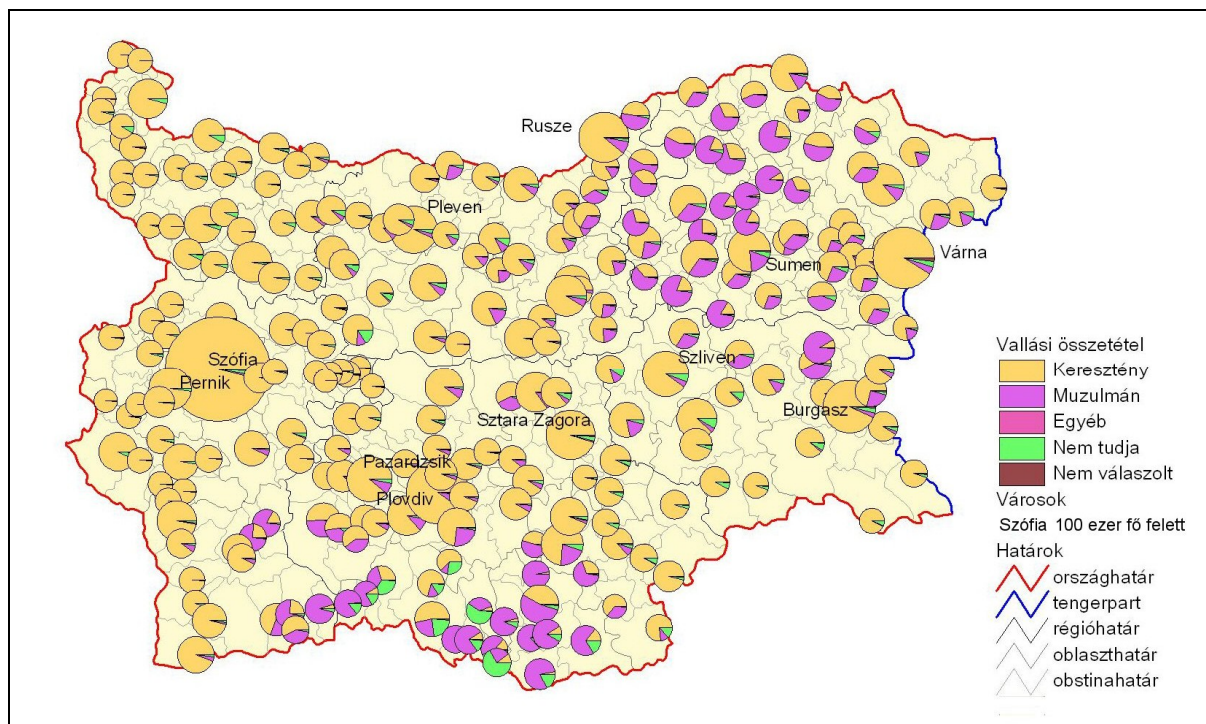
18. ábra. A roma etnikum száma Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeiben (2001). Forrás: NSI, Bulgaria

6.3.4. Bulgária egyéb népessége

Az etnikai térszerkezet XX. századi alakulásának vizsgálatakor a népszámlálási adatok segítségével közvetett úton sikerült kimutatni a pomák kisebbség létét Bulgáriában. A 2001-es census vallási összetételt feltáró adatainak felhasználásával kimutatható az ország harmadik legjelentősebb kisebbségének településterülete.

Az ezredfordulón a lakosság 83,8 %-a (6 645 370 fő) kereszténynek vallotta magát. Az ortodox felekezethez tartozók (a keresztények 98,6 %-a 6 552 751 fő) mellett 40 ezer főt alig meghaladó a katolikus (43 811 fő), valamint a protestáns (42 308 fő) egyházak híveinek közössége. Szintén a keresztények számát gyarapítják az örmény egyház tagjai (6500 fő). A muzulmán vallásúak 12,2 %-kal (966 978 fő) részesednek az összlakosságból. A zsidó vallás követőjének csupán 653 fő nyilvánította magát. A felsoroltakon kívüli, egyéb vallási

irányzathoz tartozók és a nem válaszolók aránya a 0,1 %-ot alig éri el, míg a vallási hovatartozásukban bizonytalanok viszont a lakosság 3,8%-át alkotják. Bulgária lakosságának vallási megoszlását 2001-ben a 19. ábra mutatja.

19. ábra: A lakosság vallási megoszlása Bulgária NUTS 4-es szintű régióiban (2001). Forrás: NSI, Bulgária

A zömében muzulmán vallású török kisebbség mellett a lakosság 2,8 %-a (220 314 fő) tekinthető az iszlám hit követőjének. A bolgár anyanyelvű pomákok mellett a roma lakosság egy része, különösen azokon az északkeleti területeken, ahol a törökökkel kevert etnikai területet alkotnak, szintén muzulmán vallású. A török etnikum és a muzulmán vallásúak száma között jelentkező értékkülönbség az ország északkeleti régiójában, a Bolgár-tábla középső részén, a Balkán-hegység és a Szredna Gora közötti medencéken, valamint a hegység kelet felé lealacsonyodó vonulatainak völgyeiben a cigányság felekezeti hovatartozását tükrözi.

A Rodope-hegység területén, az ország déli határ menti területein azonban a roma lakosság elenyésző arányban képviselteti magát, ezért az itt kapott különbségek már a pomák lakosság jelenlétére utalnak. Identitástudatuk bizonytalanságát mutatja, hogy településterületükön a vallásukat meghatározni nem tudók létszáma országos viszonylatban rendkívül magas. Lélekszámuk pontosabb meghatározásához ezért figyelembe kell venni a bizonytalanok számát is.

A muzulmán vallásúak az ország déli részén a Dél-közép és a Délnyugati régióban élnek nagyobb számban. Részesedésük főként Kârdzsali és Szmoljan tartományokban magas, mely tömb kiegészül Haszkovo, Plovdiv és Pazardzsik déli, valamint Blagojevgrad keleti obstináival. A megnevezett tartományok 69 obstinájából 17-ben alkotnak abszolút többséget. Kârdzsali oblaszt minden obstinájában 50 % feletti az arányuk. Szmoljan nyolc obstinájából négyben, Borinoban, Doszpatban, Madanban és Rudozemben vannak abszolút többségben. A többi említett tartományban összesen hat obstinában emelkedik arányuk 50% fölé.

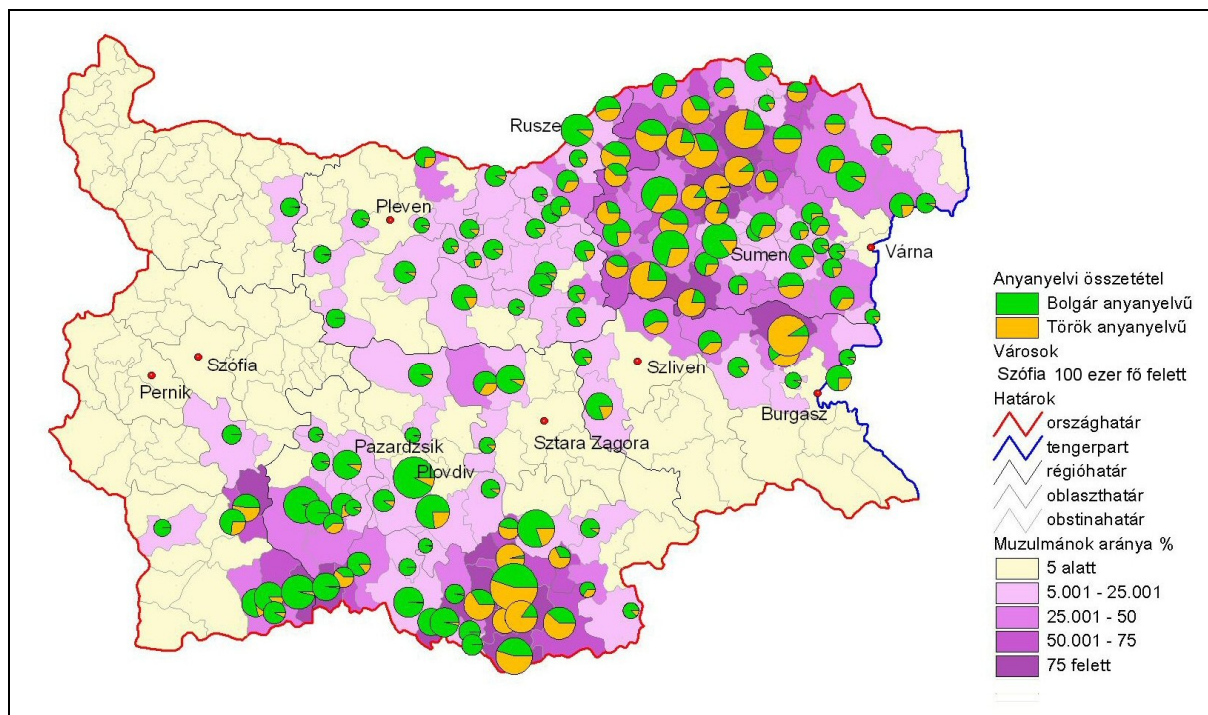
A muzulmán lakosság koncentrációja ugyan jelentős egyezést mutat a török településterülettel, azonban a törökség a fent említett területen belül csupán 11 obstinában részesedik 50% felett az összlakosságból. Szembetűnő a különbség Szmoljanban, ahol csupán 2 obstinában van jelen a török etnikum 10% feletti arányban, viszont a muzulmán vallásúak a tartomány minden obstinájában 10 % feletti arányban élnek.

A nem török nemzetiségű muzulmán vallású lakosságból jobban tetten érhető a pomák etnikum jelenléte, ha a népesség anyanyelv szerinti megoszlását is a vizsgálat körébe vonjuk. Az így kapott értékek azonban lényegesen alacsonyabb lélekszámot mutathatnak, ugyanis sajátos helyzete miatt feltételezhetően a pomák lakosság volt ezen a területen a legbizonytalanabb vallási hovatartozásában. Ha a bolgár anyanyelvű, muzulmán vallású lakosságot kiegészítjük a vallásukat meghatározni nem tudókkal, akkor megbecsülhetjük a pomák etnikum feltételezett létszámát.

A kapott érték alapján a fent említett tartományok 33 obstinájában él az ország lakosságának 2,12 %-át (168 301 fő) alkotó pomák népesség. Tíz obstinában abszolút többséget alkotnak, melyek közül 80 % feletti a részesedésük Devinben (94,9%), Baniteben (92%), Doszpatban (90,22%), Szatovcsában (88,47%), Nedelinoban (86,2%), Zlatogradban (85,7%), Madanban (83,86%) és Rudozemben (83,13%). Legnépesebb, 10 ezer fő feletti közösségeiknek Szmoljan (19 778 fő), Szatovcsa (15 827 fő), Velingrad (14 834 fő), Zlatograd (12 042 fő) és Madan (11 584 fő) ad otthont. További jelentős, 5000 fő feletti pomák lakosságot tömörítő obstinák Kirkovo, Dospat, Rudozem, Devin, Gârmen, Nedelino és Banite.

A többségi társadalom pomákkal szemben jelentkező negatív attitűdje mutatkozik meg a nemzetiségi és vallási tekintetben egyaránt bizonytalan identitástudatukban. A nemzetiségi hovatartozásukra válaszolni nem tudók száma szintén azokban az obstinákban magas, melyek a pomákok településterületének tekinthetők. Dospat obstinában arányuk eléri a 21%-ot, Rudozem, Szatovcsa és Madan lakosságának közel 10%-a nem tudja, hogy milyen nemzetiségű. Lélekszám tekintetében csupán két nagyvárosban (Szófiában 4 645 fő,

Várnában 2 406 fő) nagyobb a válaszolni nem tudók létszáma a pomákok által lakott településekenél (Szmoljan 2 357 fő, Doszpat 2 213 fő, Szatovcsa 1685 fő, Velingrad 1580 fő).

20. ábra: A muzulmán vallású lakosság aránya és anyanyelvi megoszlásuk Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeiben (2001). Forrás: NSI, Bulgaria

A 2001-es népszámlálás alkalmával a fent említettek mellett megjelenő egyéb etnikumok főként az ország északkeleti, valamint a délnyugati területein jelennek meg magasabb (2%-ot) meghaladó arányban. Az ide sorolható kis lélekszámú nemzetiségek (görög, orosz, örmény, tatár, zsidó) továbbra is főként a nagyvárosok és az azok közelében található obstinák (különösen Várna körül) lakói. Az ország délnyugati részében jelentkező magasabb lélekszám a makedón etnikum jelenlétére utal (Hadzsimirovo 1002 fő, Blagoevgrad 765 fő, Petrics 734 fő, Szatovcsa 688 fő).

A nemzetiségükről nem nyilatkozók száma egyetlen obstinában sem éri el az 1%-ot. Főként a határmenti (különösen a Szófia-medencéhez közeli) területeken, valamint a török etnikai tömb peremén található településeken tagadták meg a válaszadást. A nyugati határ mentén szerb etnikum jelenléte feltételezhető, míg a török etnikumú területen a többségi nemzettel való együttélés fokozottabb asszimilációs nyomást jelenthet, melynek hatására többen zárkóztak el a válaszadás elől. A roma lakosság körében még 1992-ben megfigyelhető elzárkózás 2001-ben már nem kimutatható, mely a cigányság erősödő identitástudatát jelzi.

6.3.5. Az obstinák tipizálásának lehetősége etnikai összetétel alapján

Bulgária három legjelentősebb etnikumának egymáshoz viszonyított térbeli elrendeződése háromszögdiagram segítségével került modellezésre. A vizsgált terület egységekhöz (jelen esetben Bulgária obstináihoz), három, egymást kiegészítő adat tartozik: etnikai-földrajzi vizsgálatoknál lehet egy-egy népcsoport (e vizsgálat esetén a bolgár, a török, valamint az egyéb etnikum) aránya az adott terület egység összlakosságából. A három egymást kiegészítő mennyiségi adat segítségével az egyenlő oldalú háromszögön belül elhelyezhetők a vizsgált egységek (JENEY L. 2005). A háromszög oldalainak egy-egy tényező felel meg, csúcsai az egyes tényezők maximumát (100%-át) jelentik, az oldalakon a százalékos beosztás az óramutató járásával ellentétes irányban kerül jelölésre. Ha a terület egységet jelölő pontok a diagram közepén helyezkednek el, akkor az etnikai megoszlás kiegyensúlyozott (tehát az egyes etnikumok keveredése magas fokú), ha a csúcsok felé eltolódik, akkor egyenetlen (a szegregáció mértékét mutatja). A vizsgálat során az egyéb lakosságban összevonásra került a cigányság a kis lélekszámú kisebbségekkel, valamint a válaszolni nem tudókkal és a választ megtagadókkal - számbeli fölényük alapján a cigányság határozza meg e tényező volumenét.

A terület egységek háromszögdiagramban való ábrázolása után lehetőség nyílt az egyes obstinák tipizálására aszerint, hogy a három népcsoport milyen arányban van jelen össznépességükben. Az egyes pontok elhelyezkedése alapján hét kategória került kialakításra. Az 55% feletti török részesedésű obstinák tartoznak a török dominanciájú területhez. A 40 és 55% közötti török lakosságot tömörítők a török többségű obstinák. Azok a terület egységek, ahol a bolgárok aránya 50 és 75% közötti és a fennmaradó lakosság főként török nemzetiségű, a bolgár-török kategóriába kerültek. A bolgár-egyéb területeken a bolgárok aránya 50-75% közötti, a népesség fennmaradó része azonban főként a roma kisebbséghez tartozó. A bolgár dominanciájú egyéb kisebbségekkel rendelkező kategóriában a bolgárok aránya 75% feletti, viszont a romák aránya meghaladja a 20%-ot. A bolgár dominanciájú obstinákban 75% feletti az államalkotó nemzet részesedése. A legkiegyensúlyozottabb megoszlást mutató obstina külön kategóriába került. Az egyes kategóriákat a

4. táblázat mutatja.

Kategória	Etnikai összetétel
<i>török dominancia</i>	<i>török etnikum 55 % felett</i>
<i>török többség</i>	<i>török etnikum 45-55 % között</i>
<i>bolgár-török</i>	<i>bolgár etnikum 50-75 %, egyéb 20 % alatt</i>
<i>bolgár-egyéb</i>	<i>bolgár etnikum 50-75 %, egyéb 20 % felett</i>
<i>bolgár dominancia, egyéb kisebbség</i>	<i>bolgár etnikum 75% felett, egyéb 20 % felett</i>
<i>bolgár dominancia</i>	<i>bolgár etnikum 75 % felett, egyéb 20 % alatt</i>
<i>egyenletes megoszlás</i>	<i>bolgár 40 %, török 30 %, egyéb 30 %</i>

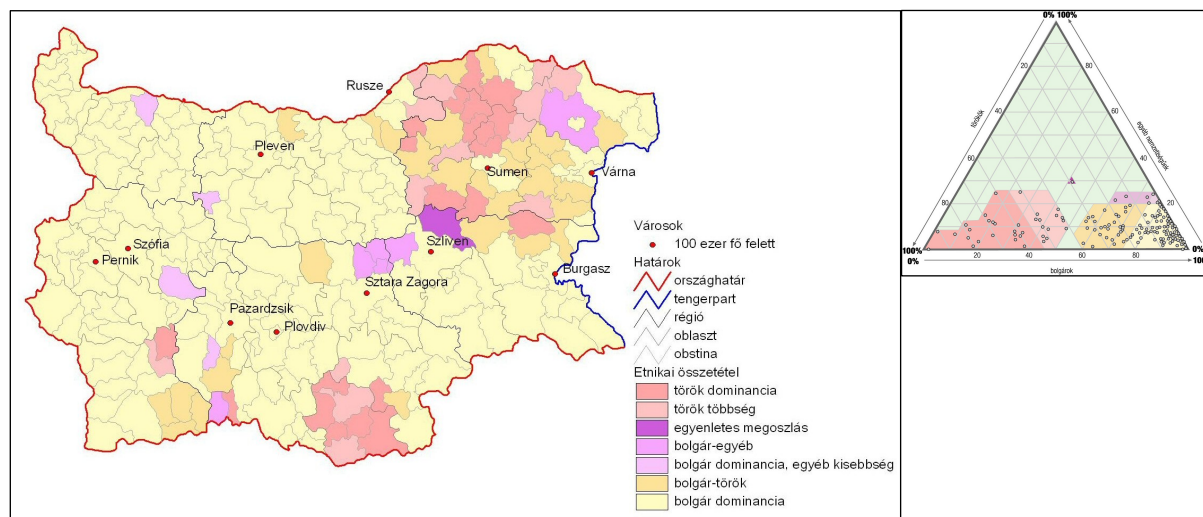
4. táblázat. Bulgária NUTS 4-es szintű területegységeinek tipizálása háromszögdiagram segítségével.

A tipizálás alapján készült tematikus térkép az ország etnikai térszerkezetéről nyújt átfogó képet. Bulgária legnagyobb lélekszámú kisebbsége két markánsan elkülönülő tömbben él. A Balkán-hegységtől északra, a Bolgár-tábla kiemelkedő keleti, dombsági jellegű területén, Razgrad környékén, forgalmi árnyékban található népességkoncentrációjuk (Car Kalojan, Dulovo, Glaivnica, Iszperih, Hitrino, Opaka, Szamuil, Venec, Zavet), melyhez a Balkán kelet felé lealacsonyodó völgyeiben megbújó települések kapcsolódnak (Omurtag, Ruen, Vârbica).

Déli etnikai tömbjük lefedi Kârdzsali oblaszt területét (Ardino, Dzsebel, Krumovgrad, Momcsilgrad, Sztambolovo). Szmoljan oblaszt pomákok által lakott obstinái elválasztják ugyan Kârdzsalitól, de a déli muzulmánok lakta tömb nyugati elvégződésében szintén megjelenik a török dominancia (Borino, Jakoruda).

Az egyéb népesség magasabb aránya a török kisebbség északkeleti etnikai tömbjénél található, mely térség egyben Bulgária legkevertebb etnikai területének számít. A legnépesebb kisebbség itt az államalkotó nemzettel és a romákkal él együtt. A cigányság létszáma főleg a tömb északkeleti elvégződésénél (Dobrics), valamint a török népességkoncentráció délnyugati részein, ahol a legkiegyensúlyozottabb megoszlású obstina, Kotel található. A Balkán-hegység és a Szredna Gora vonulati között található medencékben jelentősebb a cigányság koncentrációja (Mâglizs, Tvârdica), valamint a hegység északnyugati előterében (Jablanica, Vâlcsedram).

Az ország déli részén az egyéb népesség magasabb aránya azonban elsősorban nem a roma népességnek köszönhető. Az etnikai hovatartozásukat megvallani nem tudók aránya növekszik meg a Rodope-hegység nyugati részén, ahol a pomák népesség a törökökkel él kevert etnikai területen (Dospat, Rakitovo). A roma népesség magasabb részesedése még a főváros közelében jelentkezik (Ihtiman).

21. ábra. Bulgária etnikai térszerkezete 2001-ben. Forrás: NSI, Bulgaria

7. Összegzés és a kutatás lehetséges jövőbeli irányai

A rendszerváltás után ismét reneszánszát élő etnikai földrajzi kutatásokban a Balkán a területén zajló etnikai háttérű konfliktusok miatt már a kezdetektől előtérbe került. Hazánkhoz való közelsége, valamint a régióhoz tartozó országokban élő határon túli magyarság helyzetének feltárása a földrajztudomány hazai képviselőit is a területén zajló események térbeli konzekvenciáinak mélyrehatóbb vizsgálata felé fordította. Európa délkeleti szeglete, Bulgária azonban háttérbe szorult a Nyugat-Balkánon zajló háborús események mögött annak ellenére, hogy az Oszmán Birodalom súlyos örökségeként a félszigeten jellemző etnikai háttérű problémák a bolgár társadalmat is feszítik.

Jelen dolgozat alapötletét adó etnikai földrajzi munka mellett (BOTTLIK Zs. 2004) csupán az átmenet éveinek gazdasági háttérű elemzésére került sor ez idáig a földrajztudomány részéről, míg a hatásukra felmerülő társadalmi problémák és azok gyökerei inkább történészek és szociológusok munkáiban jelennek meg, noha ezek térbeliségének

bemutatása is szükséges lenne. Az itt felvázolt hiány pótlásának igényével készült e dolgozat, mely **részletesebb etnikai földrajzi kutatások alapjául szolgálhat.**

A célkitűzésben megfogalmazott vizsgálatok egy olyan adatbázis kiépítésével valósulhattak meg, mely **Bulgária NUTS 4-es közigazgatási egységeinek szintjén**, tehát az ország 255 (a 2001-es beosztás szerint 262) obstinájára vonatkozóan tartalmaz az egyes etnikumokra adatokat. Az 1992-es, valamint a 2001-es népszámlálás publikálásra került adatsorai alapján a nemzetiségi megoszlás került az **adatbázisba**, mely kiegészült a 2001-es census során felmért anyanyelvre és felekezeti hovatartozásra vonatkozó információkkal. Az átmenet éveiben zajló folyamatok dinamikájának vizsgálatához szükséges az 1992-es census hasonló adatainak az adatsorba való beintegrálására. A 2001-es népszámlálás alkalmával viszont publikálásra kerültek olyan adatsorok, melyek az egyes etnikumok korstruktúrájáról, gazdasági aktivitásáról, valamint képzettségi fokáról nyújt információkat. Mivel ezek már az adatbázis részét képezik, általuk lehetővé válik az átmenet évei alatt jelentkező gazdasági problémák társadalmi vetületének etnikumokkal összefüggő vizsgálata. Az ilyen jellegű kutatásokhoz azonban szükséges az etnikai térszerkezet bemutatása és elemzése, mely jelen munkában megvalósult.

Az elkészült adatbázis **térinformatikai rendszerbe való integrálásával** lehetőség nyílt az etnikai térszerkezet térbeli és időbeli modellezésére. A tematikus térképek segítségével készített elemzés során feltárásra kerültek azok a terület egységek, ahol jelentős számú kisebbség van jelen az országban. A két időpontban rendelkezésre álló adatsorok révén bemutattuk az etnikai térszerkezetben bekövetkező változásokat, valamint a háttérükben megbúvó társadalmi folyamatokat.

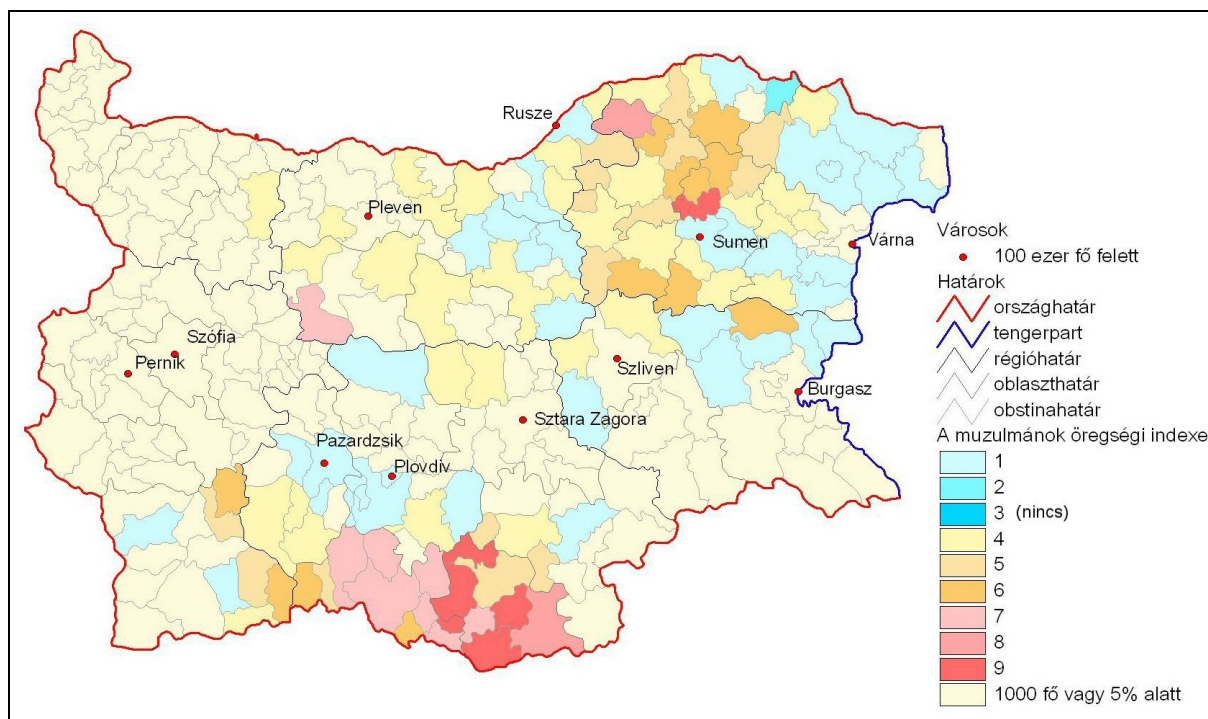
Az **etnikai térszerkezet változásában** kimutatható a gazdasági átrendeződés következtében meginduló **migráció**, melyben az egyes etnikumok eltérő intenzitással vettek részt annak függvényében, hogy településterületüket milyen mértékben és hogyan érintette a piacgazdaságba történő átmenet. A bolgár társadalomra jellemző katasztrofális mértékű **népességfogyás** eltérő ütemben jelentkezik az egyes etnikumoknál; a különbség azonban nem csak az egyes népcsoportok között figyelhető meg, hanem azokon belül is eltérések tapasztalhatók, mely az adott terület gazdaságban elfoglalt szerepével van összefüggésben.

Az **asszimiláció** mértékében szintén differenciák tapasztalhatók etnikumok között és népcsoportokon belül egyaránt. Különösen nagy az asszimilációs nyomás a bolgár anyanyelvű, muzulmán vallású pomákok esetében, akik településterületének kimutatására közvetett úton nyílt lehetőség. Ezzel ellentétben azonban a romák esetében az erősödő disszimiláció figyelhető meg. Identitástudatuk növekedésének ténye mellett a bolgár

társadalom legmobilisabb részének tekinthetők, akik körében a természetes szaporodás mértéke a legmagasabb értékeket éri el.

Az alkalmazott statisztikai módszerek segítségével az egyes népcsoportok **szegregáció**jának mértéke került kimutatásra. A tömbösödés jelei leginkább a török kisebbség esetében jelentkeznek, azonban az átmenet éveiben zajló társadalmi-gazdasági folyamatok az elkülönülés mértékének csökkenését eredményezték, melynek következménye az asszimiláció erősödése lehet.

Az átmenet éveiben jelentkező etnikai térszerkezetre ható folyamatok tehát **eltérő** mértékben hatnak **az egyes népcsoportok esetében**. Azonban a kisebb területegységekre elvégzett vizsgálat az egyes etnikumok közötti szegregáció és a kisebbségek (különösen a török népcsoport) körében a gazdasági átalakulás hatására bekövetkező marginalizálódási folyamat mellett rávilágított arra is, hogy a társadalmi jelenségek **az egyes etnikumok közösségein belül is** eltérő módon hatnak (22. ábra). E különbségek - amelyek vélhetően helyi sajátosságokra vezethetők vissza - részletes feltárása a kutatás jövőbeli irányát határozhatja meg.

22. ábra. Az öregedés mértéke Bulgária NUTS 4-es szintű területegységeinek muzulmán közösségeiben (2001). A jelmagyarázathoz az alábbi táblázat nyújt segítséget. Forrás: NSI, Bulgaria

Muzulmánok aránya Öregségi index	50 % alatt	50-75%	75 % felett
0.5 alatt	1	2	3
0.5 - 1	4	5	6
1 felett	7	8	9

8. Forrás- és irodalomjegyzék

Források

Административен атлас на Република България. София, 2005.

JORDAN, PETER (1995): Ethnic structure of Southeastern Europe around 1992. In.: Atlas of Eastern and Southeastern Europe. Wien.

Население и демографски процеси 1998. София, 1999.

Население и демографски процеси 1999. София, 2000.

Население и демографски процеси 2000. София, 2002.

Население и демографски процеси 2002. София, 2003.

Население и демографски процеси 2003. София, 2004.

Население и демографски процеси 2004. София, 2005.

Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001. Том 4. Области. Книга 1-28. София, 2006.

Felhasznált irodalom

ANAGNOSTOU, DIA (2005): Nationalist legacies and European trajectories: post-communist liberalization and Turkish minority politics in Bulgaria. In.: Southeast European and Black Sea Studies. Vol.5. 1. pp. 89-111.

ANDERSON, JOHN (2002): The treatment of religious minorities in South-Eastern Europe: Greece and Bulgaria compared. In.: Religion, State & Society. Vol. 30. 1. pp. 9-31.

ARNAUDOVA, CVETANA (1986): Differential mortality of the urban and rural population in Bulgaria. In.: International seminar on the socio-economic aspects of differential mortality, 1986 Zamárdi. Bp. pp. 379-383.

BAEDEKER, KARL (1914): Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien, Archipel, Cypern. Handbuch für Reisende. Leipzig. 484 p.

BALEVSZKI, DANO (1985): Bulgária gazdasági fejlődése. A bolgár nép demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1900-1981. Bp. 141 p.

BÁTKY ZSIGMOND (1915): Bulgária. In.: Földrajzi Közlemények 43. 8-9. pp. 321-332.

BESKOV, A. S. (1957): Bulgária rayonfelosztásának kérdéséhez. In.: Földrajzi Közlemények 5. 2. pp. 133-140.

BOLENSZKY ANTAL (1870): Kézikönyv az Al-Dunán Szerb- Oláh- és Bolgárországban utazók számára. Ó-Orsova 176 p.

BOTTLIK ZSOLT (2001): A német nyelvszigetek változásai a Dunántúli-középhegység területén. In.: Területi Statisztika. 4. 2. pp. 195-204.

BOTTLIK ZSOLT (2002): A szlovákok etnikai súlypontjának változásai a Dunántúli-középhegység területén a XVIII. századtól napjainkig. In.: Területi Statisztika 42. 6. pp. 551-561.

BOTTLIK ZSOLT (2004): A regionális gazdasági különbségek etnikai hátteréről – Bulgária példáján. In.: Regionális értékelő és kvantitatív analízisek. 2. pp. 7-40.

BOTTLIK ZSOLT (2007a): Az etnikai különbségek háttere Macedóniában az átmenet éveiben. In.: Földrajzi Közlemények 55. 4. pp. 407-418.

BOTTLIK ZSOLT (2007b): Az önálló Montenegró és a montenegrói öntudat földrajzi háttere. In.: Földrajzi Értesítő. 54. 3-4. pp. 333-351.

BRUNNBAUER, ULF (2001): The perceptions of Muslims in Bulgaria and Greece: between the 'Self' and the 'Other'. Journal of Muslim Minority Affairs. Vol.21. 1. pp. 39-61.

BRUNNBAUER, ULF (2002): Families and mountains in the Balkans. Christian and Muslim household structures in the Rhodopes, 19th-20th century. In.: History of the family. Vol. 7. pp. 327-350.

BRUNNER, GEORG (1995): Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. Bp. 99 p.

BUHLER, NEAL – ZUKOWSKY, STANLEY (1955): Discrimination in education in the people's democracies Bulgara, Czechoslovakia, Hungary, Poland and Romania. New York. 61 p.

BUR MÁRTA (1961): Bulgária mezőgazdasága. Bp. 183 p.

BURGERNÉ GIMES ANNA (2001): A közép-európai átalakuló országok gazdaságának és mezőgazdaságának összehasonító elemzése. Bp. 196 p.

CAN, TUNCER – TODOROV, MARTIN STILYANOV (2004): Turks of Bulgaria: assimilation policy and linguistic oppression. <http://www.ingilish.com/turksobulgaria.htm>

CARTER, FRANK (1990): Bulgaria: geographical prognosis for a political eclipse. In.: Geography. Vol.75. 3. pp. 263-265.

CARTER, JOHNSON (2002): Democratic transition in the Balkans: Romania's Hungarian and Bulgaria's Turkish minority (1989-1999). In.: Nationalism and Ethnic Politics. Vol.8. 1. pp. 1-28.

CHOLNOKY JENŐ (1913): A Balkán-félsziget népei. In.: Földrajzi Közlemények 41. 2. pp. 50-54.

CURTIS, GLENN E. (ed.) (1992): Bulgaria: a country study. Washington.
<http://countrystudies.us/bulgaria/>

CVJIĆ, JOVAN (1918): The Geographical Distribution of the Balkan Peoples. The Geographical Review. 5. 5. pp. 345-361.

CSATÁRI BÁLINT – SZABÓ GÉZA – TÓTH JÓZSEF (1997): The impact of political changes on rural areas of East-Central Europe. Pécs. 293 p.

DASKALOVSKI, ZHIDAS (2002): Human rights in the Balkans – the forgotten few: Macedonians of Bulgaria. In.: International journal on minority and group rights. Vol.9. pp.143-160.

DE LANGE, NICHOLAS (1996): A zsidó világ atlasza. Bp. 240 p.

DELLIN, L.A.D. (1957): Bulgaria. New York. 457 p.

DIMITROV, VESSELIN (2000): In search of a homogeneous nation: the assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-85. In.: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. <http://www.ecmi.de/jemie/download/JEMIE01Dimitrov10-07-01.pdf>

DINEV, LJUBOMIR – MISEV, KIRIL (1981): Bulgária földrajza. Bp. 351 p.

DUDÁS GYULA (1955): Bulgária gazdasági földrajza. In.: Földrajzi Közlemények. 3. 1. pp.13-44.

EMINOV, ALI (1997): Turkish and other muslim minorities in Bulgaria. New York. 218 p.

EMINOV, ALI (1999): The Turks in Bulgaria: post-1989 developments. In.: Nationalities Papers. Vol. 27. 1. pp. 31-55.

FARKAS GYÖRGY (1998): A népesség nemzetiségi megoszlásának tendenciái a lévai járásban 1880-1980 között. In.: Területi Statisztika 38. 1. pp. 44-64.

FARKAS GYÖRGY (2000): A nemzetiségi megoszlás térszerkezete vegyes lakosságú régiókban. In.: Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2. 2. pp. 109-124.

GANEV, ATANASZ (1971): Bulgária és Magyarország termelőszövetkezetei. Bp. 182 p.

GESHEV, GESHO (1990): Depopulation of rural areas in Bulgaria. In.: Stasiak, Andrzej and Mirowski, Włodzimierz (ed.): The processes of depopulation of rural areas in Central and Eastern Europe. Warszawa. pp. 252-264.

GERSCHENKRON, ALEXANDER (1984): A bulgáriai iparosítás néhány vonása. In.: Gerschenkron, A. (szerk.): A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból. Bp. pp. 241-291.

HAVASS REZSŐ (1913): Magyarország és a Balkán. In.: Földrajzi Közlemények 41. 5. pp. 153-216.

HAMILTON, F. E. IAN (1999): Transformation and Space in Central and Eastern Europe. In.: The Geographical Journal. Vol.165. 2. pp.135-144.

HEGYI KLÁRA – ZIMÁNYI VERA (1986): Az Oszmán Birodalom Európában. Bp. 167 p.

HORVÁTH GYULA (1998): Az átmenet regionális hatásai Kelet-Közép-Európában. In.: Területi Statisztika. 1.(38.) 4. pp. 295-318.

ILIEVA, MARGARITA – MLADENOV, CHAVDAR (2003): Changes in the rural areas in Bulgaria: processes and prospects. In.: Geographica Polonica. Vol.76. 1. pp. 97-110.

ILLÉS IVÁN (2002): Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Bp.-Pécs. 362 p.

ISIRKOFF, A.(1917): Bulgária. Bp. 162 p.

IVANOV, STEFAN – TCHAVDAROVA, GUINKA – SAVOV, EMIL – STANEV, HRISTO (2002): Does larger means more effective? Size and the function of local governments in Bulgaria.
<http://lgi.osi.hu/publications/2002/215/169-CF-Bulgaria.pdf>

JELAVICH, BARBARA (2000): A Balkán története I-II. Bp. 344 p., 409 p.

JELAVICH, CHARLES (1958): Tsarist Russia and Balkan Nationalism Russian influence in the internal affairs of Bulgaria and Serbia 1879-1886. Los Angeles 304 p.

JENEY LÁSZLÓ (2005): A háromszögdiagram. In.: Nemes Nagy József (szerk.): Regionális elemzési módszerek. Bp. pp. 91-92.

KANEV, KRASSIMIR – MITREV, GEORG (2003): Access to justice country report. In.: Access to justice in Central and Eastern Europe. Bp. pp. 41-87.

KÁPOSZTÁS FERENC – KLINGER ANDRÁS (1987): Adalék Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, NDK és a Szovjetunió népesedéspolitikájáról. Bp. 99 p.

KEMÉNYFI RÓBERT (1998): A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza: az etnikai határ és a vegyes etnicitás kérdése. Debrecen. 296 p.

KEMÉNYFI RÓBERT (2004): Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei. Debrecen 351 p.

KENESSEY ZOLTÁN (1964): Bulgária népgazdasága. Bp. 118 p.

KOCSIS KÁROLY – KOCSISNÉ HODOSI ERZSÉBET (1992): Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében. Bp. 179 p.

KOCSIS KÁROLY (1993): Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Bp. 60 p.

KOCSIS KÁROLY (1998): Etnikai földrajz. In.: Tóth József – Vuics Tibor (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. Bp.-Pécs pp. 279-301.

KOCSIS KÁROLY – KOVÁCS ZOLTÁN (1999): A cigány népesség társadalomföldrajza. In.: Glatz Ferenc (szerk.): A cigányok Magyarországon. Bp. pp. 13-19.

KOCSIS KÁROLY – BOTTLIK ZSOLT – TÁTRAI PATRIK (2006): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989-2002). Bp. 197 p.

KOCSIS KÁROLY (ed.) (2007): South Eastern Europe in Maps. Bp. 135 p.

KOLAJDZHIEV, V. (1984): Bulgária demográfiai helyzete. In.: Pavlik, Zdenek et al.(szerk.): Demográfiai folyamatok a szocialista társadalomban az európai KGST országok példáján. Bp. 136 p.

KÓSA ANDRÁS LÁSZLÓ – MARTINI RÉKA (2001): Bulgária és Románia a piacgazdaság útján. In.: Pro Minoritate. pp. 89-106.

KOSZEV, DIMITAR – HRISZTOV, HRISZTO – ANGELOV, DIMITAR (1971): Bulgária története. Bp. 291 p.

LILLOV, VICTOR (2000): Promotion of tolerance in Bulgaria – challenges and problems. In.: Tátrai, Julianna (ed.): The role of civil society in promoting ethnic and religious tolerance in Central, South Eastern and Eastern Europe. Bp. pp. 7-18.

LOZANOVA, GALINA ET AL (2005): Regions, minorities and European policies. A state of the art report on Muslim Minorities (Turks and Pomaks) in Central South Planning Region (Bulgaria). Sofia. 46 p.

LUKACH, HARRY CHARLES (1913): The fringe of the East. A journey through past and present provinces of Turkey. London 273 p.

LÜTEM, ÖMER E. (1999): The past and present state of the Turkish-Bulgarian relations. In.: Diş Politika. 1999. 1-4. pp. 64-77.

MAHON, MILENA (1999): The Turkish minority under Communist Bulgaria – politics of ethnicity and power. In.: Journal of Southern Europe and the Balkans. Vol.1. 2. pp. 149-162.

MÁRKUS FERENC (1977): Az alsóbb fokú közigazgatás területi, szervezeti alakulása és jelenlegi helyzete Bulgária Népköztársaságban. In.: Toldi Ferenc (szerk.): Az európai demokratikus országok területi beosztása és tanácsi szerkezete. Bp. pp. 19-36.

MATUZ JÓZSEF (1990): Az Oszmán Birodalom története. Bp. 255 p.

MAY, JACQUES M. (1966): The ecology of malnutrition in Central and Southeastern Europe, Austria, Hungary, Rumania, Bulgaria, Czechoslovakia. London. 290 p.

MELNISKI, LJUBEN (1965): Bulgária. Szófia. 251 p.

MENDÖL TIBOR (1948): A Balkán földrajza. Bp. 107 p.

MEURS, MIKE (1998): Peasant Production and Agricultural Transformation in the 1990s: How distinct are the Hungarian and Bulgarian Cases? In.: Granberg, Leo, Kovách Imre (ed.): Actors on the changing European countryside. Bp.

MINKOVA, MILENA – STEFANOVNA, MILENA – KOLAROVA, RUMYANA – DIMITROV, DIMITAR (2006): Report on the State of Local Democracy in Bulgaria. In.: Soós Gábor (ed.): The State of Local Democracy in Central Europe. Reports from Bulgaria, Estonia, and Slovakia. Bp. pp. 26-120.

NEMERKÉNYI ANTAL – NAGY BALÁZS (2007): A Balkán-félsziget. In.: Gábris Gyula (szerk.): Európa regionális földrajza. Természetföldrajz. Bp. pp.186-202.

NEMES NAGY JÓZSEF (2005): Térbeli középértékek, súlypont. In: Nemes Nagy József (szerk.): Regionális elemzési módszerek. Bp. pp. 72-74.

NÉMETH NÁNDOR (2005): Területi egyenlőtlenségi mutatók. In.: Nemes Nagy József (szerk.): Regionális elemzési módszerek. Bp. pp. 106-119.

NEUBURGER, MARY (2000): Pomak borderlands: Muslims on the edge of nations. Nationalities Papers. Vol. 28. 1. pp.181-198.

NIEDERHAUSER EMIL (2001): Felekezet és nemzetiség a Balkánon. In.: Magyar Tudomány. 46. 1. pp. 51-65.

NIEDERHAUSER EMIL (2001): Kelet-Európa története. Bp. 360 p.

NOVÁK TAMÁS (2000): A gazdasági átalakulás tíz évének mérlege a visegrádi országokban és a Balkánon. In.: Pro Minoritate. 2000 tavasz. pp. 41-64.

OREN, NISSAN (1973): Revolution administered. Agrarianism and communism in Bulgaria. London. 204 p.

POPOV, PETER (1960): Bulgária általános gazdasági területi beosztásának egyes problémái. In.: Földrajzi Közlemények 8. 3. pp. 279-284.

RANGELOVA, ROSSITSA (2003): Bio-demographic change and socio-economic trends in Bulgaria. In.: Economics and Human Biology. 2003. 1. pp. 413-428.

ROBINSON, FRANCIS (1996): Az iszlám világ atlasza. Bp. 238 p.

ROMSICS IGNÁC (1998): Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Bp. 419 p.

SCHAFER, FRANZ (1918): Landeskunde von Thrakien. Eine Physiographie die Europäischen Türkei. Sarajevo 98 p.

STRAUSZ ADOLF (1888): A Balkán-félsziget. Bp. 392 p.

SZÉKELY ANDRÁS (1975): Az ezerarcú Balkán-félsziget. In.: Marosi S. – Sárfalvi B. (szerk.): Európa. Bp. pp. 291-322.

SZILÁDY ZOLTÁN (1931): Bulgária. Bp. 472 p.

TAAFFE, ROBERT N. (1990): Population Structure. In.: Klaus-Detlev Grothusen (ed.): Handbook on South Eastern Europe. Vol. VI. Göttingen. pp. 433-457.

TÁTRAI PATRIK (2005): A Nyitrai járás etnikai földrajza. In.: Földrajzi Értesítő. 54. 3-4. pp. 317-344.

TROEBST, STEFAN (1990): Nationale Minderheiten. In.: Klaus-Detlev Grothusen (ed.): Handbook on South Eastern Europe. Vol. VI. Göttingen. pp. 474-489.

URAI DEZSŐ (1935): Bulgária, a Balkán-Svájc. Bp. 31 p.

VASSILEV, ROSSEN (2004): The Roma of Bulgaria: a pariah minority. In.: The Global Review of Ethnopolitics. 3. 2. pp. 40-51.

ZHELYAZKOVA, ANTONINA (2001a): Bulgaria in transition: the Muslim minorities. Islam and Christian-Muslim Relations. Vol.12. 3. pp. 283-301.

ZHELYAZKOVA, ANTONINA (2001b): The Bulgarian ethnic model. In.: East European Constitutional Review. 10. 4.
<http://www.law.nyu.edu/eecr/vol10num4/focus/zhelyazkova.html>

ZSEBŐK CSABA (2002): Macedónkérdés a XX. században. 2. rész. In.: Kisebbségkutatás. 11. 1. pp. 121-130.

9. Ábrajegyzék

1. ábra. A kisebbségek számának alakulása Bulgáriában a XX. század folyamán. Forrás: NSI, Bulgaria
2. ábra. A kis lélekszámú etnikumok számának változása a XX. század folyamán. Forrás: NSI, Bulgaria
3. ábra. A népességszám és az etnikumok arányának változása Bulgáriában a XX. század folyamán. Forrás: NSI, Bulgaria
4. ábra. A bolgár lakosság nemek és kor szerinti összetételének változása a XX. század folyamán. Forrás: NSI, Bulgaria
5. ábra. Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeinek etnikai összetétele (1992). Forrás: NSI, Bulgaria
6. ábra. A bolgár etnikum aránya Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeiben (1992). Forrás: NSI, Bulgaria.
7. ábra. A török kisebbség aránya, valamint a jelentősebb török közösségek Bulgária NUTS 4-es szintű területegységeiben (1992). Forrás: NSI, Bulgaria
8. ábra. A cigányság területi megjelenése Bulgária NUTS 4-es szintű területegységeiben (1992). Forrás: NSI, Bulgaria
9. ábra. Az össznépesség számának változása Bulgáriában (1992-2001). Forrás: NSI, Bulgaria
10. ábra. A bolgár etnikum számának változása Bulgáriában (1992-2001). 1 = létszám és arány is nő; 2 = létszám csökken, arány nő; 3 = létszám nő, arány csökken; 4 = létszám és arány is csökken. Forrás: NSI, Bulgaria
11. ábra. A török etnikum számának változása Bulgáriában (1992-2001). 1 = létszám és arány is nő; 2 = létszám csökken, arány nő; 3 = létszám nő, arány csökken; 4 = létszám és arány is csökken. Forrás: NSI, Bulgaria
12. ábra. A roma etnikum számának változása Bulgáriában (1992-2001). 1 = létszám és arány is nő; 2 = létszám csökken, arány nő; 3 = létszám nő, arány csökken; 4 = létszám és arány is csökken. Forrás: NSI, Bulgaria
13. ábra. A kisebb lélekszámú etnikumok és a nem válaszolók számának változása, valamint a válaszolni nem tudók száma Bulgáriában (1992-2001). Forrás: NSI, Bulgaria.

14. ábra. A népesség és az etnikumok súlypontjának változása Bulgáriában (1992-2001).
Forrás: NSI, Bulgaria
15. ábra. Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeinek etnikai összetétele 2001-ben.
Forrás: NSI, Bulgaria
16. ábra. A bolgár népesség aránya Bulgária NUTS 4-es szintű területegységeiben (2001).
Forrás: NSI, Bulgaria
17. ábra: A török etnikum aránya és jelentősebb közösségeik Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeiben (2001). Forrás: NSI, Bulgária
18. ábra. A roma etnikum száma Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeiben (2001). Forrás: NSI, Bulgaria
19. ábra: A lakosság vallási megoszlása Bulgária NUTS 4-es szintű régióiban (2001). Forrás: NSI, Bulgária
20. ábra: A muzulmán vallású lakosság aránya és anyanyelvi megoszlásuk Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási egységeiben (2001). Forrás: NSI, Bulgaria
21. ábra. Bulgária etnikai térszerkezete 2001-ben. Forrás: NSI, Bulgaria
22. ábra. Az öregedés mértéke Bulgária NUTS 4-es szintű területegységeinek muzulmán közösségeiben (2001). A jelmagyarázathoz az alábbi táblázat nyújt segítséget. Forrás: NSI, Bulgaria

10. Táblázatok jegyzéke

1. táblázat. A nem török nemzetiségű, muzulmán vallású népesség
2. táblázat. A Hoover-index értékei különböző etnikai csoportokra számolva (1992-2001).
Forrás: NSI, Bulgaria
3. táblázat. Az egyes etnikumokhoz tartozó súlypontok helyzetének és irányának változása Bulgáriában (1992-2001). Forrás: NSI, Bulgaria
4. táblázat. Bulgária NUTS 4-es szintű területegységeinek tipizálása háromszögdiagram segítségével.

Melléklet

1. melléklet. Bulgária NUTS 4-es szintű közigazgatási beosztása a NUTS 3-as területegységek szerinti rendezésben

Благоевград	Blagojevgrad
Банско	Banszko
Белица	Belica
Благоевград	Blagojevgrad
Гоче Делчев	Gocse Delcsev
Гърмен	Garmen
Кресна	Kreszna
Петпич	Petrics
Разлог	Razlog
Сандански	Szandanszki
Сатовча	Szatovcsa
Симитли	Szimitli
Струмяни	Sztrumjani
Хаджидимово	Hadzsidimovo
Якоруда	Jakoruda
Бургас	Burgasz
Айтос	Ajtosz
Бургас	Burgasz
Камено	Kameno
Карнобат	Karnobat
Малко Търново	Malko Tarnovo
Несебър	Neszebar
Поморие	Pomorie
Приморско	Primorszko
Руен	Ruen
Созопол	Szozopol
Средец	Szredec
Сунгуларе	Szungulrale
Царево	Carevo
Варна	Várna
Аврен	Avren
Аксаково	Akszakovo
Белослав	Beloszlav
Бяла	Bjala
Варна	Várna
Ветрино	Vetrino
Вълчи Дол	Valcsi Dol
Девня	Devnya
Долни Чифлик	Dolni Csiflik
Дългопол	Dalgopol
Провадия	Provadija
Суворово	Szuvorovo
Велико Търново	Veliko Tarnovo

Велико Търново	Veliko Tarnovo
Горна Оряховица	Gorna Orjahovica
Елена	Elena
Златарица	Zlatarica
Лясковец	Ljaszkovec
Павликени	Pavlikeni
Полски Тръмбеш	Polszki Trambes
Свищов	Szvistov
Стражица	Sztrazsica
Сухиндол	Szuhindol
Видин	Vidin
Белоградчик	Belogradcsik
Бойница	Bojnica
Брегово	Bregovo
Видин	Vidin
Грамада	Gramada
Димово	Dimovo
Кула	Kula
Макреш	Makres
Ново Село	Novo Szelo
Ружинци	Ruzsinci
Чупрене	Csuprene
Враца	Vraca
Борован	Borovan
Бяла Слатина	Bjala Szlatina
Враца	Vraca
Козлодуй	Kozloduj
Криводол	Krivodol
Мездра	Mezdra
Мизия	Mizija
Оряхово	Orjahovo
Роман	Roman
Хайредин	Hajredin
Габрово	Gabrovo
Габрово	Gabrovo
Дряново	Drjanovo
Севлиево	Szevlievo
Трявна	Trjavna
Добрич	Dobrics
Балчик	Balcsik
Генерал Тошево	General Tosevo

Добрич	Dobrics
Добрич град	Dobrics város
Каварна	Kavarna
Крушари	Krusari
Тервел	Tervel
Шабла	Sabla
Кърджали	Kardzsali
Ардино	Ardino
Джебел	Dzsebel
Кирково	Kirkovo
Крумовград	Krumovgrad
Кърджали	Kardzsali
Момчулград	Momcsilgrad
Черноочене	Csernoocsene
Кюстендил	Kjusztdil
Бобовдол	Bobovdol
Бобошево	Bobosevo
Дупница	Dupnica
Кочеиново	Kocserinovo
Кюстендил	Kjusztdil
Невестино	Nevezstino
Рила	Rila
Сапарева Баня	Szapareva Banja
Трекляно	Trekljano
Ловеч	Lovecs
Априлци	Aprilci
Летница	Letnica
Ловеч	Lovecs
Луковит	Lukovit
Тетевен	Teteven
Троян	Trojan
Угарчин	Ugracsin
Ябланица	Jablanica
Монтана	Montana
Берковица	Berkovica
Бойчиновци	Bojcsinovci
Брусарци	Brusarci
Вълчедром	Valcsedram
Вършец	Varsec
Георги	Georgi
Дамяново	Damjanovo
Лом	Lom
Медковец	Medkovec
Монтана	Montana
Чипровци	Csiprovci
Якимово	Jakimovo
Пазарджук	Pazardzsik
Батак	Batak
Белово	Belovo
Брацигово	Bracigovo
Велинград	Velingrad
Лесичово	Leszicsovo
Пазарджук	Pazardzsik

Панагюрище	Panagjuriste
Пещера	Pestera
Ракитово	Rakitovo
Септември	Szeptemvri
Стрелча	Sztrelcsa
Перник	Pernik
Брезник	Breznik
Земен	Zemen
Ковачевци	Kovacsevc
Перник	Pernik
Радомир	Radomir
Тран	Tran
Плевен	Pleven
Белене	Belene
Гулянци	Guljanci
Долна Митропия	Dolna Mitropolija
Долни Дъбник	Dolni Dabnik
Искър	Iszkar
Кнежа	Knezsa
Левски	Levszki
Никопол	Nikopol
Плевен	Pleven
Пордим	Pordim
Червен Бряг	Cserven Brjag
Пловдив	Plovdiv
Асеновград	Aszenovgrad
Брезово	Brezovo
Калояново	Kalojanovo
Карлово	Karlovo
Кричим	Kricsim
Лаки	Laki
Марица	Marica
Перущица	Perustica
Пловдив	Plovdiv
Парвотай	Parvomaj
Раковски	Rakovszki
Родопи	Rodopi
Садово	Szadovo
Стамболийски	Sztambolijszki
Съединение	Szaedinenije
Хисаря	Hiszarija
Разград	Razgrad
Завет	Zavet
Исперих	Iszperih
Кубрат	Kubrat
Лозница	Loznica
Разград	Razgrad
Самуил	Szamuil
Цар Калоян	Car Kalojan
Русе	Rusze
Борово	Borovo
Бяла	Bjala

Ветово	Vetovo
Две Могили	Dve Mogili
Иваново	Ivanovo
Русе	Rusze
Сливо Поле	Szlivno Pole
Ценово	Cenovo
Силистра	Szilisztra
Алфатар	Alfatar
Глаивница	Glaivnica
Дулово	Dulovo
Кайнарджа	Kajnardzsa
Силистра	Szilisztra
Ситово	Szitovo
Тутракан	Tutrankan
Сливен	Szlivén
Котел	Kotel
Нова Загора	Nova Zagora
Сливен	Szlivén
Твърдица	Tvardica
Смолян	Szmoľjan
Баните	Banite
Борино	Borino
Девин	Devin
Доспат	Doszpat
Златоград	Zlatograd
Мадан	Madan
Неделино	Nedelino
Рудозем	Rudozem
Смолян	Szmoľjan
Чепеларе	Csepelare
София столица	
София	Szófija
София	
Антон	Anton
Божурище	Bozsuriste
Ботевград	Botevgrad
Годеч	Godecs
Горна Малина	Gorna Malina
Долна Баня	Dolna Banya
Драгоман	Dragoman
Елин Пелин	Elin Pelin
Етрополе	Etopole
Златица	Zlatica
Ихтиман	Ihtiman
Коприбщица	Koprivstica
Костенец	Koszteneec
Костинброд	Kosztinbrod
Мирково	Mirkovo
Пирдоп	Pirdop
Правец	Parvec
Самоков	Szamokov
Своге	Szvoge

Сливница	Szlivnica
Чавдар	Csavidar
Челопец	Cselopeec
Стара Загора	Sztara Zagora
Братя Даскалови	Bratja Daszkalovi
Гурково	Gurkovo
Гълъбово	Galabovo
Казанлък	Kazanlak
Мъглиж	Maglizs
Николаево	Nikolajevo
Опан	Opan
Павел Баня	Pavel Banja
Раднево	Radnevo
Стара Загора	Sztara Zagora
Чирпан	Csirpan
Търговище	Targoviste
Антоново	Antonovo
Омуртаг	Omurtag
Опака	Opaka
Попово	Popovo
Търговище	Targoviste
Хасково	Haszkovo
Димитровград	Dimitrovgrad
Ивайловград	Ivajlovgrad
Любимец	Ljubimec
Маджарово	Madzsarovo
Минерални Бани	Mineralni Bani
Свиленград	Szvilengrad
Симеонов	Szimeonovgrad
Стамболово	Sztambolovo
Тополовград	Topolovgrad
Харманли	Harmanli
Хасково	Haszkovo
Шумен	Sumen
Велики Преслав	Veleiki Preszlav
Венец	Venec
Върбица	Varbica
Каолиново	Kaolinovo
Каспичан	Kaszpicsan
Никола Козлево	Nikola Kozlevo
Нови Пазар	Novi Pazar
Смядобо	Szmjadovo
Хитрино	Hitrino
Шумен	Sumen
Ямбол	Jambol
Болярово	Boljarovo
Елхово	Elhovo
Стралджа	Sztraldzsa
Тунджа	Tundzsa
Ямбол	Jambol

